(66)

82
―
1

12/18

सिध्दान्ततत्वविवेकः

कमलाकरप्रणीतः

Siddhanta Tatwa Vivek

[redacted]

ला२

रे रे निर्दय दुर्निवारमदन प्रोत्फुल्लपंकेरुहे हान्वीबाणान्संहर संहर प्रियधनुः क्षिप्रो रुषैमां प्रति ॥
कांतासंगम गाथियोगजातकुतः कुत्फ्वा मृगधं वपुः स्मराणां मत मारणो नाहवरो धर्मः प्रयुक्तो बुधैः ॥१॥
स्फुतिलिद्भ वर्जितः श्लोकस्तत्र वर्णितिरपंचमः ॥ ओदिसर्गांत पूर्वार्द्धः रक्तेनेषु स्मरस्यते ॥१॥ उत्तमर्णधनदानचिंतयापानको छाया
स्वपाह्यदिस्पृया ॥ देवदग्धवसनासरस्वतीनास्यनेबहिरुदेति लज्जया ॥१॥ पुल्लादितिधिवारस्पर्शसंयोगोऽश्वेगजे
स्थिति ॥ त्रिस्थस्ताघोः वाहृष श्वेत्स वंद्धिः सर्वकामिकः ॥१॥ आदिम श्यावसानेषु म्नन्वंतरेभवेदर्दः ॥
क्रमाद्भवंति याश्चायां दुःखदा रिद्धमत्सवः ॥२॥ स्फुर्णा क्षुद्रधंगणं पश्चात्तद्विचारयुक् ॥ नवांमस
मरोवं चेद्दीवरं गमने हितं ॥३॥ ॥२॥ ॥६॥ ॥१॥ ॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥

82/1

अथ सिध्दान्ततत्वविवेकः ।

82/1

कमलाकर प्रणीतः ।

82/1

82/1

१॥

श्रीमन्महागणपतये नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीभवानीशंकराभ्यां नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ॥
ब्रह्मांडोदरसंस्थितावनिजलाग्न्यूर्ध्वेंदुपूर्वग्रहक्षोर्ध्वस्थप्रवहांतगोलरचना सृष्टिर्यथावत्
स्थिता ॥ कालेस्मिन्नगहन्नेव्ययेस्ति सततं यस्मादियं तज्जयस्याद्यं निर्गुणमीशमव्ययपरब्रह्मै
कतत्त्वं स्फुटं ॥१॥ यदुत्सलिलयोस्साम्यात्सृष्टिर्यस्मात्प्रदेहिनां ॥ ब्रह्मादीनां विभुः सोयं व्यक्तीभू
तः सनातनः ॥२॥ ब्रह्मांडांतस्तमोहंता भगवान्तेजसां निधिः ॥ नाम्ना निरुद्धः कालात्मा सूर्ये
सावनेति च ॥३॥ मंडलांतरगो जस्त्रं भुवनानि परिभ्रमन् ॥ जलगोलग्रहर्क्षाणां भास्करः स
र्गगो व्ययः ॥४॥ शास्त्रप्रवर्तको ध्येयस्तत्त्वज्ञैः कालबोधकृत् ॥ त्रयीमयः सर्ववंद्यो जयत्येकौ — श्रीशारदाजयति
बरस्थितः ॥५॥ केचित्प्रत्यक्षरूपाद्य भिन्नोयमिति यद्बलात् ॥ वदंति मूढवादस्याप्रामाण्यं म
दसन्न ध्रुवं ॥६॥ यच्छास्त्रबद्धानयनानुसारं ब्रह्मेन्दुपूर्वार्कऋषयोपि चक्रुः ॥ स्पष्टं स्वचेतसि कृतं तम
नल्पकार्थं गूढं सतां गोलविदां सुबोधं ॥७॥ अस्त्याचार्यमपरं परमैर्हिते निश्चितं सदपि सै
रमतं तत् ॥ तत्कृतेरनवबोधत एव हंत कालोद्यम धुनातनवर्यैः ॥८॥ वस्तुतत्त्वमबुद्ध्वैव स्वार्थैः ॥१॥
स्ताः कुविरोधिनः ॥ बहुभिर्बहुधा कृतं क्षिप्तं ताः स्वधियाकृताः ॥९॥ [redacted] अनंतः सं
वत्सराचार्यं गुरुं श्रीमद्दिवाकरं ॥ नत्वा नृसिंहजो कस्यमना श्रीकमलाकरः ॥१०॥ कृतोति तत्त्वविवेकम्
३×सद्गोलवासनाबाह्ये करणग्रंथयुक्तितः ॥ सुस्पष्टं व्यवहारार्थं स्याचार्यत्वप्रसिद्धये ॥११॥×

ख्यं पूर्वास्यं षंसवासनं ॥ सिद्धांतं गोलवित्तुष्टो करोति स्वधियोत्तमं ॥११॥ ब्राह्मं दिव्यं तथा पित्र्यं प्राजाप
त्यं गुरोस्तथा ॥ सौरं च सावनं चांद्रमार्क्षं मानानि वै नव ॥१२॥ भूतानामंतकृत्कालः कालोन्यः कलनात्म
कः ॥ स द्विधा स्थूलसूक्ष्मत्वान्मूर्तश्चामूर्तसंज्ञकः ॥१३॥ मूर्तः प्राणादिकस्त्रुट्यादिकश्चामूर्तसंज्ञ
कः ॥ षुरा नव्रतेने त्रे ऋकलाए वासवः स्मृताः ॥१४॥ रवेंदुनुवर्क्षरो वार श्चास्य कालो ह्यसुस्म
तैः ॥ पलं षड्भिः स्व षड्भिस्तै र्घटी तत्षष्टि संख्यया ॥१५॥ दिनं तास्त्रिंशता मासो वर्षं द्वादशभिश्च तैः ॥
१६ ॥ नाक्षत्रमानं स्यात्तैर्व हानि लग्न भ्रमात् ॥१६॥ त्रिकला नां कलाषष्ट्या तत्षष्ट्या भाग उच्यते ॥
तत्त्रिंशता भवेद्राशिर्भगणो द्वादशैव ते ॥१७॥ इष्टं भ मंडले क्षेत्रे विभागास्ताद्गुदीरिताः ॥ स्वं
क्रमाद्दशादीनां तथा भानां च दस्रभात् ॥१८॥ भचक्रे कक्षो गाद्विधोः केचिदार्क्षं वदंत्यत्र मासं बु
धाः सांहसु ॥ यदुक्तं भ तत्सावनाख्यमार्क्षमानं सदा गोलसंख्यानकशास्त्रोपयुक्तं ॥१९॥ पश्चिम
भ्रमणाद्धीनां ग्रहाणां प्राक्कुजे बुधैः ॥ उदयादुदयं यावत्सावनाहः प्रकीर्तितः ॥२०॥ भानां तत्राक्षस
ख्यः स्याद्ग्रहाणां सावनाह्वयः ॥ तत्र सूर्यस्य पक्ष संज्ञं दिनसंज्ञोप्युदीरितः ॥२१॥ अमांताद मांतनु याव
त्स चांद्रो भवेत्तं क्रमात्सौरसंज्ञो न मासः ॥ क्रमात्स्वाभितिथ्यात्मकः स्वाभिभांशात्मकस्ताद्द्व
नाख्यश्चित दैः सदोक्तः ॥ स्थिर ऋक्ष सावनाह स्क्त भभ्रमभ्रल भान्नसः ॥ उभार्क्ष षष्टि घटिका

लमकूएवोक्तभभ्रमः॥२३॥अहोरात्रंपितॄणांतुचांद्रमासःपुरोदितः॥रवेश्चक्रोपभोगोस्यरविव
११२ र्षंतदेवाहः॥२४॥देवानामसुराणांचक्रूरात्रंचविपर्ययात्॥दिनरात्र्योस्तथारव्यांगवहिस्तस्यच
रात्रके:॥२५॥दिव्यमासुरसंज्ञंचवर्षंहेयंतुरोरयः॥मध्येकरात्रिभोगेनवर्षंसंवत्सराणिवैधा
अनाघनंतस्सर्वेद्रोमहाकालेषमंडलं॥निरंतरभ्रमस्यास्यग्रहंगगनास्थितं॥२७॥कस्मिंश्चपच २६॥
लंकालेवकुमहंमिदंनाह॥ताभ्यवसद्भमणास्त्रसकूपरावर्तेषमंडले॥२८॥ चलितं
ग्रहाग्रेपानादयःस्युर्युगपच्चसर्वे॥नोद्याहूयेजोदिप्तुनास्त्रदेवस्रष्ट्याहुयंकालमुदाहरंति॥२९॥
कालेनयेनैतिपुनःसयोगस्तंस्तीषिकल्पंप्रवदंतिसंतः॥अतींद्रपहेग्रहपर्ययकाणांसदोदिना
येभगणाःस्वर्गास्त्रे॥३०॥मानानिसौरेदवसावनर्क्षफवाणितद्दायुगपच्चसर्वे॥संपूर्णमुक्तंप
रिपूर्तिमेतिकालेनयेनेस्फुदितस्चसृष्टेः॥३१॥तंस्तीषिकल्पंग्रहगोलविज्ञावदंतिसूक्ष्मग्रहपूर्व श्रीत्रारदाज्ञय
सिद्धे॥सस्तीषिकालःक्रमलोद्भवस्यअनेकानतघ्राब्धिनगाब्धिवर्षैः॥४३४००॥३२॥दिव्येर्षजेद्वह
समुक्तमार्गकल्पप्रमाणंक्षममर्पंवदंति॥ब्राह्मंचकल्पंमुनयःस्वधर्मेकल्पकादोनियमेन
योज्यं३३॥ऊकलक्षणकल्पारव्यंःसकालस्तकल्पएवहि॥स्तीषिब्रह्मादिषेदेनक्तिभ्रमःस्वस्च २१
कल्पासये॥३४॥महायुगसहस्रेणकल्पस्ततुमहायुगंचतुर्युगमितंतोनिबन्धुलंघुप्रुवानि॥३५॥

जनहूतोस्तेनिर्मिता देवनांशकाः॥ विधिनाविंबरूपायेतद्भिन्नास्तुव्ययाः सदा॥ ॥आत्मंमानमिदं
३ प्रोक्तं ताद्दशाः कमलोद्भवाः॥ कालेस्मिन्बहवोजाताभविष्यंतिसनातने॥ ॥आयुषोर्द्धंगतंतस्यवर्त
मानस्यचाग्निमात्॥ कल्पादितः प्रमाणार्कं पूर्वशास्त्रानुसारतः॥ ॥आद्यपरूषपरंपरयाश्री
कं ४ शालिवाहनशौद्रमुखेत्र॥ ब्रह्मराविधिमुखाद्धिदताहेस्तानूक्रमादथवदामिफलार्थी॥ ॥
स्वायंभुवोमनुःस्वारोचिषश्चोत्तमजस्तथा॥ तामसोरैवतस्तद्वच्चाक्षुषस्तेगतास्तषट्॥ ॥
वैवस्वतोमनुश्चायंससमोस्यचुनाकुल॥ इत्थंकादेस्तमनवः षट्व्यतीतायुगानिवै॥ ॥भाभि
×संधिसर्वयोगे तानितप्राचांध्रिनयंतद्दलकलेगता॥ नंदाद्रीदुगुणाः ३१७८सोराभ्रोष्टाश्चिगुणंशकानने॥ ॥ कीरगारदज़ः
सर्वयोगमुनो स्युःसोराष्टाविधिवक्रतः॥ गोद्रीद्वद्व्यब्धिनंदाश्चिद्दोलनंदेदु १९७२९४७१
७९संमिताः॥ ॥शालिवाहनशाकेनयुताश्चेस्वार्कवर्षवदने गगतास्युः॥ खाभ्रखाब्धिरस
खाद्रिशशांकैः १७०६४००० स्टष्टिवक्रविधिसौरगताब्दैः॥ ॥हीनिताइहचतेषुगणःस्य
त्सोथसृष्टिवदनाद्युहेत्सिद्धौ॥ येनसर्वचलनोक्तयुतिर्हिसृष्टिकालइहनोविधिवक्रं॥
यथिसोमाणाकृतानिअर्नेब्रह्मणोदिनमुखंयहसृष्टेः॥ वेक्र [redacted] मुक्तेमिदमार्षविरोधा ३॥
नेभुतुपनरमघमतिर्हि॥ ॥चोद्विल्लुधर्मेपिरमेवमूलंब्राह्मंपुराणंवदसीहनंतु॥ अतो

त्रिकेनोक्तिनमेवपूर्वसंदृश्यतेसर्वजनप्रसिद्धं॥ ॥अत्रनतनुटितफक्रियेदंसृष्टिवर्षवा
र्षेनतुविनैव॥ दृश्यतेथचनदेवहिमूलंसंविधायरचयंतिहिशास्त्रं॥ ॥सूर्यादिदैवैर्मु
निभिःस्वतंत्रैः शाकल्यमुख्यैर्गदितंहितस्य॥ विरोधतःश्रीकमलोद्भवोक्तिनस्यात्कथंचाप्र
यतोर्कऊःसः॥ ॥ब्रह्माप्राहचनारदायहिमरुर्पवोनकायामलंमांडव्यायवसिष्ठसंज्ञक
मुनिःसूर्योमिमायाहयत्॥ प्रत्यक्षागमयुक्तिशालितादिदंशास्त्रंविहायान्यथायत्कुर्वंतिनरा
धमास्कृतदस्तहेदोक्तिमन्याभस्त्रं॥ ॥किंचात्रसूर्योद्भवएववोक्तोब्रह्मानसूर्यादधिक
कथंचित्॥ भूकर्णिकामेरु॥ तात्पर्यकाप्रोस्तर्वोतिदूरेपिकूएवयस्मात्॥ ॥किंचाधमा
साद्दहुसमनंतुसक्तो ब्रह्मथैकाल्पमनंगृहीत्वा॥ मूलंप्रमाणंकथयंतिलोकेशास्त्रस्यकीर्यं
तुवाचिभमेतत्॥ ॥सृष्ट्यर्थंकल्पभेदेनविधिसृष्ट्यादिकालयोः॥ ब्रह्मार्कमतभेदंयेमन्यंतेते
कुलुद्भयः॥ ॥युगेयुगेमहर्षीणामिमिस्याद्युमयायुनानेनः॥ कल्पःसोर्केकृएवास्तिब्रह्मणो
नाहिकिंतुसः॥ ॥जन्पएवास्तितत्कालभेदाद्यस्मादतोयुना॥ ब्राह्मोर्कंचकुब्युर्कंफल
र्थंग्रहसंभवं॥ ॥सिद्धांतगणितज्ञानेदृष्टस्पष्टदन्यकालजं॥ अर्कोक्तिएवकल्पाव्धिर्भेद
कथंतयोः॥ ॥वस्तुतःकल्पभेदोपिसिद्धरस्तुषोनघिघते॥ अथकल्पयद्याष्टपूर्वेपातेसादिक

तिः किल ॥ ॥ अस्ति यत्प्रमाणं च कैल्पजं भेदमप्यथ ॥ स्वीकुर्वे स यमास्तत्र न तत्र सप्रक्षानिबा
४॥ धतः ॥ ॥ यत्रास्त्रमां यं तदेवेदं यत्पूर्वं प्राह भास्करः ॥ इति श्रीसूर्यवचनादपि भेदो न कल्पजः
॥ ॥ युगानां परिवर्तेन कालभेदोऽत्र केवलः ॥ अस्यार्थ स्त्रिहयानेष्य कालजो भेद एव हि ॥ ॥ नहि
तद्गणादीनां भेदार्थः सौरसत्कृतेः ॥ तद्वदकारणं तत्र ईयं सौरविदां यथा ॥ ॥ स्ये [illegible] कल्पीय
भागणांन तु गानि युगानि वै ॥ न सद्भेदा च कभेदः कथं संगच्छते बुध ॥ ॥ चेदन्यथैव ग्रहगोल
संस्थाये नोक्तभेदस्त्विह कल्पभेदात् ॥ भवन्मते सा न हि युक्तियुक्ता पुरोक्तन दूषणता ०दब
स्प्यात् ॥ ॥ यथार्कदोर्यमादिन चतुरानने नेत्र कल्पसंज्ञ मुनिना मतदेव बद्धं ॥ अर्कादि
रूद्भमितितत्त्व कृते र्व रूढं व्यासोक्त नादृधि मतं तु कथं प्रमाणं ॥ ॥ सिद्धे कृकालेस्त्यपि दैहै श्रीरुगर दाज०
विध्यस्पातिवा धतः ॥ अर्क व द्भलपक्षोपि कल्पोयमपुनातनः ॥ ॥ यदि स्यात्तर्हि स्याकल्पस्त्व
न्त स्वपभ्रमतपि प्राकृत स्वनेभचक्रे ॥ ॥ प्रत्यक्षुभ्रमेण प्रथहानि
सदैव ॥ ॥ महद्गतौ स्वल्पगते भ्रमानं तदल्पगत्यं द्विदिनं च रं तिरस्च मार्गगास्ते रवचरः ४७
प्रतीप्यां संदर्पनेश्यरहुतारकाणां ॥ फलोदयक्रास्तमयः
॥ ॥ पूर्वक्रमा ज्ञानिरहाणिन नयपो न रस्या

कृताद्वयं तथा त्रेताद्वयं द्वापरसंज्ञकं ॥ तथा कल्याद्वयं ह्येयं धर्मांघ्रिह्रासतः क्रमात् ॥ ३६ ॥ एवं
दिनं घ्रि धर्मो [illegible] य मुदितो क्लिमहायुगे ॥ स्वस्वाष्टदंतवेदैश्च युगाग्निः द्विदुसंगुणैः ॥ ३७ ॥ सूर्यवर्षैः
क्रमेणैते स्युः कृताद्या युगांघ्रयः ॥ कृत १७२८००० त्रे १२९६००० द्वा ८६४००० क ४३२००० एषां स्वार्कांशतु
ल्यौ च संध्यासंध्यांशकौ सदा ॥ ३८ ॥ आद्यंतयोर्युगोनेषामयुतघ्नरदाब्धयः ४३२०००० ॥ महायुगं मनुस्ते
श्च युगैः रुद्रमितै ७१ स्तथा ॥ ३९ ॥ आदिमध्यावसानेषु कृताब्दैः संधयः स्मृताः ॥ १७२८००० ॥ मन्वंतानि
पिसंख्याका स्तत्रावरूपंज्जलप्लुवः ॥ ४० ॥ अर्कादिदिंदुसंख्याकमनुभिर्ब्राह्मएवसः ॥ कल्पः प्रोक्तः कला
र्थवैकालविद्भिर्मुनीश्वरैः ॥ ४१ ॥ ससंधिमनुभिः वै कोटिघ्नास्तेरदाब्धयः ॥ ४३२०००० प्रवदंतीदि
नं ब्राह्ममहोरात्रं च तद्द्वयं ॥ ४२ ॥ वर्षाहोरात्रसंख्यातुरवांगाग्नि ३६ प्रमितायिषेः ॥ परमायुः शतं तु समर्थश्लाध्या
स्य तथाहोरात्रसंख्यया ॥ ४३ ॥ दैनंदिनस्तु [illegible] स्त्वर्थमनिरूद्वार्कजौ विधिः ॥ स्थितानां च
वानां नक्षिरांबरवासिनां ॥ ४४ ॥ अनीदृशं जगदिदं न कदापीतिवाग्बलात् ॥ प्रमाणात्तल्लयश्चांति स्वः ४
स्यजन्मदानिरांधुवं ॥ ॥ क्रमेरे बविभागास्तेष्व भुवः सदोक्षिताः ॥ व्यक्ताव्याप्ते तथासो न्युतथाप्यसा
रितिक्रमात् ॥ ॥ नक्तं ब्रह्मसृष्टेः स्याद्विलयस्तद्दिनांतजः ॥ सर्वदैव महाकाले महल्लोकादिखे
स्थितेः ॥ ॥ मार्कंडेयपुराणादौ सप्रीभागवतेपि च ॥ स्वतःप्रमाणवचनान्यपि स्पष्टानि संति वै ॥ ॥
सौरेतु सृष्टिवर्षौ कौयहर्षस्वजनकजं ॥ उक्तं तेन क्षिरासृष्टिः कथं युक्तेति चेच्छृणु ॥ ॥ जपस्

५ २०४ बुधस्य षट्तुविकृयः॥ ३६८ खखरं प्राणि ९०० जीवस्य पञ्चकस्यार्थगुणेषवः ५२५॥ ॥शनेर्नं
दाम्रयम्९ मैवं पातानामथ वामतः॥ खखखखाष्टाग्निदस्रा द्विनिदस्त्रा ग्रहाणिन २३२२३८०००स्त
था॥ ॥मनुदस्राः सूर्य २१४ भौमस्य बुधस्याष्टाष्टसागराः ४८८॥ सहस्रघ्नखषट्खाग्निद्व्याब्धि
बद्रामभूः १३६९१७०६०००० युताः॥ कृताद्रिचंद्रा १७४ जीवस्य त्रिखाङ्काः स्क ९०३ भृगोस्तथा॥
सहस्रघ्नर्तुशैलाग्निद्विखसमाद्रि २७०२३७६००० संयुताः॥ ॥शनिपातस्य भगणाः प्रोक्ता
यमरसर्तवः ६६२॥ मानान्यथ क्रमाद्वक्ष्ये शास्त्ररीत्या महायुगे॥ ॥उदयादुदयं भानोर्भू
मिसावनवासराः॥ वसुद्व्यष्टाद्रिचंद्राङ्कसप्ताद्रितिथयो युगे १५७७९१७८२८॥ ॥भा श्री सारदा
नामष्टाक्षिवस्वद्रित्रिद्विद्व्यष्टशरेंदवः १५८२२३७८२८॥ चांद्राः खाष्टखखव्योमखा
ग्निखर्तुनिशाकराः १६०३०००००८०॥ ॥षड्वह्नित्रिहुताशाङ्कतिथयः १५९३३३६ श्चाधिमा
सकाः॥ तिथिक्षयाय मार्थाक्षि द्व्यष्टव्योमशराश्विनः २५०८२२५२॥ ॥खचतुष्कसमुद्राष्ट
कुपंच ५१८४०००० रविमासकाः॥ ॥भोदया भगणैः स्वैःस्वैरूनाः स्युः स्वोदया युगे॥ ॥भवं भ२
ति शशिनो मासाः सूर्येंदुभगणांतरं॥ रविमासोनितास्ते तु शेषाः स्युरधिमासकाः॥ ॥सा ५
वनाहानि चांद्रेभ्यो द्युभ्यः शोध्यास्तिथिक्षयाः॥ अधिमासोनराशौ ऋक्षचांद्रसावनपूर्वकाः॥ ॥

सहस्राघ्नास्कनेस्त्वृषिकल्पेस्युर्येच कल्पजाः॥ भगणास्ते सहस्रांशाः पूर्वोक्तास्युर्महायुगे॥ ॥
युगे सौरमासाः ५१८४०००० सौरदिनानि १५५५२००००० चांद्रमासाः ५३४३३३३६ चंद्रदिवसा
१६०३०००००८० अधिमासाः १५९३३३३६ अवमानि २५०८२२५२ विधिकल्पो क्रिवत्स्त्वृषिकल्पोपि
युगसंज्ञया॥ व्यवहारः साधु ह्येयो लाघवात्कृणातायवे॥ ॥इति भगणमानाध्यायः॥ ॥सर्वप्रमा
णागमस्तु प्रसिद्धाः खेटकर्षपातोच्चकपूर्वकाणां॥ कल्पोदिता ये भगणादयस्तत्सर्वं विरूयं
विलसत्प्रमाणं॥ ॥सकल्पकालोनविधेर्दिनादेस्तत्र प्रवर्त्तिर्नियतोखिलानां॥ सृष्टेर्मुखेन
ग्रहगणादिकानां प्रारंभवृत्तोस्ति ततः सकल्पः॥ ॥सृष्ट्युत्तकल्पभगणैरनुपतनाद्बुधैः॥ ग्र
हाद्यानयनं सम्यक्क्रियते खेटचारतः॥ ॥येषां मते निशाकल्पे ब्राह्ले सर्वलयः स्मृतः॥ सोसमं
यतो लयस्तत्रो दिनैः सो भास्करकृगतः॥ ॥पंचभौतिक जीवानां नो निसावरयासिनां॥ अन्य
थातल्लये चाराभावान्न ग्रहगणादिकं॥ ॥कथं सर्गनिशाकल्पे समूचितानन्मतेकिल॥ सद्भावा
ग्रहगणादीनां सजदुष्टलयंबुध॥ ॥सौराद्ध्यायेस्त्वृषिवक्त्रात्प्रेयानाया वत्सीयं सौरवर्षस्य
वक्ष्ये॥ निष्पन्ने वैस्त्वृषिकल्पाधिमासेस्तत्र नस्यैस्तैः सौरवर्षैर्विभक्ताः॥ ॥लब्धा येस्युः स्वाधि
मासाभिराप्तावर्षाद्दिस्तेषु ऋषिसौराब्दवंदे॥ अर्केर्निघ्नसंयुता ज्यांद्रमासाश्चैत्रादिस्थाः स्य

अथाहर्गणः

६ षित स्तेचन्द्रनं॥ ॥संयुक्ता स्तेयात चैत्रादिमासैस्त्रिंशन्निघ्नाया तातिथ्यन्विताश्च॥ तिथ्यंते स्वे
चांद्रवाराः पृथक्स्थानि घ्नाः कार्या स्तषिकल्पावमेस्ते॥ ॥भक्तास्तस्यैर्भ्याद्रवारैरवाप्ताव्यया
मे स्युर्भ्याद्यमाख्याः क्षयाहाः॥ हीनाः कार्या स्ते पृथक्स्थापिते षु भानोर्मध्याः सावनो हर्गणाः स्युः॥
॥ ॥अत्राधिमासावमशेषके च स्यान्येयतः सावयवाधिमासाः॥ योऽपास्त दास्युर्निज सौर वर्षमु
खेन्य था चैत्रमुखेंदुमासाः॥ ॥शुद्धिस्तुवर्षादिभवाधिशेषं चैत्रादिवर्षादिगतानि त्रिंशाः॥ चां
द्रीयतः सावयवेंदुमासास्ते सौरवर्षाद्विगताभ्रतत्र॥ ॥येस्युर्विहीनावयवाः सदा तैः सम
स्तपर्वेमयुवक्रचांद्राः॥ योष्टादिचांद्रावयवश्चतेनसमांहवर्षाधिमासशेषं॥ ॥ही
नायदासावयवाव मास्ते तिथ्यंत काले युगणस्तदानीं॥ निरूढीथ[illegible]तरथात्रतुल्यं[illegible] श्रीरामदा[illegible]
योगयोगाद्दितायतोर्ध॥ ॥स समतजोरविवार पूर्वोवितरो थ चैत्रादिकमासके षु॥ स्फुटो
धिमासः पतितो यदास्यात् चैत्रादितस्तस्सहितांश्च मासाः॥ ॥ग्राह्यास्तदाहर्गणसाधना
र्थं यदास्य वारो नभवेद्घुरंदे॥ सैकोनिरेकः सुधियादिनौघः कार्यः समस्तेषु [illegible]णः स्व ६
वारे॥ ॥स्फुटोधिमासः पतितो प्यलभ्योयदायदावापतितोपिलभ्यः॥ सैकैर्निरेकैः क्र
मशोधिमासैः साध्याः सुधीभिर्मयुवक्रचांद्राः॥ ॥साधिकल्पभगणोदिनसंघः

अथभगणाः

५×कः स्वंडकालोत्मक एवमस्य तद्भूतस्तष्टे दिनमामनंति॥ तस्याथतद्रात्रिमितिंतयालछ्या दितिकूर्वेमपि[illegible]स्तष्टिः॥ ॥×

अथ भगा

मासिमसात्रिभानां॥ भोगं प्रकुर्वंतिसदेंदुपूर्वास्तेप्राग्गतेस्तापिस्वलं प्रतीतिः॥ ॥लंकार्धरात्रे
यमकोटिजातःसूर्योदये चास्य च लोमकादौ॥ मध्योः सिनाद्रौदधिवासरादौ स्वेटोद्यपानादि
×मस्त× कासर्वमुक्तं॥ ॥चारक्रमात्कालवशाद्विलिप्तामपिस्युमेषाग्विमुखेभवेत्॥ स्पष्याधका
ले युगपत्र पूर्वमेकूजे चेहनविचेद्दिनादौ॥ ॥प्रश्चार्धमारभ्यहृहांतएवपूर्वस्य[illegible]स्याद्धि
घिस्तषिजादिः॥ ज्ञेयस्तदंतोपि तथांतसंज्ञो प्याद्विष्वतेस्मिन्समयेयुसंख्याः॥॥ स्तष्याद्रैःस्त
षिकल्पांते भगणाः पूर्वयायिनां॥ रव्यादीनां निरग्रां स्तान्प्रवदाम्यनुपूर्वशः॥ ॥कल्पेसू
र्यद्रमसुभूमणां कोटिघ्नाष्वरदाब्धयः ४३२००००००॥ भगणाः कुजज्ञीवार्कि शीघ्रोच्चभग
णाश्चते॥ ॥सहस्त्रघ्नरसाग्निमिश्रीष्वष्टद्वीषबोधिपोः॥ ५११५३३३६००० खखमून्य
रदाष्टनुनंदद्विद्विमितास्तथा २२९६८३२०००॥ ॥भौमस्याथ[illegible]शीघ्रोच्चभगणाः स्त
कल्पजाः॥ अयुतघ्नरसव्योमशैलाग्न्यंकाद्विभूमिताः १२९३७०६०००० ॥ ॥अयुतघ्नाः गुरो
द्विद्वियुगषट्वह्रयस्तथा॥ ३६४२२००००खखखनुनगाग्नि द्विद्विभूस्यात् १०२२३७६०००
मितास्तथा॥ ॥शुक्रशीघ्रोच्चभगणाः प्राग्गत्या च तथा शने॥ खखखखाष्टनुमनवो १४६
५६८०००भार्कतः कुमानू॥ ॥समाष्टरामाः ३८७ सूर्यस्य मंदोच्चभगणाः स्मृताः॥ सहस्त्र
घ्नाविधोस्त्र्यभ्र[illegible]बुधय[illegible] ४८८२०३००० स्तथा॥ ॥भौमस्याब्धिधियदस्त्रा

र्नुपंचरु

२×किलमध्यमार्कविद्धे×
संगुणाः कथितनतुर्दिनैर्भा॥ भाजिताः फलसमा भगणा द्युमध्यमा रविमुखाः प्रभवंति॥ ॥
लंकार्द्धरात्रौ निकटे स्वमध्यरेखेपि चैकद्युगणोद्भवास्ते॥ साध्यास्फुतास्त ऊनयः कलाद्याः
स्पुर्मध्यमा मध्यखगप्रसिद्ध्यै॥ ॥नंदेषवो व्योतरणेः ५१।८ रवनंदशैलाः शराग्निप्रमिता
विधोश्च॥७१०।३५ नदुच्चभुक्तिः षडिलाब्धयः ६।४१ स्तत्पातस्य रामाश्विनीवादिलोमात्
३।११॥ ॥रूपाग्नयः षड्द्विमिताः कुजस्य ३१।२६ तथैव बुधसिद्ध्यम्बरदाहतुंगे २४५।३२॥
गुरोश्चराः खं ५।० भृगुतुंगकेस्य षड्कनागमिताः ८६।८ शनेर्हि॥ ॥स्पष्टफलार्ककुवासरेंदु ६
कालादिमासावमसंज्ञकाये॥ भकाग्वतेन कृतसौरवर्षैः सौरैवर्षे प्रभवंति सर्वे॥ ॥निजेष्ट
वर्षे गुणिता स्वभीष्टवर्षाद्भिवानीह भवंति तानि॥ स्वसौरवर्षीयकुवासरा ये सप्तोद्धृताः शेषमि
तंद्दिनाद्यं॥ ॥वर्षादिकं तस्तत्त्वगतोब्दपः स्यात् नंदाग्निमक्ष्वेति सुधीति रूढं॥ अहर्गणो वर्षमुखात्सु
खार्थं कृत्वा वदंसानयनं ग्रहाणां॥ ॥अत्र स्फुटैः सौरवर्षात्स्वल्पाहर्गणामुक्रमे॥ तत्र वारस्य
गणनात्कृता चाब्दपतेः सदा॥ ॥इदमुक्तं तदा सौरवर्षं वक्रं यदा सवेत्॥ इष्टकालेय देवाब्दा
ये स्युष्टपतेर्गतः॥ ॥धिनैवनिर्णयं त्रिथसं सदैवाब्दपनेन सिद्ध॥ प्रवत्तस्यैव वारोक्तिस्तु द्वे
र्येनाद्दृताक्तिहि॥ ॥अहर्गणो मध्यमसाधनेन कृतश्चलत्वात्स्फुटसाधनस्य॥ तदुष्टकखेटा
अयुक्ता साचतस्तत्र वर्षमानो न नो गतः॥ वारोस्सब्दपतेः किंतु स्वाब्दपायि मतोगतः॥ ॥३×

कुदयांतरेणाहीनान्वितासं विहिताः फलेन ॥ ॥ फलार्थं युगमन्वादिकल्पनाकुदिनादितः ॥ स्पष्ट्यादे
6 नहि किं बार्हि युहाधानयनं तकः ॥ ॥ कुदिनादेः कथं चिभकार्यः खेटादिनिर्णयः ॥ इसके शास्त्र प्राम
प्यात्स्यषु रेपं विज्ञानता ॥ ॥ कृतांतेस्मिन्ब्रह्मादिनाद्गतापे सौरवत्सराः ॥ प्रोक्ष्यस्य षे स[illegible]ःक
लं सौराष्टेः शेषसंमिताः ॥ ॥ कृतांतेस्त्विष्टवक्राः स्युः सौराष्ट्रास्तेगता अमी ॥ खचतुष्कयमाद्रि
भिरागरंध्रनिशाकराः ॥ ॥११५३१२०००० मध्यमानयनं कार्यमतो नुपतनात्र रैः ॥ कृतांतेतेने
खेटाः स्युर्मध्यमास्तविपर्ववक्राः ॥ ॥ विनेंदुपातमंदोच्चान्मेषादौ तुल्यतामिताः ॥ इष्टं ब्रह्मदिनादेर्न
भवेत्स्पष्टस्यभेदतः ॥ ॥ द्वादशाघ्नागुरोर्पर्याताभगणावर्तमानकैः ॥ सा त्रिभिः साहिताः मधुद्वाः श्रीरामदासपात
षष्ठ्या स्युर्विजयादयः ॥ ॥ स्फुटार्कस्य संक्रांतयो मेषवक्रात्क्रमामासस्यमानं द्वयांतस्तद
नी ॥ विधुद्वाभ्यां चैत्रक्रमाद्यादिमासाः सदा संख्यो दाहृताः प्राज्ञमुनीन्द्रैः ॥ ॥ असंक्रांतिमासो
ह्यधिमासो द्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्यः सदा नी ॥ क्षयाख्यः कदाचिन्नतः प्राक् च पश्चा
द्वयं ह्यधिमास द्वयं स्यात् ॥ ॥ अतः परं श्रीजगदीश्वरस्य ब्रह्मांडसृष्टिं विवितीनपूर्वैः ॥
अतीन्द्रियं [illegible] सदैव रूपोदितानाथतां वाच्मि गुरूपदेशात् ॥ ॥ तावद्ब्रह्मांडगोलोयं स्वपर्णा 6
भोतस्तमोवृतः ॥ वेदर्षेषाभ्रनागाभ्रदस्रेंदु[illegible]षभ्रमयः ॥१८७१२०८०८६४००००००॥ ॥
उस्फुटैर्लस्पशैर्यैर्यंतानि सर्वेष्वपि स्युर्मध्योर्द्धांद्गमासेषु काले ॥ अतोयं क्षयः सर्वचांद्रेषु मासेषु नज्ञानं तिसमासमनामेभ्रूनयाः ॥ ॥
कृतांतीतनार्थे नशास्त्रप्रवृत्तेन सत्कातिकादित्रयोस्मृतदुक्तं ॥ सुयुक्ता न मुक्तिरप्यन्यथा स्त्रीभवेत्कार्यवर्यस्य पापमिच्छा ॥ ॥

कुर[redacted]त सभा ता कृ मानि पुनर्लिप्तिका: ॥ नक्षत्र संख्यदः मीते रवि गतस्य सोमता: ॥ २

३ x तग x

तमयनो श्रगतिस्य स्फ्रा केवल गत्युत्पन्नं [redacted] स्फुक्रा श्वक कक्षा तुल्या साव: सावन स्याहोरात्रा सचा त एव भगवत्क्रोसि स्फेरोगाः
x त x स्व सिद्धं गो अतोय दानुपातादे कसावनानार्गनाक्षत्रैं कु केवलं गतिक लब्धिक चक्र कुल्यतुल्यः [redacted] स्फुरूपमवा सावे स्पष्टप्रति
सावनं एकै मत्मः सपाताप्रौ तु सन्त: काल श्रुति मध्यार्क तिहु यद प्रतिदिनं अगति चलने नसे पात स्यान्नेद कें: से पात नसे रास
म न्ता क्षत्रपाल एक ना थ्रै एव ति स्व स्वकाले यावं न: सावनाम्बं स्वगति चलनादुत्पन्नं सूर्य को न भ्रमा स्त से पात भगण सख्या
क भ भ्रमाः ॥ अथ तत्र सपातागतो मध्यार्क विपरीत फलं स्वा तर्हि त दुत्पन्न काल श्च तित्र यार्णा यो गे [redacted]
वास्तवं नाक्षत्रं सावनाहर्गणे अवास्तवे तु अहर्गणतुल्याम भ्रमा: केवल मध्यार्क भगणसंख्या क भ्रमा: केवलमध्यार्क क
ला तुल्या स्वस्पष्ट तिथ्यार्णा योगरूपे ॥ याहि सावनीय ध्यमाहर्गणोथा स्तवनाक्षत्रे भि लक्ष्य ते: सिद्धः स तु निरक्षमध्यार्को दय
कालिक वास्तव दृक्स्फुच्यतो अवास्तवे रेके रूपे नो क्षत्रेषु ध्येम सावन मानानां स्थे: सिद्धः स तु न दुदय कालेने वास्तवउ
[illegible]च्यते ॥ अथा नानुपात स्या नियत कविपर्यय त्व त्प्रकृ ते नुपात सिद्धा हर्गणे ण मध्यम सावनयाने: सिद्धः इत्यवाक्य वरवं
दोषः ॥ वास्तवी र्थ लक्ष्या तरदानमार्थ विरोज ध्या वश्यकमिति चेत् अत्राच्यते ॥ त्वदभिमत अवास्तव वास्तवी नरक पा
द यानर दानेन त द्भिन्न त्वा नाहि कथं चिदपि वास्तव नसिद्धिः ॥ तथाहि ॥ पूर्वो का वास्तवे नाक्षत्रं खंड त्रपातानूंक अहर्ग
णे सि ॥ भगणा सं ॥ मध्यार्क कलास्यन्नास्तु ॥ अवास्तवेतु अहर्गणे न के ॥ भगण क ॥ स ध्यार्क कला ॥ अत्र वास्तवस्य अवास्त
२७ वेन साकं मतरस त विंशत्य यनांश कालेति ध्यादि पुघटी स्वल्पे पि किंचिन्नाधिकं योतर स्यात् ॥ मुंजाल मतानुपायिनी
५०
३५०

१ x निरयनवर्षादौ कवलगा[redacted] सधिक नक्र कलास्फुरूप स्फो क्रत मध्यमम नेने वसावनाहर्गणस्य संख्या भक्तो निरेका तत्पष्टपदाद महाम्हे: सायनार्क कलातुल्यास्तु वर्षा स्त्यो कि दुष्ठ [illegible]

[illegible] [redacted] [illegible]

मतेत्वनिर्वाच्यमंतरं स्यादितिमहद्दूषणं ॥ वास्तवावास्तवयोः सावभिन्नं यत्किंचिदुदयांतरे कल्प्यते न तद्दृष्टेन कथंचिदपि वा
मतेत्वनिर्वाच्य[illegible] न स्फुये सौरापचीद्रायेस सावनासौ स्फुचेद्राकयोः क्रांतियतोस्तु स्वगत्या चलनादेवोप
स्तवाहर्गणसिद्धिः स्वार्थेति कदूपक्षेप्यवस्तु [illegible] सावनचीद्रेतयो दृग्दशगगीतरेणति ॥ परस्पंतो पात्मकुपातेनानयनैवास्तव
पन्नाः ॥ यथांशभोगा सौरगतिकलाभोगा [illegible] चलनादिक्षकाले तदनुपातानहे त्वान्नतद्दूस्फुवं ॥ गोलवा
मेवष्टकालेशे ॥ परंनतु थानाक्षत्रे ॥ तस्याहाराज्ञ कतगत्या [illegible] सावनास्ति थ्ये ततनो वमश षसे वे धनुर्लि
सावरी स्यातद सिद्धेश्च ॥ सौरन्दजिमास [illegible] तिथ्ये तेचीद्रस्त तावम [illegible] स्फुलत्वाप्रसके: ॥ गतकालेतदनुपातागतना क्षत्री सवा
रक्षक्षितिजेषध्याकोदियकालिका: सावनाः हतास्ते तुवास्तवास्तव ॥ स्फु[illegible] परंनहि [redacted] तथा चीद्रा: सौरा अपि
सावमध्यस्तुपाते नेसार चीद्र सावनसे स्ख्यानयनार्थे तन्मध्यके ॥ परंनहि [illegible] साधितो हर्गणो: स तु न इति जनिरक्ष कालो पल
अतोय: स्फुक्षिसौर चाद्रे रधित्त सावमेवैश्च निरक्षमध्यार्कोदयकालिक: साधितो हर्गण:
क्षितनिरक्षमध्यार्कोदयकाल से वे च नापि सिद्धवास्तव एव ॥ नहि सास्त्य वास्तव मध्यम सावनेन ॥ अत्रयः साधितो हर्गणः
स तदय काले निरक्ष पवादृष्यते ॥ कथं तस्य अवास्तव लंब मध्यार्क मुक्त अस पद्दृत्य दिवा दे तर मितेर्यं तयं ध्यानी गोदयां मरदानो
दयं स्फु टाहर्गणेन स्फुटदिवाना नयकः सिध्यति ॥ कथं तस्यवास्तव त्वैं पूर्व लभ ध्य मउच्यते ॥ तदयाम [illegible] तद्दृत्ता दु
[illegible] दयेद त्वे कथं [redacted] वारगणे नयान्वरप्रवृत्तिः स्यात् ॥ अस्पयो ध्यवास्तवे क मानादुच्यतेनतत्प्रमाणतस्तद्दृदयांतरमपि सता

६ x स्यांतर्गता स्फुट नाक्षत्रसंबंधादयम ध्यवास्तवे ॥ सावनाहर्गणः ॥ अन्यथैक कालिक योः सदसनाक्षत्रयोर्भेदे पितसंबंधाभावात्तदे कस्या विरुद्धसदसद्धेदकथनानोचित्यप्रसंगः ॥ x६
२ x अहो निरवय वो हितदह गीण: सकथंम [illegible] दयासन्न काले स्त्रीकिमत +

१ x किं च सौर व मौ [illegible] रवि: भूस्यां नोदयांतरदानाख्यं संगच्छते ॥ किंच ॥ कलायांमध्यगतिज्ञम ध्यमात्कलांतरे स्यष्ट: फलवास नया सिसंस्कृतार्कतः सतुकथंविदपिनत ॥ तेः x
१ x अतोमध्य वद्येय ॥ मध्यमानास्कतुल्यायत्रवास्तवासवस्तत्र तदनुपाते नसावनाद्यमया सन्नमुदयासन्नकाले x

[illegible] सितोनिरस्पोदयादेतद्यत्संनिरस्तं [illegible] नोदय [illegible] ॥ ×

२×२×

[illegible] अघतनस्यलनयोर्मध्यमार्कयोरसंस्फुतयोरंतरं मध्यमगतिभुक्ता: संस्फुतयोर्न [illegible] दुदयीतरदा
नात: अत: [illegible] मध्यमसाधनात्रेत्युदयांतर संस्कृ[illegible]तं अमुकमिति प्रतिभाति आर्पानु [illegible] अर्थ: अर्के दे
गोलतत्वा [illegible] लुद्धानि पुली विभावनीये एतेन [illegible] नतवबोधाद् [illegible] गणे अ [illegible] त्या
स्वद्दा [illegible] कुगवे [illegible] प्रतारणाद्वा [illegible] दर्शने [illegible] रवा [illegible] सर्वदेशमतविक [illegible] ×[illegible]×
×स× वासनातिसार [illegible] युद्धांतर वासनाविचार: प्रवर्तितस्ततस्तद्द्विश्वा सतो [illegible] मात्राभिमा
निभिर्बुद्धिभि: [illegible] नोतने [illegible] नादरणीय इति [illegible] गाद्दूरेधन

५× मांदु [illegible] विस्ता [illegible] नादूवते ॥ भागे दिनवर्षमिनस्य भौटो ३६० मध्येकमुक्त्या कुदिनं वदति ॥ [illegible] ॥
[illegible] ये वांलवेकुदिनांतरगा: स्वस्व [illegible] सविद्र मध्यगते स्वकाल: ॥ [illegible] समानास नयाथ नैस्फ
ज्ञातो [illegible] हि मध्यमरवि: स्वगते समान: ॥ ॥कालोगतेर्गतिसमं वत्न [illegible] वादिनाद्ध [illegible] नादिहात: ॥
×[illegible]× मध्यार्क [illegible] दिने [illegible] दयांतरान्न ॥ ॥ [illegible] होतद्दृग्गादर्य सिद्ध इति
प्रकल्प्य ॥ मिथ्येव [illegible] मामनंति प्रायोत्र गोलं न विदंतितेज्ञा: ॥ ॥×५

[illegible] प्रथम [illegible] फले नेस्या [illegible]

[illegible] ५[illegible]र्कस्फुरुत×

[illegible] लंकोदये स्फुटे [illegible] रतद्युरमस्य [illegible] मध्यार्क स्फुटक [illegible] सवोनि रक्षेये [illegible] मध्यार्क कला समाना: ॥ ॥
[illegible] मध्ययोस्तद्युपि [illegible] स्यादिवर [illegible] ॥ [illegible] ऋतु [illegible] इदसवो [illegible] स्फु: ॥ ॥
तदन्यथा [illegible] विहितं [illegible] ॥ [illegible] युदयांतरं स्यामिति ॥
[illegible] दयांतरं [illegible] विदोवर ॥ ॥ [illegible] तिनाडीर [illegible] पातक प: स्थि
×[illegible]× [illegible] नक्षत्रादिश्वास्ति अनंतरस्य प्रवह पश्चिमक्रमेण [illegible] स्वाहोरात्र [illegible] नक्षत्र [illegible] ते
वसर [illegible] ना [illegible] नाम [illegible] स्वाहोरात्र [illegible] मास [illegible] स्वाहोरात्र [illegible] ल्पो
[illegible] मध्यमार्क [illegible] चले [illegible] प्राक् चलिते [illegible] मध्यमार्क गतिकल [illegible]
रक्षक्षितिजे [illegible] गति [illegible] काले [illegible] गतिकला [illegible]
तन्तदात [illegible] कालेन [illegible] मानेनो [illegible] स्वाहोरात्र [illegible] त
मध्यार्क [illegible] निरक्षक्षितिज [illegible] नोदिव [illegible] मिरेव
[illegible] गतिकला [illegible] मध्यार्क [illegible] चलितेन [illegible]
मध्यमनो [illegible] चलित [illegible] गति कला तुल्ये [illegible] लितमिति [illegible] निर्वाच्यो

३×उद्धयाद्गतिकलावलनेनैव पुनस्तदुदयकाल [illegible] दिवस [illegible] रेखाभिर्भक्तेत्र [illegible] मध्यमता [illegible] ॥
तैरेव [illegible] निलेनसनीयते [illegible] ॥ ×

प्रयुतघ्नावरीवर्त्तियस्य कक्षा खकक्षिका ॥ यस्यां तः सर्वदा रश्मि प्रसारोस्ति रवे र्ध्रुवं ॥ ॥ तदंतः
प्रवहाकान्तावायुगोलो ध्रुवाभ्ययात् ॥ पश्चिमाभिमुखं नाम्नाच्छ मस्या क्षेर्कके नसः ॥ ॥ दिनेन
तौ ध्रुवावक्षयाम्योत्तरगतौ स्थिरौ ॥ दृक्स्थानरूपौ सततं भगर्वधक्रिनः स्थितौ ॥ ॥ ध्रुवस्था
नाच्चुनक्रोलेवर्त्तयत्खांकद्वि भागकैः ॥ विषुवन्मंडलं तस्यान्ततः स्यस्याचापमात्राकैः ॥ ॥ अहो
राभाख्यवन्नाम ध्रुवमध्याद्भवंति हि ॥ सौम्य ध्रुवात्कदंबस्यस्थानं याम्यौ भुनां त्राकैः ॥ ॥ या
म्य ध्रुवात्कदंबस्यस्थानं सौम्ये भिनां त्राकैः ॥ एवं क्रमान्मिथः पुच्छौ तरित्नौ तौ कदंबकौ ॥ ॥ सौ
म्य याम्यौ तु तन्मध्यात्तक्रोले प्रवहान्तिधे ॥ मंडलं खांकभागे यं तत्स्थिरं क्रांतिमंडलं ॥ ॥
विषुवत्क्रांतिवृत्तैक्यात्स्थिर राशा दशा रात्रायः ॥ मेषादयस्तथा भानि कल्पितानि स्थिराणि च ॥ ॥
सप्तविंशति संख्यानि प्राक्क्रमात्क्रांतिमंडले ॥ तक्रोलोदरगोलेनुसंलग्नो न्योहि गोलकः ॥ ॥
भगोलाख्यः स्थूलसूक्ष्माण्यसंख्यानीह भानि च ॥ तस्मिन्नतिष्ठंति गोलो यं कदंबाभ्यां चलोमि
तः ॥ ॥ सप्तविंशतिभागैः स्वैः पश्चात्प्राक् स्वपि तः क्रमात् ॥ कदंबमध्यात्तक्रोले वर्त्तयत्खां
कभाकगकैः ॥ ॥ तन्मुखं क्रांतिवृत्तं स्याद्भगोलच्चलनाच्चलं ॥ तस्माद्द्वादशभागाश्चत
स्य द्वादशराशयः ॥ ॥ मेषादयस्तथा तुल्याः सप्तविंशतिभागकाः ॥ अश्विन्यादीनि भानि सु

कृतार्थं प्राक्क्रमात्कलितं॥ ॥अश्विन्यादिरयं चात्र रेवत्यंते तु नोदितः॥ भगणांतो हि विज्ञेयः स्थिर
८ पौष्णांतगो नहि॥ ॥कुर्दवचालितो गोलो भचक्रं तारकाश्रयं॥ प्रवहानिलबद्धस्तत् ध्रुवमध्य
वक्रोनतत्॥ ॥भ्रमती त्याशयोर्कस्यान्यभास्चीकृत्यनंबलात्॥ नाष्ट्रितास्यो क्रयोपूदैर्यथा
र्थिकाशगोलके॥ ॥स्पष्ट्यादौ विषुवद्वृत्ते मेषादिः क्रांतिवर्त्मगः॥ भगोलचलनात्क्रांतिवृ
त्तस्य चलनादयं॥ ॥अयं रूपं च सभागोस्क पश्चात्प्राक् चलति क्रमात्॥ एवं भगोलके वृ
त्तं कूटं बाधकं ज्ञानाशकैः॥ ॥ध्रुवयंतं तु तद्धेयं भगोलचलनाच्चलं॥ अथ नदृत्तं पथा
द्ध्रुवे द्वस्य चलितभ्रमात्॥ ॥ध्रुवस्थानास्थितं तन्नु ध्रुवयंत्रस्य चस्य कालजं॥ चलनाभावक श्रीसारदाजयति
नेतु यद्वृ ध्रुवगा ततनः॥ ॥इदानीं चलितं तान्नु चलाक्षौः स्यवतो किल॥ पूर्वराशौ तु तद्यत्र प्र
त्यक्षं दृश्यते यतत्॥ ॥परराशौ नतत्रस्यं दृश्यते भ्रमतो बलात्॥ ध्रुवता राशिरागं थे
मध्यं तेन कुबुध्यः॥ ॥सांकृतैस्कविवादोपि सतां मूढत्वमेव हि॥ ध्रुवस्थानं नहि स्थैर्यं पथात्
दृश्य भ्रमणेन तत्॥ ॥ततस्तु यमध्यगं प्रेरोति रक्षोऽगर्भ कृतं॥ इत्यस्मिन् सौरस्तात्र क्रिः सा ८
देवस्थूलस्त्वशिवं॥ ॥ध्रुवर्ष कल्पापि तांधाः प्रवदंत्य पुनास्थिरं॥ एवमुक्तो भगोलो यंत्र दोलांत
रगाश्रये॥ ॥ग्रहाणां गोलकाः समतानन्यां ध्रुवदाम्यहं॥ स्वस्व नौ घ्नार व्यमांदारव्यविपातारव्य

१x वीश्रयस्य चैको ग्रहगोलोऽस्तिरवे x

भ पा [redacted] तजाः॥ ॥परो ह्यपरनीचाख्यगोलाः स्यु षड्क्रियोचिताः॥ तत्र मावेनसर्वैर्भुगोलो[illegible]
[redacted] महान्॥ ॥नतकुर्धं ततमत्रापः कथंचिज्जायहो भवेत्॥ एवमाकाशगोलास्ते पवनाख्या ग्रहोद्भवाः
॥ ॥अधोधः क्रमतो ज्ञेयाः स्थाने चंद्राद्यवधिस्थिताः॥ आदौ शनि गुरुस्तस्मात्तौ भौमस्ततो रविः॥ ॥
ततः शुक्रो बुधस्तस्मात्तत इंदुश्चेतिस्फुटं॥ द्वयोर्द्वयोरंतरे तु स्थिता विद्याधरादिकाः॥ ॥भाकाश
गोलास्तिष्ठंति स्वरूपांगाश्च याः सदा॥ सर्वत्र लग्नगोलेषु र्ध्वगः स्वचलनाद्ध्रुवं॥ ॥अधस्थच
लयत्येवमधस्थः सोर्ध्वगं नहि॥ स्वगस्था चलितस्याधःस्थितस्याप्यूर्ध्वतद्गतेः॥ ॥तस्मात्तच्चलन
तस्य चाविरुद्धं गतिद्वयं॥ स्वगस्था चलितस्यैवमूर्ध्वस्थस्य कथंचन॥ ॥नाधस्तगतितस्तस्य चलो
नं त्वन्य रोधतः॥ भगोलांतरतो धो धस्संलग्ना एव ते खिलाः॥ ॥ज्ञेयाः कदंबसंबंधाज्ज गोले चलि
ते सति॥ चलितास्तेपि खेटानां गोलास्युस्तद्वशात्तथा॥ ॥परस्परं तदाकाशा सेसंबधाद्धचेंदुतः॥
संलग्न एव वह्निस्कगोलोऽप्यकस्तधः स्थितः॥ ॥भगीमानगतवह्निस्कयो नोर्ध्वगमनावधि॥ गोलोसि
वह्निगोलाख्यस्त दूर्ध्वस्सो न लोनहि॥ ॥एवं हि काले बोधार्थं गोलाः सप्त ग्रहोद्भवाः॥ गोलोष्ट मो भ
गोलाख्यो नवमः प्रवहाभिधः॥ ॥प्रवहादष्टिपर्यंतं पवनाख्यावरोद्भवाः॥ गोलास्च सुतराश्च
स्ताद्द्दृष्टारूपविवर्जिताः॥ ॥यथा विरूपो भ्रवायुस्तथैदोः प्रवहांतजाः॥ विरूपाभिर्मलाकाशाभ्र

३x वह्न्यूर्ध्वं स्वे महर्लोकोजनस्तस्मात्ततस्तपः॥ तदूर्ध्वमिंद्वथ सत्यः संति ते वै सनातनाः॥॥
भुवंविनान्यानखिलानधस्थानतीरा[illegible]पप्रवहःपताशो॥ प्रचालयत्येष भगोलकोपि तथातिरश्चास्त्रपराब
रस्थान्॥ ॥सर्वानधस्थानयनो[illegible]ग्यातदन्य गोलानतयास्वरा[illegible]॥ तेके वलंस्वांबरगत्रमाथमि[illegible]नांबरस्थ
भ्रमणायनस्युः॥॥x

१ पिस्तुः पवनाभिधाः॥ ॥विरलाऽविरलांगोलावनेकैकगतिभ्रमौ॥ पवनौयेऽनिलाकारागाः प्रोक्तमरूपं
बरेनराः॥ ॥डास्यापिनिमाभ्यतेसर्वे भूर्लोस्वस्थानगाभ्रुलाः॥ स्वगसापरगसाच भ्रमंसेषखिले
भूपि॥ ॥दग्धर्कि किरणानांतुनावरोधकृथंचन॥ रवेरासलाक्किरणास्तत्प्रभावोमहान्ततः॥ ॥दृ
ति४ र्न्याल्पदृष्टैयस्मात्तस्मात्क्रोद्भवः॥ एवंभगोलावधिकस्तत्प्रकाशस्ततोनमः॥ ॥ब्रह्मांडगांचक्रो
रस्था गोलाः सर्वेथनेपुच॥ भगोलंततमोनष्टं भयेघञ्चेतदूर्ध्वगं॥ ॥यथास्फुतस्वनः श्यामम
समर्थकृशान्वितं॥ नीलस्वंदृश्यपतेत्रसैस्तमएवांबरास्थितं॥ ॥मोहै नीलंनभइति प्रतीतिरिहसप्त लोके ६
मः॥ संभूताल्लग्नगोलायेब्रह्मांडादनिगोलकं॥ ॥केंद्रंतेषामेकमेवसर्वकेंद्रंतदुच्यते॥ तेल्केंद्रं श्रीसारदा...
तोयस्पकेंद्रंजिलमास्तसएवहिकौ॥ ॥जलगोलोमहान्स्वच्छतरोहैयोमहार्णवः॥ यंविसोर्ध्वंसवा
र्कस्यकृशागंतिवांबरं॥ ॥यथाप्येथाभ्रमस्फुच्यंरवेभ्राम्यंतथातथा॥ जलार्णवोपिसततंभ्रमतीथं
वदंतिहि॥ ॥मदंबुस्थिमानिलोकाश्चापिंडोयंपांचभौतिकः॥ कपिथफलवद्वृत्तः सर्वकेंद्रेखिला[redacted]
श्रयः॥ ॥स्थिरःपरेशशक्त्यैवसर्वगोलादधःस्थितः॥ मध्येसमंतादंडस्पभूगोलोव्योम्निविपति॥ ॥ ५
विष्वाणः परमांशक्तिंब्रह्मणोधारणात्मिकां॥ नान्याधारोस्थभर्लोस्थैतस्याधारोथतस्पच॥ ॥अ
न्यस्ततोन्पएवेभमनेयस्पभयाकिल॥ अंतेगलाचयाशक्तिः कल्पावन्यंसदेवसा॥ ॥आद

×तत×

वेव प्रकल्प्येन्द्राद्यास्किल लोधवनो भुवि ॥ गुरुत्वासनतं भूमेर्मन्यंते ते कुबुद्धयः ॥ ॥अधो धः क्रमतो बौ
द्धाः क्षिप्तं यत्तगुरुत्वेष यत् ॥ भूमिं यातीति दृष्टापि प्रवदंत्यन्यथा यतः ॥ ॥कुन [illegible] दुर्ध्वं कुतश्चाधो
यत्नं भूमेः समं वरे ॥ अचलेयं सदापि स्यं भ्रमत्यपि स्थिरं नंतरू ॥ ॥यथायथोर्ध्वे रविदृश्यं नरः स्व
स्थानतः किल ॥ यानि भूमौ ध्रुवं चोर्ध्वं पतत्पतीह नभ्यातथा ॥ ॥वर्तुलस्यं तु निर्णीतिं तद्दृष्टेन कुगो
लके ॥ अल्पकायतयालोकाः स्वस्थानी सर्वतो दिशं ॥ ॥पतत्पतित्वलोमप्युनां चक्राकारां वसुंधरां ॥
जलादूर्ध्वं जलांतस्य कुपृष्ठं वर्द्धमेव हि ॥ ॥उद्दतं विबुधैः सत्यं यावनंतन्यतेमतं ॥ जलार्णवस्य गोले
स्तिमहतानल्पस्तनस्य सः ॥ ॥भूगोलो जलमध्ये स्ति जलाद्बहिः सीपस्थितः ॥ तत्राधिको जलांतः स्थो ब
हिः स्वल्पोस्ति गोलवित् ॥ ॥जलार्णवस्य सर्वमणगघट्टिहिस्तजलांतरे ॥ यज्जलांतः स्थितं तत्तु बहिः
स्याद्भूमिखंडकं ॥ ॥जलादूर्ध्वमर्द्धं कुपृष्ठं यदा स्याभेदोन्भाभि पिंडो कुपृष्ठोर्ध्वगोलयः ॥ ॥अथस्थो भि
कश्चेति स्मृतमेव दमुक्तमतं यावनं चापि देवर्षिभिः ॥ ॥भोगतान्यिजलं क्षारं लवणार्णवसंज्ञकं ॥ त
द्वेलावलयस्थानां समंताद्यत्र कुत्रचित् ॥ ॥ध्रुवौ व्यमन एवात्र दृश्यतेन समं किल ॥ विरक्षेव तन्ती
र्गतानां तत्समक्षिप्तः ॥ ॥इदानीं तद्द्विसंवादादर्शिकं स्पष्टितं हितं तु ॥ भूम्यंतरपुटाः सप्त नागा
सुरसमाश्रयाः ॥ ॥दिव्यौषधिरसोपेता रम्याः पातालभूमयः ॥ अनेकरत्ननिचयोज्ज्वलांकूहूनदमये

१० णादिः॥ ॥भूगोलमध्यगो मेरुरुभयत्र विनिर्गतः॥ उपरिष्टात्स्थितास्तत्र सेंद्रा देवा महर्षयः॥ ॥
अधस्तादसुरास्तद्वद्द्विषंतोऽन्योन्यमाश्रिताः॥ भूमौ मेरोर्न वलयं द्वीपैर्निरक्षासि भूमंडलं॥ ॥तत्र
लंकां तु भमध्ये प्रकल्प्याथ ततः सदा॥ प्राच्यां तु यमकोटिः स्यात् पश्चिमे रोमकाभिधं॥ ॥अधःसि
द्धपुरं सौम्ये तु मेरुर्याम्यगोपरः॥ भूवत्तपादविवराएवं स्थाना भिषट् सदा॥ ॥उपर्यात्मानम
न्योन्यं कल्पयंते स्वेषु सर्वदा॥ समस्तत्रस्थिताधस्थादेवं सर्वत्र भूवर्तनौ॥ ॥मन्यंते खे यतो गोल
स्तस्य क्वोर्ध्वं क्वचाप्यधः॥ मेरुद्वयस्थानरेखावत्संपद्य स्वदेशगं॥ ॥तद्वयाम्योत्तरं देशं स्वदेश
स्थं च तद्वगातं॥ स्थित्या प्राकूपरे देशे यतो भिन्नं दिशागतः॥ ध्रुवक्षोत्तरे तु सर्वेषां तु मेरुः सौम्यादि श्रीशारदाजयप०
श्च स्वः॥ याम्येप्येवं परो मेरुः कुसंज्ञो याम्यदिश्च स्वः॥ ॥लंकापुरामुदयोर्कस्य यमकोट्यां तदा भ
वेत्॥ दिनार्द्धमस्तकालस्तु सिद्धपुर्यां तदा भवेत्॥ ॥रात्र्यर्द्धं रोमके चैव [illegible] स्यात् व्यक्षदेशो सदैव हि ॥
एवं निरक्षदेशेषु यतः प्राच्यां तु यद्भवेत्॥ ॥ततस्तत्र प्रतीच्यां स्यात् त्रयं तं गोलविद्वर॥ ध्रुवं तनू
र्ध्वभागे तु अज्ञयन्याः प्राकूस्तदा भवेत्॥ ॥यमकोटिस्ततः पश्चाद्दत्तं ती नैव किंतु सा॥ लंकैव पश्चि १०
मे चैवं व्यक्षाद्न्यत्र दृश्यते॥ ॥अथाभगोलपरिधेर्ज्ञानं व्यासावबोधितः॥ परिधिज्ञानतश्चै
वं व्याससज्ञानं फलं तथा॥ ॥गणितात् द्व्यपृहं सूक्ष्मं सूर्यसिद्धांतसंमतं॥ यस्मानतः परिछिन्ने

व्यासे ज्ञाते ततः किल ॥ ॥ न ज्ञायते नेन सपरिधिश्चैवं परिधिर्बोधितः ॥ नैव विज्ञायते व्यासः स्तम्भानेन कथं
चन ॥ ॥ सुसूक्ष्म इति ततः प्राहुः एवर्गपदवद्ध्रुवं ॥ अतः कृपालुना श्रीसूर्येणैवान्यथा कृतं ॥ ॥ व्या
सवर्गाद्दशगुणात् पदं भूपरिधिर्भवेत् ॥ व्यासेः स्यात् परिधेर्वर्गाद्दशभक्तात् पदं त्विह ॥ ॥ रूपद्वयहत व्या
सदलोऽथ वृत्ते व्यासोऽङ्कमज्यावच्छे[illegible]ः क्रमज्या ॥ यानत्र समोऽयं परिधिः स्थूलसूक्ष्मो व्यासे कृतानादृत्य
फललरूपः ॥ ॥ दिक्संगुणाव्यासकृतिर्ययोः स्यात् [illegible] तत्र यो योगदलोऽथ वृत्ते ॥ तदल्पतुल्योऽङ्क
मासिंजनी चदला क्रमज्यामितरे स्त्रिकृर्या ॥ ॥ स्यात्र तत्र समो वा परिधिः स्थूलनेकोऽङ्कमज्यायात्र
स एव बोध्यः ॥ अनेन कृतद्दलवर्गाद्द्वधे दैत्यदेवघातोऽथपदप्रसिद्ध्या ॥ ॥ समभक्ते स्त्वल्पचतुर्भु
जक्षेत्रस्ययस्यास्ति फलं खखचंद्राः ॥ तद्बाहुरेखा सम एव रूपव्यासेति सूक्ष्मः परिधिर्मदिष्टः ॥ ॥
व्यासस्य वर्गवर्गाच्च पंचघ्नाद्दशभाजितात् ॥ पदं क्षेत्रफलं ज्ञेयं फलाद्व्यासो विलोमतः ॥ ॥ अ
थवा परिधेर्वर्गवर्गात्तखांजेंदु[illegible] १६० भाजितात् ॥ पदं क्षेत्रफलं वास्मात् परिधिस्स्याद्विलोमतः ॥ ॥
द पदं रेखात्मकं [illegible] यथासंभवं येन तरात् ॥ पदस्यानयनं स्वेष्टं तर्हि तद्गणितात्कुरु ॥ ॥ रामानव
व्यय व्यायोऽर्काः ३१२१४४१९२ दन्तानां मौलमुच्यते ॥ रूपव्यासेतु परिधिर्दन्त्यामलमितः स्यात् ॥ ॥ इष्ट
व्यासेन गुणितः स्वेष्टव्यासे प्रजायते ॥ भूर्व्यंसस[illegible]व्यपस्वर्कदस्त्रारामाः फलं भवेत् ॥ ॥ रूपव्या
५४ रूपव्यासे सर्वांगतुल्या न विभागा न कल्पा [illegible] भास्करीये विलेख्यं ॥ तत्राभिघ्नव्यासस्य सूत्रप्रमाणैस्तत्तुल्य[illegible]शेषकं यत्र
तत्र ॥ ॥ किं चिन्त्यं नैःसार्द्ध नागैर्विभागे [illegible] ८।२९।४५।३६ नीतः सम्यक् भास्करोक्तप्रकारः ॥ व्यासार्द्धतस्योदितः
सम्य[illegible]गस्मादार्यौक्तो दियोरविकामलरूपः ॥ ॥ [illegible] लिखित [illegible] ष्टांगविस्तरं ॥ निबतेक[illegible]ध्यिल्वाज्ञोः सौ
रेखद्धलत्वदृषणौ ॥ ॥ [illegible] समापनादिह ॥ [illegible] ॥ ५४

सेभ्रिजव्यासवर्गघ्नंस्वस्वतद्भवेत्॥ भूव्यंशमेषवः भूव्यय मावेदेषवोहताः॥ ॥व्यासेनेनतः कृतिर्वा
११ फलमेवमनेकधा॥ कथंचिन्नियतव्यासेपरिधिर्नियतोनहि॥ ॥योजनानिकृतानव्यक्षोव्यासोदुगु
णानितु १६००॥ नंदेषुखेषु ५०५९ भूमध्यरेखाग्नये २८ भूपरिधिर्भवेत्॥ ॥याम्योत्तरंस्वदेशोहंतव्यं निर
क्षात्रिघमंडले॥ [illegible] स्वस्वतत्स्फलं॥ ॥यावत्तच्चदेशादक्षांशाः स्वीयमाम्यो
त्तरेतथा॥ मेरूयावल्लंबभागास्तथातैर्लंबकाशकैः॥ ॥मेरुमध्यान्चयद्भूमौ [illegible] परिधिःस्फुटः॥ लंब
ज्याघ्नास्त्रिज्ञीवासोतः स्वभूपरिधिःस्फुटः॥ ॥एवंमेरुद्वयस्थानादुत्तेलंकागनाहितत्॥ स्वदेशेखानग
राणांतुवर्ततेरेखांत्रिघांकिल॥ ॥पत्रस्थाक्षांशाः केस्कल्पारेखावर्तिनोऽष्टभागकाः॥ स्वीयेनदेवरेखास्थ
नगरेनेनरक्तेः॥ ॥स्पष्टभूपरिधौस्वीयस्थाने यावच्च योजनैः॥ स्वीयदेशांतरंज्ञेयमथतत्रोच्या ज्ञाशारदाजयात०
तेन्यथा॥ ॥पश्चिमेरोमकाख्याच्चे [illegible] रवालदाताल्लिघंचास्ति [illegible]॥
॥ ॥मेरुद्वयस्थानसकलरेखावर्तंचयेनतः॥ स्वदेशावधितुल्यांशास्पष्टभूपरिधौ स्वकाः॥ ॥एवंस्वरे
खानगरे तुल्यांशाश्चदैवहि॥ अर्कदेयो ११२ धस्याक्षास्वस्वदेशास्थानजाइमे॥ ॥काबुलेतू १०४।०। अं०
अ२ ३४।४०। मदाबादेतू १०८।२०। अं० २३।०। खंभाईतेतू १०८।२०। अ० २२।२०। बुरहानपुरेतू० १११।० अं० २१।० ११
उज्जयनी तू० ११२।० अं० २३।१। लाहोरेतू १०८।२०। अं० ३१।५०। इंद्रप्रस्थेतू० ११४।२८। अं० २८।१३। अर्ग

लापुरे तू॰ ११५।० अ॰ २६।३५ सोमनाथे तू॰ १०६।०। अ॰ २२।३५ विन्ध्यापुरे तू॰ ११८।० अ॰ १७।२० कासपां तू॰ ११७।२०।
अ॰ २६।५५। गोलकुंडे तू॰ ११४।१८। अ॰ १८।४। लखनौरे तू॰ ११४।१२। अ॰ २६।३०। अजमेरौ तू॰ १११।५। अ॰ २६।५।
देवगिरौ तू॰ १११।० अ॰ २०।३० मुलताने तू॰ १०७।२५। अ॰ २८।४० कनौजे तू॰ ११५।० अ॰ २६।३५ मांडवे तू॰ १२१।०।
अ॰ २७।० कास्मिरे तू॰ १०८।०। अ॰ ३५।० समरकंदे तू॰ ९९।० अ॰ ३९।४०। लंकायां क्ष्म्यमक्षांशा लंबांशाः खं
कसंभिताः॥ अर्केंदुवोथ तूलांशा मेषौ स्वं लंबभोगकाः॥ ॥तूलांशाः कार्याः स्वांशाः स्वपलांशाः संभवं
स्वतः॥ रेखास्वदेशयोस्तूलांतरं गतिवल्लागुणं॥ ॥खषड्रामै ३६० हृतं तत्स्यात्खीयंदेशांतरं विलागका
लादंतु पश्चनर्णस्यात्पूर्वदेवोत्तूले धिकोनके॥ ॥स्वस्व[illegible]तूलाद्युहेति सुखितथौ तुदच्चासंगुणं॥ तूलांत
रपूलानिस्पुटन्नर्णा निविलोमतः॥ ॥प्रोक्तरेखा स्पष्टवैतु स्थानान्यर्कोक्तशास्त्रतः॥ राक्षसालय
देवौकश्शैलयोर्मध्यसंस्थिताः॥ ॥रोहीतकमवंतीच तथा सन्निहितं सरः॥ एवमन्यानपि ज्ञेया
न्यन्यशास्त्रप्रमाणतः॥ ॥तर्ज्ञे देशांतरज्ञानं सोऽर्कं योजनैर्यथा॥ अतीसो भीलनाद्देदोर्द्दकूसि
द्धिर्गणितागतात्॥ ॥यदा भवेत्तदा प्राच्यां स्वस्थानं मध्यतो भवेत्॥ अप्राप्य वा भवेत्सम्यग्देवं पूर्वपि
निमीलनात्॥ ॥तयोरंतरनाडीभिर्हन्याद्भूपरिधिं स्फुटं॥ षष्ट्या विभज्य तद्देशांतरं स्याद्योजनैः स्व

कं॥ ॥भूमेः स्पष्टपरिध्या ग्रंलिप्ता गतिगुणं च यत्॥ कक्षादिन स्फुटं प्राच्यां ग्रहेभ्यः प्रविन्यो चयेत्॥ ॥रे
१२ खा प्रतीची संस्थाना ऋक्षिपेस्पुः स्वदेशजाः॥ षष्टि वर्गे ३६०० गुणेतानि पलानि व्यस्तयातिथौ॥ ॥स्वभूमिपृ
ष्ठस्थित दृष्टिचिह्नात् खांके स्कन्धनं क्षितिनिगर्भस्थं॥ स्वीयं पृथिव्यां च ततस्तु भूमि मिव्यासार्द्ध मानं तारितं कु
नभं॥ ॥तत्स्वीयभूपृष्ठकुजं तदन्ये स्पष्टैव यत्स्वीयकुपृष्ठचिह्नात्॥ स्वं तु यावद् द्युगोलकं तद्भूमेण
वत्तेभ्य ग्रहगोलकेपि॥ ॥तत् स्वीयपृष्ठक्षितिजं च तन्न स्फुटं तु बिंबस्य चरस्पनं॥ दृष्टास्य भूपृष्ठचिह्न
न पदस्पष्टो नात्र तत् कथं च यत्॥ ॥स्वभूमिपृष्ठोर्ध्वग दृष्टिचिह्नात् स्पष्टैव यद्भूमिजपृष्ठवत्तं॥ गतं स्वा
मंता द्युगोलगर्भे तद्भूमस्तोदयजं कुजाहि॥ ॥तथा ततोप्यगं दृष्टिसूत्रवन्धोन नीलांबरगोलकेपि॥
समं ततस्तद्भूमणेनवत्तं यत्पूर्ववत्तस्मात्समस्तत्रास्ति स्फुटं॥ ॥तथैव यद्भूमिजपृष्ठवत्तं स्पष्टेन वत्तं वि श्रीरामदासयात०
तं च भूमौ॥ द्युयं न दस्तोदयजं यदा तज्जन्म स्फुटभूपात जं गमे व बिंबं॥ ॥नीलांबरीय क्षितिजस्य रूपा सकं
स दाप स्पष्टा दृष्टिजं क्षपात्॥ नीचोच्च भूमेर्वशतः कुसंस्थोदयास्तभ्रुकुंडलिविशिष्टमस्मात्॥ ॥अवनौ गगनं
समं ततः सततं लग्नमिवावलोक्यते॥ क्षितिपृष्ठनिवासिमानुषः क्षितिजं तत् दुरवो वदत्पतः॥ यथा यथो
र्ध्वं स्वकुपृष्ठचिह्नात् स्वदृष्टिचिह्नं च तथा तथाहि॥ स्वपृष्ठभूजादयएव भूजं भस्तोदयाख्यं भवती ह नूनं १२
नं॥ ॥स्वभूमिपृष्ठस्थितदृष्टिचिह्नं यस्याथ तस्यास्वकुपृष्ठभूजं॥ न देव दृग्जं स्वस्वोदयाख्यं कुजं

पतंत्यपि॥ ॥तेन दृष्टं यत्तेबेद्रकवर्णभिन्नं पश्यामस्यनतत्॥ इत्थंसंक्षेपतः प्रोक्तो विस्तारो स्याप्यनास्त्यत:॥ ॥
१२ निरंतरं कालवशाद्भ्रमंतः सर्वे ग्रहेंद्राद्दरहस्तीषिकल्पे॥ आद्यंतकालांतरतो भ्रमंतिसमैस्स्वय योजनकैस्स्वकानि॥ ॥ब्रह्मांडगोलस्य च तैः प्रमाणं पूर्वोदितं चांबरकक्षिकाख्यं॥ ग्रहं च भुक्तौनयतस्तयो भ्रमि-
भानि कल्पभ्रमयो ह्रिमानि॥ ॥खकक्षिकायोजनमानतस्तत्त्वकक्षकक्षाप्रमितानि संति॥ कल्पस्थितैर्यैर्भगणैर्ग्रहो यैस्तद्द्भृतं स्याद्भ्रमणं चतस्य॥ ॥मध्यस्य कक्षास्तिवधम्रेवमेव द्विभागैस्स्वैः कुदिनैर्भ्र- नं
साम्यात्॥ दिनैककजा योजनजा ग्रहाणां गतिस्तया प्रसह मा व्रजंति॥ ॥अथ स्वस्वगोलस्थिता कक्षाम-
ध्यं कुकेंद्रास्त्र यावद्भृतं मध्यस्त्रं॥ भवेन्मध्यकर्णाख्यं तन्मितेन भवेद्यासखंडेन यन्मंडलं खे श्रीदुर्गारदाजय०
॥ ॥तदेवास्तिमध्यस्वकक्षाखिदंतत्प्रमाणं स्फुणत्क्षार्कशास्त्रा ग्रहाणां॥ सदायत्प्रमाणादिने द्युम्नाविवास्त्रयमंडलं मध्यगत्याचलंप्राक्॥ ॥खत्रयाब्धिद्विदहनाः ३२४००० कक्षातु हिमदीधितेः॥ चंद्रजस्य
कुखाब्धिद्विकृतभूम्यंदेव १०४३२०९ स्ततः॥ ॥भृगुजस्य च सप्ताग्निरसाब्धिरसषट्यमाः॥ २६६४६३७ ततो
र्कस्य खखखार्थैकृगिग्निवेदाः ४३३१५०० कुजस्यतु॥ अंकभूम्यंकषट्वेदभ्रनागेभः ८१४६९०९ क्षितानस्तथा॥ ॥चंद्रोच्चस्य कक्षा स्वविचसुधिमसवकृयः ३८३२८४८४॥ ॥कृतत्र्युनिपंचाबिद्विगुणोंदुविषयाः ५१३७५७६४ गुरोः॥ ॥पंचबाणाक्षितीनागर्तुरसाब्धकर्णी १२६६८२५५ शनेस्ततः॥ ॥भा १२
४४ स्थितशैद्दृह्मग्निसौरेतलक्षिकोदिता॥॥४

नां खखखखभूम्यंकवसुरंध्ररामाश्विनः २५९८८९०००० ॥ कक्षा तीक्ष्णरुचेरेव भत्रमणं षष्टिसंगुणी॥ ॥
सर्वोपरिस्था द्युमतियोजनैस्तद्द्युमंडलं॥ ततः प्रवहपवस्योब्रह्मांडस्यास्ति गोलकः॥ ॥दुर्ध्वस्थित-
स्य महती कक्षाल्पाधःस्थितस्य च॥ महत्या कक्षया भागा महांतोल्पास्तथाल्पया॥ ॥कालेनाल्पेनभा-
गणं भुंक्तेल्पभगणाश्रितः॥ ग्रहः कालेन महता मंडले महति भ्रमन्॥ ॥स्वल्पयातु वहून्भुंक्ते भ-
गणान्शीतदीधितिः॥ महत्या कक्षया गच्छन्नतेजस्वल्पं शनैश्चरः॥ ॥अत एव ग्रहभुक्त्यागतिस्तु-
ल्यैव योजनैः॥ कलाकल्पनपालिना शीघ्रा मंदा च सा भवेत्॥ ॥एवं मध्यमकर्णस्तु भगोलांत-
विधोक्त्ये॥ योजनाद्याश्रितान्येवं किं कक्षा व्यासार्द्धसंमितान्॥ ॥अंकदसत्रद्विभूबाणा ५१२२९
योजनानि विधोस्तथा॥ इषब्धंकाब्धिभूपाला १६४९४५ बुधस्याथ सितस्य च॥ ॥भूपाग्नि
भूमिदस्रांबुनिधयो ४२१३१६ भरवेस्तथा॥ खाद्रिवसंबुनागर्तु ६८४८७० प्रमिता भ्रतथा
सृजः॥ ॥नैदाग्नीं दृषनागार्कर् १२८८१२९ ईयावाचस्पतेस्तथा॥ इंदुद्विद्यग्निदस्रेदुवसवो ८१२३२२१ भशनेस्तथा॥ ॥अर्कविद्धतिभूम्याद्वि २०८६१२२ प्रमितायोजनैस्तथा॥ ख-
खद्विघ्नांकरवेंदुब्धि ४१७९२२०० प्रमिता भस्य योजनैः॥ ॥भानां ग्रहाणां किल विबगोलास्या-
कशगोलांतरगाःस्थिराश्च॥ तद्योजनव्यासमिता निबिंबान्युक्तानि देवैरथ तानि वच्मि॥ ॥

साह्लीनिषट्सहस्राणियोजनानि ६५०० विवस्वतः॥ विष्कंभोमंडलस्येंदोस्सह[illegible]त्री सा चतुःशती ४८०
१४ ॥ ॥क्षितिजस्याग्निबाणाद्रि ७५४ प्रमितः स्त्रिलवा २० न्वितः॥ दिगंशोनेषुवेदेंदु १४४।५४। प्रमितः॥ ज्ञ
स्यास्यच॥ ॥व्यं ध्रीषुदंतवसवो ८३२४।४५ गुरोरथभार्गवस्तथा॥ विंशांसं शोनसाह्लीनिनंदाब्धि
४९३।२७ प्रमितस्तथा॥ ॥शनेः[illegible]रसाग्न्यद्रीद्रि १४७७३।२५ [illegible]॥ विष्कंभोयो
जनैरेषमर्क्षघुक्तिप्रमाणतः॥ ॥पूर्वैस्तुव्वहुधार्षविरुद्धविंबान्युक्तान्ययोग्यानि कुजादिकानां॥ नंद
ग्विसंवादतया नविंबसंदृष्टपतेयेनभगोःकृतोद्यं॥ ॥तथान्यबिंबान्यपिसूक्ष्मदृष्ट्या नवास्तवान्यंब
रविंबभेदात्॥ अतोयथार्थार्कमुखप्रणीतं प्रमाणमंगीकरणीयमार्यैः॥ ॥एतेभौमादिविष्कंभाम्यंद्वय
र्णगुणास्तथा॥ स्वस्वकर्णोद्धृतास्तेचविष्कंभादंदुगोलजाः॥ ॥उक्तार्क्कस्पर्याद्वंतेयोजनाद्याःकुजा
क्रमात्॥ त्रिंशत् ३० बाणाब्धय ४५ साह्लीद्विबाणाः ५२।३० षष्टिसंमिताः॥ ॥साह्लीसप्तागपः २७।३० सौ
याकारोलिपीकृताश्रुते॥ स्फुटोस्यार्कानुसारेहि शीतकल्पोप्याहसंस्फुटान्॥ ॥भौमादिविंबसंसिद्धौ
त[illegible]र्णानिविंबगानेचलान्॥ मिचतुःकर्णयोगाद्दैःस्फुटकर्णोस्यमस्तवे॥ ॥ग्रहःसंचरतीक्षत्या
फलयोग्येतरान्मुनिः॥ फलस्यानयनेसिद्धःस्फुटकर्णोर्कचंद्रयोः॥ ॥मध्ययोजनकर्णघ्नास्त्रिज्या १४
प्तायोजनस्फुटाः॥ एवंस्पष्टाकुकर्णघ्नीत्रिज्याप्तामाध्यकक्ष्या[illegible]॥ ॥योजनाद्याभवेस्पष्टाकक्षिकावि

मा१

रू१ स्वदृक्विंवविभेदतोन्यत्॥ ॥विचित्रदृक्चिह्नवशादसाध्यं खस्थं ग्रहाणांगणितंचतेन॥ स्वल्पांतरात्वा द्वि
भुधैःकुपृष्ठादेवोदितंदृक्फलनिर्णयार्थं॥ ॥ऊर्ध्वंकुगोलादधएवचाग्नेर्भूवायुरस्त्यत्रसदैवशीतं॥
महत्कुतःकेरपियोजनैस्ततद्वाष्पांबुदाधंजनयेसपूर्वी[illegible]द्वाष्पस्तूपंकथयामिसम्यक्यतोन्यबौचित्र्यमपि
हिखस्थं॥ अम्बुवायुप्रभवाःसदोर्ध्वंवाष्पाःकुपृष्ठाद्गगनंप्रयांति॥ ॥अनेकवर्णेवियतींद्रचापंग्रहा
स्समंतात्परिवेषउक्तः॥ तथैवभानामपतनंचाविद्युत्तथैवगंधर्वपुरंविचित्रं॥ ॥येकेतवोदृष्टफलप्रदाः
स्वंबुदाभ्रभूकंपदृहास्तिलोके॥ मारीमहाख्याकरकाप्रपाताघंसर्वमिथ्यंकिलवाष्पतोत्र॥ ॥विरलायवयवैं
र्वाष्पैर्भिन्नैःसूर्यरश्मिभिः॥ अधोधःसंस्थितैस्त्रिचान्येवर्णान्यस्वंतिभूस्थिताः॥ ॥[illegible]बाष्पैःसार्क
गंधकादिपरागाअपिप्रमितः॥ गर्जंत्यूर्ध्वंततस्याग्निप्रयोगादग्निरास्त्रवत्॥ ॥तारारूपाःसुगोल
भिन्नकणाभूमिंप्रयांतिहि॥ तथाशैत्यप्रयोगेनबाष्पाएवघनाघनाः॥ ॥इतस्ततोवायुवशात्[illegible] पतिंति
यातिस्थिताः॥ पाषाणैःकठिणाभूमिर्यत्रतत्रकुतोबलात्॥ ॥बाष्पनिःसरणात्कंपःसद्योपिस्तनतेभुवि॥
अतएवान्यथाभूमौतुविनायासात्कुतःकिल॥ ॥बाष्पनिःसरणेतत्रकदाचिद्दृष्टदोपिसः॥ भूमिकंपः
पूर्वतादोसर्वदैवेतिनिर्णयः॥ ॥दुष्टद्दिष्टवशाद्दूरस्थ विषसंबंधतोत्रये॥ बाष्पान्देहलग्नास्तत्क्ष
णेनमरणंयतः॥ ॥महामारीतिनाम्नावैख्यातालोकेप्रजायते॥ अथबाष्पांबुगंविबमुदयेकस्य

कर्णौ॥ चं०नी०४६०२५।२४।४४। चं०उ०५५७४१।२४। बु०नी०१०४४६५।१० बु०उ०२२५४२४।५० शु०नी०
१५ ११७०३२।२४ शु०उ०१२५५९९।४६ र०नी०६५८८।४।२७। र०उ०११०८।१३।५२ शौ०नी०४५८००५ शौ०
उ०२११८२७३ गु०नी०६४१८५७६।४८ गु०उ०१७४१८६५।१२।२। रा०नी०११६४३२२०। रा०उ० २२४२९०२४॥
दुर्लभांबरभव ग्रहगोलज्ञानमन्यगणकानुगतैश्च॥ अङ्गखंडनकुवेगी वन्नाघज्ञास्फुरप्रयत्नान्वि
तं हि तंत्रे॥ ॥आर्षसत्सूत्रविरुद्धमबोधादीरितं भवनयोजनमानं॥ न त्वनुष्ठनरमस्म मतिर्ह्ये येन
तद्गणिततः परमार्गे॥ ॥खे वराहरूप वंन्निसदोर्ध्वाधःस्थितो भवति यस्तस्य सदा धः॥ ऊर्ध्वगोभवति
सो भवि रोधात्तत्कथं भवति वा सनयासत्॥ ॥ये गोलमयाः फलपूर्णगोलाः भ्रमंति तेन तु भ्रमणा श्रीसारदावृवंति०
विरोधात्॥ किं चित्र हि स्थितरणस्वतस्य कथं भ्रमोन्यभ्रमणावरोधात्॥ ॥खे वीय गोल प्रतिमंड
लादौ गोलैर्निबद्धो क्षितिचतान्विहाय॥ कथं भूवेल्लो परस्य गोले न्यथापि गोलभ्रमणं नु तत्र॥ ॥
किं चानतत्त्वणसिम लवकालेष्वन्यत्रारे चैकभभोगतोपि॥ एकत्र संस्थौ तु तदीयबिंबगोलौ कथं तोभ
तच्च बाधात्॥ ॥तद्भागमिश्रौ बुमयाश्च मर्त्या बिंबीयगोलागदितामुनींद्रैः॥ एकावरुद्धे न हि चान्यबंधः : १५
स्थले न दैर्घ्यस्थितिताहुरोधात्॥ ॥तद्गोलजातभ्रमणास्यभंगान्नदुक्षेस बस्फुटता विभंग॥ किं चात्रा
नीचास्थित भस्तु न स्फुरयेद्यस्कोपि न जोबसंस्थात्॥ ॥स्यतु न संस्थार्द्ध उद्गुजादीपस्यादधस्थि

३४ तैजसत्वं सुत्यतो यस्मात् इन्दुः स्वोत्कृत तनुये॥ अर्कोध स्थः कुज स्यापतसिद्धं नभ वेद्रुगे॥ ॥
अर्कोर्ध्वगे तु तद्धानि स्तोज सा बुमयत्वयोः॥ नैकं निर्वहति ज्ञाश तन्मतेतो न तथ्यमिति॥ ॥ ४२

ता[illegible]तिमहद्विचित्रं॥ एवं हुत्वग्वोर्ध्वगुरु सूर्ययोश्च सूर्यारयोश्चापि कदाचिदत्र॥ ॥ऊर्ध्वाधरत्वं च
भवेद्धि लोमालत्सर्वं दुर्वेषिमताद्धिरुद्धं॥ प्रायः स्वयुक्त्या बहवो विमूढाः प्रत्यादिता को मतिविभ्रमात्स्त्र॥ ॥
केचित्तु यच्छील नभोन्त दृष्टं गोलः सलोहस्य नभोन्तरालः॥ धाराकृतोस्मिन्मरुतस्थिरोयं यामोत्त
रांतर्ध्रुवतारकाभ्यां॥ ॥अस्मिन्नगोले वनिवसथा देशोत्र पारं ये बुधैः॥ समसूत्रेण परिधिर्विषु
वन्मंडलमतं॥ ॥विषुवद्वृत्तिरेलग्नं तन्मध्ये दक्षिणोत्तरे॥ ततोग्निनां कान्ध्वाधः स्तत्स्विरं तीमंड
लं॥ ॥अस्मिन् तत्र नैलो हजं क्रांतिवृत्तं स्यात्गोलस्य स्यन क्षत्रबिंबैः॥ चापाकारे लोहसूत्रैः स्वने
म्याः प्रोतं कृत्वा कोकुरो लक्ष्ममार्गं॥ ॥विषुवक्रांतिवृत्तैक्यात् पूर्वभागस्थितास्थिरः॥ मेषाद्यारा यः
क्रांतिवृत्तयोः पूर्वदिक्क्रमात्॥ ॥अयोगोलमध्यस्थितं व्योमगोले स्वधी कल्पितः सभगोलाभ्यधेषु॥
महापिंडरूपेष्वज्ञाधस्सूत्रेम हद्भुस्सलग्ने महागोलरूपाः॥ ॥रात्रीज्या रस्तूर्या स्फुटिहे दु संज्ञा[illegible]
अधो पः क्रमाद्वलगणाकेद्रयोगात्॥ विषुधाः कृताबाधुमध्यस्थवायोरुर्वा लोहगोलः पुरास्तीन्मुखं सः॥ ॥
भ्रमत्याक्षवारेसदा लोहजातैर्दृढैर्नस्तार्धग्रहामध्यवायोः॥ जवाधातनः पुष्कर सत्तोत्सुखं तेभ्रम
ते वसार्द्धं तथा पीद्भकात्तं॥ ॥इत्यादिरवस्तंबरगोलरूपं स्य कल्पितं स्वीयकृतौ वदंति॥ तेत्रार्कचंद्रा
दिसुनीचसरणां गुरोर्विरोधोद्भव बुद्धिमोहात्॥ ॥तन्मैच्च स पतो[illegible] नीलतान्यथा उपपादितः॥ स्वीकृतो

१६ लोहगोलो यमन्यथा कर्तुमुत्सुके:॥ ॥प्रसिद्धं चंडांशुकर प्रतप्त लोहाद्धि वाग्नेर्दहनस्वभावात्॥भानांक्व
चंद्रीयन संभवस्याधश्चंद्रकर्क्षस्थितिर माम नंति॥ ॥तदप्यसद्यत् ध्रुवभं प्रसिद्धं प्रलग्नतस्ताद्धि चलं
न दृष्टं॥ध्रुवा नु रोधा त्पततो दिभ्रमेण गोलस्य रूपाकृतिर त्यथाग:॥ ॥आकाशगोल: प्रवह: प्रदेशा
दिनिर्मितो न्यत्भ्रमणार्थमस्ति॥ कार्यं त्विने नैव च लोहकर्क संविद्धिगोरवा त्रेन कृतं त्व पूर्वं॥ ॥न चान्य
ताश्रय लोहगोलो विनाश्रयंतद्भ्रमणास्पदात्॥ बलात्कृतस्तद्भ्रमणाच्च भानां पतो त्र मोवरूपमिहे
तिवाच्यं॥ ॥तदन्यलोहायमवं न सक्त लोहो श्रसूत्र माग्र सुसर्व लस्थिन्ना:॥भानां सुवभां बुमयाश्च
गोलास्तिष्ठंति शिला श्रयतो पतंतो॥ ॥कदंबसंबंध चलाश्च वाेत्र युक्त: कदंब भ्रमतारकाणां॥ ध्रु
वभ्रमानील सुगोलगोलाश्रितं कथंचिन्न हि भंतदुक्तं॥ ॥असंख्य सुस्थूलसु सूक्ष्मतारा श्रयो वि श्रीसारदामयं
ही वा त्रि भगोल कोयं॥ कुतस्त्वयालोह शलाकिकाग्रप्रोतं तु भं कार्य मिदं त्वनंते॥ ॥भानां च येला घपतं
सदेको भ[illegible]गोलको भाश्रयगोल एव॥ कदंबकाश्यां चलित: कथं न स्य ष्टस्य पाश्वीकृत एष श्र
ष्टि:॥ ॥किं चान्यलोहायमवन्न देशात्पावकदंबं किल लोहजाता:॥ ताराश्च या: संमिलिता: शलाका
ध्रुवादधस्त्वा: पतितो त्र मंति॥ ॥कदंबकाभ्यामिति तन्निधानात् ध्रुवर्क्ष मुक्तं तु कथं न दृश्यं॥ १६
चेत्स्यपता स्वीक्रियते त्र लोहे पिधानतो यस्य न चास्ति बाध:॥ संदर्शने तद्ध्रुव भस्य तर्हिमदु

जखेटजा॥ सौरे कुजादि बिंबानां वास्तनैव मुदाहृता॥ ॥स्वयष्टकक्षायां बिंब गोलव्यास योजनक
लास्तद्विवाभि ति तावस्तु प्रसिद्धं सौर विदां न अत्रि चतु: कर्ण योगार्धं स्फुटकर्ण: अयं मध्यकर्णघ्न
स्त्रिज्या प्तो योजनस्पष्ट: अथास्मिन्कर्णे यदि त्रिज्यानदा बिंबयोजनव्यासे कोतिबिंबकला: स्फुट: नत्र
त्रिज्यांसक कर्णेश्च मध्य योजनकर्णौ हरो त्रिज्याद्वयं द्वयं गुण:॥ नत्रैक त्रिज्या मध्य योजन कर्णस्त्वां
य स्फुलं नदेवं दुकर्णस्थित बिंबयोजनति ष्यंत्रा मानमित्युपपन्नं सौरोक्त बिंबानयनं॥भास्कराद्दि
मते भौमादि बिंबयोजनानि मं १८८५ बु २८९ वृ १६६४९ शु ११९०२१२१५५०॥ अथ सूर्यादिमते त्रा
कल्पादि मुनिमते च ग्रहाणां योजनात्मो नीचोच्च कर्णौ॥ चं नी ४६७[illegible]५।२५।४४।चं उ ५५७[illegible]।२४।४
बु नी १३४७०५।१५ बु उ १९८५१८४।१८।शु नी ०२६८९७४।०७।शु उ ०५७३४५७।५२।रु नी ६५
८८५४।२७।[illegible]।र उ ०७१०८६[illegible]।२१।४२।भौ नी ०८७३०७२ भौ उ ०११०३२०६ गु उ नी ०१३१०८[illegible]
५४।गु उ ०८[illegible]१३५५४३।६।श नी ०११०५४६७१।३०।श उ ०२१३०७५[illegible]४।योजनात्मा घंसफल ज्या च
मं ०८३०१३४ बु ६०४७११५० गु ०१६२४६४४।१२ शु ०३०४२८३।४६।श २२४२१०२।३२ भौमादीनां रवे
[illegible]विधोश्च ४५२६।२४।[illegible]।अथ पत्रि क्रांतन्निरोमणौ सार्वभौमे च योजनात्मो ग्रहाणां नीचोच्च
२६०१५।३१।५२

तं ४ ३×खे×

१७ र्ध्वगोलोक्षिम हान धस्त्वेनाकूर्षणं कर्तुमशक्यमस्य॥ अतस्तद्युतया धरखेटगोलस्याकर्षणं चुंबककूव
त्स दास्त॥ ॥परंतु लोहरूपमंडलेनासमंततःखेचरगोलकानां॥ आकर्षणं चुंबकवत्तस्य लोहसूत्रेण
तत्स्वरूपमेव॥ ॥लोहरूपमोघंग्रह गोलकानांसिद्धभुवेन ध्रुवतःकदंबात्॥ लोहरूपवत्तेचलि
ते लवन्नूयंतदाक्षितंखेटभवं तथैव॥ ॥अवाधितंदृष्टतोदृि धेव चलस्यतोनानुपत्तिरत्र॥ युक्तस्ययेस
त्यपियोनिलाद्यात्रयस्तु दुर्ज्ञेयोस्ति यथैवमद्य॥ ॥यच्चुंबकोयैवचलोग्रहस्यतुल्लोहपकस्तनमनवान्त
दुतस्य॥ कुतंकदंबद्वयतोयथानदूवानुरोधादपिनद्वरोन॥ ॥अतोभवद्भिःपरस्यक्षचलोपिग्रहाःपरस्पर
चलितास्ततःस्युः॥ खेटेनिलोप्यस्यकदंबजातंभ्रमंतस्योस्तियथैवमस्त॥ ॥कदंबकूद्यात्खचरांगो
लस्त्वमेणतदृतखंडवायो॥ गोलोस्त्यक्षिंदृतानोनतदृक्घंतिपूर्वस्वगतिंविहाय॥ ॥ध्रुवेस्थिरत्वान्नदस्य श्रीमत्सद्गुरवेनमः
भवस्तदूवानिलोतःस्थिरखेचराःकिं॥ नदाकदंबानुगताःस्युरेवंस्थेर्यातकदंबेध्रुवगाःखगाःकिं॥ ॥दृष्ट
तोबुधैर्ग्रहस्यदृढांगाकृत्रासंस्थया॥ अत्रनैवाहृढतोन प्रयाहस्यचिरस्थितेः॥ ॥चुंबकोभवतिलोह
विशेषस्तद्दृशाद्यचलतिलोहमिदंहि॥ खेचरास्तु नाहिलोहसमाश्च तेष्णस्तुदूरनिजमार्गहितास्त्र॥ ॥दृष्टा १७
धतचुंबकसीसकाबादलीकसंबंधवशाद्गृहाणां॥ आकर्षणंचायमद्यतेतोत्रकथंभवेलोहमयंचसर्वं॥ ॥
प्रतारितंमूढधियैवतेनगोलस्यरूपंमदुबुद्धिलोके॥ असंगतालापभवंमतंतत्सांप्रसदागोलविदांव

५×इत्थमाड्यसंक्षेपादितिपद्योत्रराईके॥ विरुद्धतीत्यत्रकुत्वालवविसरस्तीतिवल[illegible]॥ ॥नात्रयंतिवाक्षिष्टोकिंचलस्य
छिन्नमाखिहरे॥ यद्बीजमाद्यतंधात्रास्थूलकुक्तिमयहितत्॥ ॥स्थिरस्यष्टोनुतद्धानयंत्रैस्तद्धापकैर्धुवं॥ नास्मादृग्रीतदज्ञाना
लिकामात्रतःक्वचित्॥ ॥×

दृष्टेः॥ ॥दिग्देशकाल[illegible]लैर्बहुधांतराणिस्थूलानुपातैर्जनितानियानि॥ मध्यस्फुटीयांवरगोलकेषुमांद्यो
त्पातादिविचित्रगतस्य॥ ॥सुस्थूलयास्युर्गणितोद्भवानि सर्वाणितान्यपिध्रुतमेकमेव॥ बहूंतरंस्याद्बहु
गं कालअंतद्भानेखराक्यं हि दृनणांयतोत्र॥ ॥कस्यांतरंकुत्रचतत्प्रदेयंनज्ञायतेतेऽलिकोपिनोपि॥ लोके
लिमानात्कूपयंतिमूढाःकालांतरंबीजमहोनसवतत्॥ ॥ग्रहार्कचंद्रैःस्थिरसंस्थितस्यप्रतिक्षणंतोच
विलक्षणांच॥ मत्वास्वबीजस्पुगतिंवदंतिज्ञानंचाद्वितैस्तदहंनवोधि॥ ॥अदृष्टफलंसिद्ध्यर्थंयथाकथि
त्कितःकुरु॥ गणितंयद्दृष्टार्थंतद्दृष्ट[illegible]ष्युद्भवतःसदा॥ ॥आदर्शादौदृश्यतेयच्चदृष्ट्वावैचित्र्यंतदृष्टिजं
तं चस्तमु॥ दृश्यरूपयं यत्रलग्नंतदेवदृश्यंनान्यदृर्पणेतदर्थं॥ ॥स्यातुरा[illegible]क्यंनैवतत्रग्रतोवागंतुंराकंलंबु
वन्निर्मलत्वात्॥ अग्रेमार्गस्यावरोधाक्रमेणतस्मात्तेदृश्यभिन्नंचाग्रकंच॥ ॥रा[illegible]स्वस्याधोपराबसंच
न्यपद्धिकस्थानेसंविलग्नंभवेद्धि॥ दृश्यंदृष्ट्वाबन्नूयमादर्शसंस्थंप्रागग्रंस्यग्रस्थानसंभवेत्तत्॥ ॥त[illegible]
निर्मलत्वाद्रविरन्नमयोपि[illegible]त्वनन्यगत्वैवगतास्तथैव॥ यावत्स्वराज्याथनिजैर्युपान्यदिंवानुते[illegible]यत्र
चसंतिलग्नाः॥ ॥तत्रस्य[illegible]वाहिदृश्यतेक्वःस्यादर्शगोर्बिंबितएवदृष्ट्वा॥ एवंपराबसिताःकरायेरवौविं
लग्नाश्चततोर्कबिंबं॥ ॥आदर्शगंदृश्यतएवतद्वत्कलोपयधाम्नानिवितंच॥ स्वल्पंमयोक्तंकिलविस्तरे
स्यमहान्विचारस्यदृगुज्ज्वलस्य॥ ॥प्रायोर्करश्मंराकजातिजास्तिदृश्यरूपमयोदृष्टिभयानगातु॥ निलाथयं

१२×स्फुटासन्नपदरूपस्येमहदिष्टं बुधैः स्मृतं॥ त्वल्पेष्टेप्यसितद्येनेकत्र तन्नियतं नहि॥ ॥पदस्याधिकमत्यल्पमस्मादत्यधिकं त्विह॥ तच्छिस्फुटं तत्कृतानेनेकद्येनाप्यभापदे॥ ॥×१२

१८ चार्कचरागनास्तं स्फुलितैवं गछंतियतोऽद्भुतथा॥ ॥इति श्रीकमलाकरविरचिते सिद्धांततत्त्वविवेके
मध्यमाधिकारः॥ ॥श्री॥ अतींद्रियहेतुगनेचराणां स्फुटक्रियोक्तासदसत्फलार्थं॥ नतांविना
स्पानयनं तदर्थं सवासनं स्पागणितोद्यमोमे॥ ॥तावच्च नोपपद्यते यद्वगम्किला दकंकिल॥ अनतः सूक्ष्म
विदां तुष्ट्यै तद्विचारं वदाम्यहं॥ ॥तुल्यांकयोर्हि योर्घातो वर्ग आद्यैरुदाहृतः॥ घातादिस्फुटनस्थितांका
नां वर्गे सांककृतिस्तथा॥ ॥द्विघ्नौ सांकगुणाभ्यासे स्वस्वांकोर्ध्वस्थितास्ततः॥ स्वस्वांसंयेयवरोपलेस
मुत्सार्य पुनः क्रिया॥ ॥अंसांककृति पूर्वैर्वा यावत्स्यर्धकृतिर्भवेत्॥ एवं तद्धेपदीसेनसुबोधं मूलसाध
नं॥ ॥अंसं यावद्दिहाधांक्रा दूर्ध्वतिर्यक्क्रस्थरेखया॥ संकुलास्थानां कृतानां च विषमाख्यमक्रमात् श्रीरंगरदाउय
॥ ॥सक्रन्त्यादिविषमाद्वर्गाद्विघ्नूनन्मूलं दृत्समः॥ लब्धवर्गं वा विषमादत्यागो व्यपुनः पुनः॥ ॥क्रि
यैवं सर्वमूलांक पावनं च पदानि च॥ अंसस्थानोक्रमेणैवं मूलं स्वीयमुदाहृतं॥ ॥अंकानां वै हि वहवे
वर्गांक्रास्ततसदंतिदं॥ अवर्गांकांकायेवं तत्सदानयनायवै॥ ॥आद्यैरासन्नमूलं च प्रोक्तं तच्चो
×स्पा× च्यते धुना॥ यद्वहृदिष्टकृति घ्नांकाद्वर्गाच्छिदवर्जितात्॥ ॥पदमिष्टोद्धृतं तत्स्यान्मूलमासन्नसंज्ञ १८
कं॥ सघ्टेष्टेदिघ्नान्मूलं छेदेष्टघातत्वहृत्॥ ॥इत्थं व्यक्ते च गणिते प्रोक्तं मय्यक्रकेनथा॥ रूप
युक्तस्य यज्ञस्यिक्तौ तद्रूपवर्णयोः॥ ॥वर्गोत्तिद्धृप्रघातन्नतद्गान्मूलसाधनं॥ तद्रूपवर्णकृत्सो
२×स्पासन्नमूले वहेतादयगाच्छिद्धेस्तदासन्नपदे क्यरवेडु॥ यतस्फुटासन्नपदेन स्फुटं
तत्स्फुटासन्नपरंतुहुः स्यात्॥ ॥×

रूपवांवरज्जो भगोलः॥ त्वयादतः पूर्वरथाक्रमेणादतं च यन्नात्सकलं विनष्टं॥ ॥ध्रुवायोगाच्च खेटानां
कदंबं चालिता अपि॥ गोलाध्रुवानुरोधेन चलंति प्रवहाद्यथा॥ ॥तथा नीलायसो गोलो ध्रुवकक्षीकर्ष
णं विना॥ कथं ध्रुवानुरोधान्न चलतिप्रवहाहतः॥ ॥नैव ध्रुवाकर्षणमंतरेण ध्रुवानुरोधाच्चलनं हिगो
ले॥ लोहोल्पनीलेत्र कथं तदानीं तन्मोभवेत्खेचरगोलकानां॥ ॥ध्रुवानुरोधात्प्रवहभ्रमभ्रमेणोतहृ
यो गोलकहभ्रमःस्तः॥ विनाकृषं चिन्न्महि तंभवेत्तद्ध्रुवद्वयाकर्षणतोप्यतोत्र॥ ॥ध्रुवानुरोधात्प्रवहभ्र
मस्पानिवारितत्वात्किलतद्धृतो न॥ नदायुतं चापि चलं तथैव ध्रुवाश्रयो योत्र वद ध्येयमूढ॥ ॥किंच नी
लायसो गोलो निबद्धः प्रवहाद्यथा॥ तथैव खेटगोलाश्च बद्धास्तद्रीतितः किल॥ ॥लोहायवत्तेनु कदंब
का भ्यांसुदूरगं वापि खगं यथा धः॥ स्पष्टक्रमागोलयुतं त्वदुक्त्या ध्रुवानुरोधभ्रमणाविरोधात्॥ ॥आक
र्षयत्यूर्ध्वगनीललोहगोलंनिजास्तञ्जगतं कथं न॥ आकर्षयत्यत्र कदंबकाभ्यां नथैवसामाद निलोभय
स्य॥ ॥चलो यस्तसो चालितं च चक्रं लोहायनस्तं तु यदा तदात्र॥ चलो ग्रहो नैव तु तद्धृतो न स्य कृष्टिका
यां तदयोगतो हि॥ ॥अथ चुंबकवघ्टकं लोहस्याप्रमंडलं॥ स्वीकृसनद्धृतोत्रखेटा अपितेप्रचलंति हि॥ ॥
इत्थं वदसि चेत्सो ध्वंनीलगोलोपि नो कथं तद्धृतो न यद्दबाभ्यां चलनं नोपलालितोभवेत्॥ ॥स ध्रुवं वको घास्थित
लोहजातं स्य तोमभाकर्षयतीह तद्वत्॥ आकर्षयत्यूर्ध्वगलोहजानामितिप्रसिद्धं हि यतो न तेना॥ ॥किंचो

स्तिभांकः स्वगुणानोभिन्नत्वेन न हारीति मुक्तयासु प्रसिद्धलाद्भिन्नांकवर्गेभिन्नसावयवत्वं ततावदेव
१९ तो स्वभिन्नत्वान्न भिन्नमूलस्यापि संभवः। यद्वा यो हरं निःशेषं हरति तद्वर्गोपि तद्वर्गं निःशेषं हरती
तितद्विरोधेन यो हरं न हरति निःशेषं न तद्वर्गोपि न तद्वर्गं निःशेषं हरतीति निष्प्रयाः। द्विभिन्नांकहानिः यथा ×कवर्गेभिन्नx३
य ५ मितेन १४ निःशेषं न हरतीति पूर्वभागे कल्प्यं द्वयं २ शेषं षष्ठ्यागुणं २४० नैव पक्कं कल्प्यं ४८ एवं
षष्ठ्यं त्रांकाकल्प्यनया सावयवांकः २।४८ अस्य वर्गोयं ७।५१।२४ अत्रायं वागरहीनः सावयवांकः २।४८ अ
स्य वर्गोयं ७।५५।१ अयं वा २।५० अस्य वर्गोयं ८।१४० अत्र पंचाशादवयवग्रहणे नाधिक वर्गादस
भिन्नाभावान्यथानुपपत्त्या पंचाशदल्पकुन पंचाशदधिको ऽवयवः कल्प्यितुमर्हतीति चेत्तन।
तादृशा सूक्ष्म परं परया वह्ववयवग्रहणेपि वर्गेतन्मूनन तदधिकसंभावनया तदसमात्वात् तन्ते
न न कोप्यावयवः कल्पयितुमुचितो येन वर्गे त्वभिन्नसमत्वं। स्यादेव दिसावयवांकस्य वर्गे
संभवत्सवयवहानिः सप्रमाणा। नचैवं सावयवांकस्य वर्गार्धमयोग्यः पंक्तिविन्यासेन खंडगु
णनही सागुणनेस पंक्तौ वसांकस्य वर्गो यदि षष्टिभक्तः प्रद्युत्पतितर्हि तदंसावयवहानिस्त्याद १८
तोत्र षष्ठ्यनगतिस्त्रिंशान्न तदा तरिक्तः अस्य वर्गांश षष्टिभक्तः प्रद्युत्पतीत्यत्रातिमावयवहाना
वपि नोपांतिमावयवहानिः तत्र द्विगुणानत्रिंशाङ्कुणे पांकस्य षष्टिसमहत्वेन सिद्धस्यात्रिं

त्राद्वर्गान्निः शेषं षष्टिलब्धेन षष्ठ्याल्पेन संभिलितत्वात्षष्टिभागेयं च दरगवयवत्वेनानिर्णयात्।
तेनात्र यस्य कस्यापि सावयवांकस्य स्वेष्टयाकल्पितस्य वर्गेत्ववयवहानेर्निरवयवत्वं नैव युक्त
मिति सुधियो लु। अथ प्रतीत्यर्थमन्यथोच्यते। यत्र भिन्नांके हरो भाज्याधिकस्तत्र तद्वर्गोपि
सोतदधिकएवेति नैव तद्भिन्नत्वेस्यांकस्य प्रतिपत्तिः। अल्पत्वेतु अपवर्तितयोरनपवर्तितयोर्वा
भाज्यहारयोः फलं तुल्यमिति तावदस्ति सुप्र[illegible]सिद्धं। तेनानपवर्तितापवर्तितभिन्नांकयोस्त
ल्पसावयवफलत्वेन तद्वर्गयोरपि तुल्यफलत्वाद्भिन्नांकस्य भाज्यहारयोः स्वतो दृढत्वाभावेपि दृढ
पवर्तांकेन पूर्वं दृढत्वं विधाय तद्वर्गेभिन्नत्वमभिन्नत्वं वासंभवतीति विचारः सयथा। दृढभा
ज्यस्य खंडद्वयं दृढहरेण यावान्निःशेषं भाज्यं तावदेकं शेषमपरं। तत्रापि दृढभाज्यवद्दृढंश
न्यथा शेषहरयोरपवर्तनसंभवकल्पने न दृढहर[illegible]दृढभाज्यखंडस्य दृढहरस
जातीयत्वेन तस्याप्यपवर्तनसंभवाद्दोषतद्योगरूपदृढभाज्यस्य सर्वथापवर्तनसंभवेन दृ
ढभाज्यहारयोरपि पुनरपवर्तनप्रसक्त्यान दृढत्वंसिद्ध्येदेव्यथापत्तेः। अथास्य खंडद्वया
त्मकदृढभाज्यस्य वर्गे सिरस्तवंति त्रीणि खंडानि। दृढहरेण यावन्निःशेषभजनार्हं तद्वर्गतुल्यमे ×निःशेषभजनार्ह×
तकर कंदृढशेषवद्दृघातात्मकं चद्वितीयं। दृढशेषवर्गतुल्यं द्वितीयं। एवं खंडत्रयात्मकभाज्य
वर्गप्रसेकखंडपुंजतयोगेवा यदि दृढहरवर्गेणानिःशेषभजनंनाहिमित्तलोपि मत्वांकस्य वर्गे त्वभिन्न

सं गच्छते तेन रथा॰ तथा हि। प्रथमखंडस्यादितां दृढहरवर्गजातीयत्वेन तेन न पूर्णः स्यादेवं द्वि म१
२० तीयखंडस्यापि करणाद्वि घाद् तेन पूर्णः स्यात् तृतीयखंडस्य दृढक्षेपवर्गरूपस्य [redacted]
नै ४ [redacted] न दृढहरालूक्षेपत्वेन दृढहरवर्गात्यन्तात्प्तत्पूर्णभावात् खंडत्रयात्मकेऽदृ
ढभाज्यवर्गे दृढहरवर्गेणापवर्तनेन निःशेषभजनं। द्वितीयखंडस्य दृढहरवर्गेणभजने यदि शेषं स्या
त्तर्हि शेषस्य तृतीयखंडस्य दृढक्षेपवर्गरूपस्य प्रक्षेपेण दृढहरवर्गेण पूर्णभावेऽपि न योगस्य
स्ति निःशेषभजनसंभावना। परमियं तदैव स्याद्यदा द्वितीयखंडशेषक्षेपेण हरवर्गसमः
स्तृतीयखंडात्मको दृढक्षेपवर्गः स्याद्य द्योगे च द्वितीयखंडशेषक्षेपस्य दृढहरवर्गसमत्वेन
दृढहरवर्गेण [redacted] संभवात् दृढभाज्यवर्गे निःशेषभजनं स्यात्। तथात्वे दृढक्षेप श्रीरागरदासय०
वर्गस्य शृणु सविस्तरं विचारमेनं। अस्तीह दृढहरसजातीयं द्वितीयखंडं। तस्य रूपद्विगुणि
तदृढहररूपत्वात्। दृढहरवर्गोऽपि दृढहरसजातीयस्तेन तस्य भागेय शेषं तदप्यवश्यं दृढ
हरसजातीयं। तदूनः हरवर्गोऽपि दृढहरसजातीय एव। तेनैतादृशोत्थरूपेण तृतीयखंडस्य क
लान्नेतद्रूप दृढक्षेपवर्गो दृढहरसजातीयः क्षिप्यते। सा कालमनैकादि द्विगुणित दृढहररूपलं। प्रकृते तु २०
नैव संपूर्णः। तथा हि। तावद्दृढहरसजातीयस्य त्रयवर्गत्वेऽतुल्यत्वेन दृढक्षेपवर्गो बाधितत्वे
व। वर्गत्वे तु तद्वर्गत्वे प्रकाराभ्यासंभवात्। यद्गुणो दृढदृढहरो दृढक्षे वर्गत्वेन कल्पस्तद्गुणो नै

न्नपदयोर्द्विघ्नसंहतिः॥ ॥यदि तत्रास्ति नाता तर्हि तेपदे एव खंडके॥ स्वदस्येतित मूलं स्वीयं खंडद्व ५१
यात्मकं॥ षष्टि६० वर्ग ३६०० गुणादेकान्मूलं याद्यं पदागतं॥ सैकशेषं षष्टिगुणं द्विगुणं द्विघ्नपदोद्धृतं॥ ॥
लब्धमागतमूलस्याव यवद्वये तितपद॥ षष्टिभक्तसावयवं स्वीयमासन्नमूलकं॥ ॥अथ वर्गा
कृतिभानोसदसंख्यात्मकं पदं॥ इतिन्यमो विस्तरणेनाबहुना प्रसिद्धेन तु॥ ॥सरूप्सं कुट्टकरीत्या तं
विचारं शृणुत त्वतः॥ आर्यभास्करमुख्यैस्तु पूर्वैर्नैव कृतोऽस्ति यः॥ ॥मूलं तावद्द्विविधं रेखात्म
कमंकात्मकं चेति। तत्र रेखात्मकं मूलं येषां ते खवर्गांकाः वर्गांकास्त्वंकात्मकं मूलं येषां ते तु वर्गां
का एव। भवेदनवाद्यः १।४।९ येषां कात्मकं मूलं न विद्यते ते खवर्गांकाः द्वित्रिपंचाद्यः।२।३।५। त
स्मात् खवर्गांकस्य पदद्वयम वर्गांकस्यैकं रेखात्मकं पदं भाति। नन्वखवर्गांकानां मप्येयथा पंचानां मूला
नयनेति चारे द्विराशि वर्गः पंचाल्यस्त्रिराशिवर्गः पंचाधिक इति मूलानि मध्यकल्पनेन च वर्गाधिक्य
दर्शनात्पूर्व द्वयोर्नवर्गादनंतरमकस्माद्द्विपाधिक्य वर्गस्यतत्स मलं विनानुपपन्नत्वाद्दृद्वित्रादी
रधिकांके पुनिरेतावेन रूपानां पुयः कुत्रिदंकावयवः सत्त्वं अस्ति ते सूक्ष्मधियां संगच्छत खवर्गोऽपि
चेत् समः स्यात् कथं तत्र तन्मूलोत्सूभवोऽभयभावादिति चेत् शृणु। यत्खवर्गांकानां मूलमुत्पत्तेन
भि२ दस्ति अस्ति भंवा। अनवर्गाविर्गांक रूपत्वादे तेषां खवर्गरूप त्वात् अभिभमूलसं भवः। अथ

२१

तद्वैवं
भुजक्षेत्र
व १ त
मचतु
भिसि
अवर्ग
सिद्धं

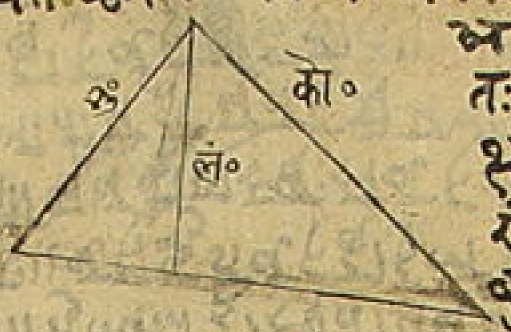
अत्र न्यस्त चतुरस्रफलं तु भुजकोटिवधद्विघ्नघातात्मकं । तदन्तर्गतल
फलं च तदन्तरवर्गतुल्यमिति तदन्तरः भु १ को १ वर्गः भु व १ भु को २ को
द्विघ्नघात भु को २ योगस्य तद्वर्गयोग भु व १ को व १ रूपत्वाद् एवं हस्त
भुजक्षेत्रफलं भुजकोटिवर्गयोगतुल्यं । कर्णवर्गोऽपि तत्फलमि
तियं कर्णवर्गस्य पदं कर्ण इति सयुक्तिकं सिद्धमस्ति । अत्रेदं पद्ये
तद्वर्गयोगस्य फले एतत् क्षेत्रफलपदं सदसद्वा । उक्तं च पुस्तान्तरे
सतो । कर्णरेखातुल्यभुजस्य भुजकोटिघातसंबन्धेनानीता ये तास्यां परिमितपरिमाणस्य प्र श्रीनृपरदाज्ञप०
त्यक्षोपलब्धस्य पदरूपेण सिद्धत्वान्नासत्त्वं । अतोऽत्र निःसंदिग्धं तत्त्वमिदं । यादृक् समकोणसमचतु
र्भुजक्षेत्रफलस्य वर्गस्य पदं कल्प्यते तत्रात्र कर्णरेखास्वरूपमेव । परं तु नन्वेतद्वानं संख्यया पार्श्व
च्छिन्नं कर्तुमर्हं । उक्तं च पुस्तान्तरे दृष्टिं हि । अनयोर्न द्वे रेखातिरिक्तं । न सकलं च संख्यया मूलेऽमित २१
सिद्धं । यस्य वर्गस्यापि सावयवांकस्य स्थैर्यमाकल्पितस्य वर्गेति दसमवाता । तथा चैतद्धस्तले
किं वास्तवं मूलमिति पृच्छायां तद्रेखारूपमेव तन्मूलं नान्यदंकोऽस्ति किमित्युक्तं तद्दुक्तं तद्बुद्धीलि
रूप्यं । अनन्यगत्यैव सिद्धेः एवं हि तन्मे पमवर्गस्यापि मिश्रस्यांकात्मकं मूलं । यत्तावत्येकावर्ग

त्रिभागांकस्यापि मूलं स्वरूपमेव खंडितमिति विजानीहि । तेनागतानेकासन्नमूलस्य सर्वपांका
त्मकमूलासंभवेन तदासन्नत्वेन कथनस्याप्रामाणिकत्वेऽपि संभावितरेखात्मकमूलस्यास
ननिकटतदानीतमिति ध्येयं । आसन्नमूलतुल्यरेखा न द्वे रेखासन्नोतिभावः । यद्वा आसन्नस्यपा
दमासन्नपदं । अवर्गस्यांकात्मकमूलाभावेन तस्यासन्नस्य कस्यचिद्वर्गस्य सावयवस्येदं प
दमिति व्याख्येयं । अथ परेखात्मकद्वढकर्णस्य यत्किंचिन्मानेन संख्याज्ञानेऽपि भुजकोटिसंख्यो
चितमानेन तत्संख्याज्ञानाभावादासन्नांकपदद्वारा तदासन्नरेखापाश्वज्ञानं करणं बुद्धिमतां युक्त
मेव । सम्मुसन्नसर्वनाशात्स्वल्पनाशोवरः इति न्यायात् तदासन्नत्वेन यद्ग्रहणस्योचितत्वात् । अन्यथ
व्यवहारोच्छेदापत्तेः स्वसलं पल्लवितेन ॥ ॥अथैतद्रेखात्मकपदज्ञानेन परमाणोरपि सावयवत्वं सा
नति न्याय सत्याहि । अत्र प्रत्यक्षोऽणुपरिच्छिन्नपरिमाणः परमाणुरस्तीति स्वीकुर्वंति । त[illegible]द्व्यणु × त्रहाभ्यां ×
कपरिमाणं । [illegible]स्त्रपणुकपरिमाणमिति परार्द्धं तत्परमाणुमितिरेकोवहत्परिमाणो भुजस्त
थात न्मिता कोटिश्च । तयोर्मवर्गपदरूपकर्णस्य परेखात्मकस्य परमाणुपरिमाणेन संमापने लव
रूपमंते परमाण्वल्पपरिमाणं कर्णांशविशेषमस्ति । तुल्यभुजकोटिवर्गयोगपदरूपकर्णस्य वास
न्नासावयवत्वेनाकगमादंकतस्तत्परिच्छिन्नमूलाभावात् । परमाणुवत्परमाणु[illegible]ल्पपरिमा

अवयवः सूक्ष्मः स एव निरवयवो ऽस्ति । तादृशैर्बहुभिः स्थूलः स्यादेः सूक्ष्म इति तद्धि तत्परमेरुसर्षपयोः स्थूलसूक्ष्मत्वो
कल्पनायामिति वाच्यं । उक्तयुक्तिकानन्तावयवत्वेऽपि योऽवयवो गृह्यते तत्तद्भागादपि न दुष्टो पपत्तेरनिवार्य
कल्पनायां मानाभावात् । नचानन्तत्वेनैव मेरुसर्षपयोः समत्वदोषोऽस्ति न वाऽभिति वाच्यं । अनन्तस्यापि बहु
किं तु तदल्पपरिमाणत्वमिति तत्पिण्डयोरसमत्वादेकपरिमाण एव वा नानाकथमपि तयोः समत्वं । वस्तुतः
णादृष्टिपरोक्षत्वस्यात् ततो ऽल्पपरिमाणसिद्धिः । इत्युक्तरीत्या परमुक्तकल्पनया अनन्तावयवाः सिद्ध्यन्ति । ते त्वनं
तस्यैव प्रत्यक्षा इति न काप्यनुपपत्तिः । कथमनन्ताविकाः प्रत्यक्षं विहाय केवलं तथानुमानप्रवर्त्तोः प
रमाणोर्निरवयवत्वं प्रतिपादयंति । अहर्निशं रासभचर्चयैव कालो गतस्तस्य विदामतस्तैः ॥ अवर्गमू
लानवबोधयुक्तैस्तैर्निरवयवः परमाणुरिष्टः ॥ ॥ किंच परिमाणबुद्धिभागवत्त्वेऽसनुभवविरुद्धमि
त्यलं प्रसंगागतविचारेण ॥ ॥ दैर्घ्यं यस्याः सदैवास्ति विस्तारो नैव विद्यते ॥ अतिसूक्ष्मा च सा रे
खा रेखा बुद्धिमता द्विधा ॥ ॥ अवक्रा वक्रगता चाऽवक्रानुसरला [illegible] ॥ यस्याः [illegible] सरलास्यु
क्ष्म दृष्ट्यापरा स्मृता ॥ ॥ नैव पश्यति वक्रानुवक्रं रूपा भवेत्पा ॥ चापरूपा पयस्यास्ति नैव वेदे
दीर्घ्यं नाविस्तरः ॥ ॥ तत्केंद्रस्तु विधियादि यं च समव्याप्तं सदा ॥ व्यासार्द्धमितिरेतः केन्द्रपरिवृत्त्या क्रमात्
वेत् ॥ ॥ समन्ततस्तु तद्वृत्तं वलयं मंडलं च तत् ॥ वृत्तमध्यस्थिता या सा ऋजुरेखा च केंद्रगा ॥
प्रेयः स एव विष्कंभो व्यासस्तद्वृत्तमिष्यते ॥ तदर्द्धा ऋजुरेखा तत्पूर्णात्पूर्णा प्रज्ञा ॥ ॥ एवं केन्द्र
स्थ यत्र वृत्तं सर्वं व्यासार्द्धमानतः ॥ समांतरस्थितं गोलः स एवाधैरुदाहृतः ॥ ॥ रेखा परिणतारे तु वा
र्धकास्ति यदे कल्पतः ॥ ॥ तं तुल्यं चतुर्भागं भवेत्तत्सम कोणकं ॥ ॥ चतुर्द्दिक्षु स्थितेनैवं यदि नाद्वि
षमं स्मृतं ॥ ॥ समकोणाद्भिन्नौ बाहू द्वे यौ तुल्यावतुल्यको ॥ ॥ तदयोर्व्या

~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ ×

दृढहरात्योनानल्पः दृढक्षेपस्य दृढहरात्वेन तद्वर्गस्यापि न द्वर्गाल्पत्वात् । तादृग्गुणकत्वापि
न दृढहरतुल्ये दृढक्षेपवर्गे दृढहरनकुणांकयोः वर्गरूपयोर्घातात्मको वर्ग एव तयोर्वर्गरूपयो
स्तदृग्वर्गो भवर्गगुणांकस्य घातरूप दृढहरस्य भवर्गगुणांकस्य च घातात्मको वर्गो द्वितीः
यः । आद्ये दृढहरमूलगुणांकमूलघातरूप दृढक्षेपस्य दृढहरेण भाके पुनर्दृढहरमूले
नापवर्त्तेन प्रसंगः । द्वितीयेऽपि भवर्गगुणांकमूलघातरूप दृढक्षेपस्य वर्गे भवर्गगुणांक
घातरूपदृढहरेण भाके भगुणांकमूलपुनरपवर्त्तेन प्रसंगात् नैव प्रकृतक्षेपहरयोः दृढ
त्वसिद्धौ क्षेपवर्गस्यापि तद्धरेण भाके दृढभाज्यत्वकादिगुणितदृढहरसमत्वं । न घमनपितादृ
शो दृढक्षेप वर्गमो यद्वर्गो दृढहरघातमूलं स्यादिति येन दृढहरसजातीयत्वं दृढक्षेपवर्गस्याप्रोति
अथ ततीय पक्षेऽपि दृढक्षेपवर्गस्य द्वितीयपक्षे प्रोक्तो न दृढहरवर्गस्य मलत्वं कथमपि स्यात् । तेन
दृढहरवर्गे दृढहरवर्गेण निःशेषभक्तानाभावाद् द्विभ्यां करणिकी लभ्यते न हि भवर्गस्य तमाभि
भानामंकानामकतः मूलं । देस्यात्समकं तुल्यात्मा तथा । यथा केनासप्तस्त्र भुजकर्णस्य घातव्य
नासप्तस्त्र कोटि कर्णसंधिस्तथा चतुर्द्दिक्षु च तारे समजातस्य सानि संरूपनी यानि प
भासानि समकोण कर्णस्य च चतुर्भुजं तदंतर्गतथा भुजकोर्ध्वं नर समचतुर्भुजं स्यात्

२३ इंबहुरुक्ताखेप्रोक्तव्यस्तयतः कृतं॥ ॥तथापितत्सजातीयमनुपातादिमत्र वै॥ कर्णभुजौ भुजेष्योश्चलं
वत्तोऽत्रासकेयथा॥ ॥ अन्यदिग्गतयो रेखयोद्विरेखयोर्विषमेच यो॥ क्षेत्रे ज्ञानेन दुष्ट
वेत्रास्येसजातीयेतदैक्य तः॥ ॥रेखयोः कोटिमेकं स्थाप्य कल्प्यस्थानं भक्तितस्तथा॥
स्येएयातद्युजोमध्येऽलि धृतंतद्दिदर्शनं॥ ॥ समा
नांतररेखांश्यामेकरे रेखेक्यकोणकं॥ साम्ना तीयोतु
तज्ज्ञासेतथेष्टंबहुधा बुध॥ त्रिज्याव्यासार्द्धमानेनवृत्तं
गच्छितं॥ ॥तथाप्राग्परंतद्

कार्यसमाबन्नौ॥ वक्रांशोऽस्त्रकलिसाक्षिमागंकितंयदि ॥दत्वातदग्रयोर्लग्नारेखैका श्रीरामदासजयत
दक्षिणोत्तरसूत्रकं॥ वृत्तेप्राक्चिह्नतः पार्श्वद्वयेप्यत्र भुजांशकान्॥ ॥नदद्वैभुजतुल्यस्य चापखंडस्यासि
पूर्णासिंजिनी॥ द्विघ्नबाहुंशतुल्यस्य कर्णचापस्यसास्तवेत्॥ ॥नदद्वैभुजतुल्यस्य चापखंडस्यासि
जिनी॥ लब्धवंगणातेद्विघ्नागणकेरदशिंजिनी॥ ॥तत्राचिद्धांचतांकलाव्यवहारः कृतस्त्विह॥ अ २३
तोभफर्वचिह्नाच्च भुजांशानिकतस्ततः॥ ॥यावत्तदयकंतिर्यग्रेखा प्राक्सूत्रतोज्यका॥ एवंतदग्रकंमा
वदक्षिणोत्तरसूत्रतः॥ ॥ऊर्ध्वरेखाचकोटिज्याबाहुकोटीक्रमेणते॥ त्रिज्याकर्णोव्यासखंडंतद्वे

स्वपदात्मकं॥ ॥भुजज्यावर्गहीनस्यत्रिज्यावर्गस्ययत्पदं॥ कोटिज्यास्यात्रिकोटिज्यावर्गास्त्रिज्याकृतौ
किल॥ ॥शेषस्यस्तस्यपदं दोर्ज्याचैवंदोःकोटिजज्यके॥ त्रिज्यातः शोधितेतेस्तः कोटिबाहूत्क्रमज्यके॥
ज्याचापमध्यगास्तेवबाणरूपोत्क्रमज्यका॥ एवंक्रमोत्क्रमज्येचभुजांशाज्ञानितेचते॥ ॥परस्यशर
चदोःकोटीतयोर्वर्गयुतेःपदं॥ कर्णस्तस्यदलंबाहुदलज्योक्तापुरातनैः॥ ॥बाणोनघ्नव्यासयोर्व्या
सस्तस्यदंदोःक्रमज्यका॥ द्विघ्नज्याव्यासयोर्वर्गांतरमूलविहीनतः॥ व्यासःस्तदलतुल्यास्यादुत्क्रमा
ज्यातथैवहि॥ शरघ्नरूपुनोदोर्ज्यावर्गोव्यासोभवेद्ध्रुवं॥ ॥यद्व्यासरुद्रांशसमोक्रमज्यातद्
ज्यातथैवहि॥ शरघ्नरूपुनोदोर्ज्यावर्गोव्यासोभवेद्ध्रुवं॥ ॥अत्रोप
पगतत्रभवेक्रमज्या॥ तदुत्क्रमज्याद्विजव्यवहतुल्याववर्पलिदंसूक्ष्मदृष्टावलोक्य॥ ॥अत्रोप
पत्तिः॥ द्विगुणत्रिज्याकिलव्यासः शरोनव्यासोहिकोटिज्यात्रिज्यायोगरूपकोटिकर्णयोगः शरस्त
कोटिकर्णातरं। तयोर्घातस्तयोरेववर्गांतरं भुजज्यावर्गतुल्यं। तन्मूलंभुजक्रमज्येत्युपपन्नं॥ उप
पत्त्यानया शरोनव्यासशरयोर्घातस्यमूलंक्रमज्यात्तेनेसिद्धमितियत्करणपाः पदेमयेक्षितंसा
करणीययोर्घातरूपातयोरल्पमुत्क्रमज्यांतघोगतुल्यंव्यासंच प्रकल्प्यतद्वयेयाक्रम
ज्यारेखातन्मितंकरणपाः पदंमितिसिद्धं॥ अथैवंद्विगुणदोर्ज्याद्विगुणत्रिज्यावर्गांतरंभुज४
त्रिज४मूलंद्विगुणकोटिज्या। कोर२द्विगुणत्रिज्यातः भुज्या॥ द्विगुणोत्क्रमज्या उर एकगुणोतथादर्शनात्॥

श्री

५×बहिर्गते पिचे पद्यं लजो समेथवा॥ पदे स्यादुक्त वत्तत्र्या नथेति स्फुटं विदि॥ ॥×

तदर्द्धमुक्तमज्ज्येति स्पष्टं यथोक्तं॥ एवं भुजज्यावर्गः कोटिज्या त्रिज्ययोर्वर्गांतरं तद्योगांतरघात
समभिसंतदेण तरेण भक्तं कोटि[illegible]ज्या त्रिज्या योगरूपः हारोन व्यासः शरयुक्त व्यासं व्यासस्या
दिसुपपन्नं॥ यथाज्येष्ठकनिष्ठाख्यां भावनाद्वितयेन ये॥ ते चान्ये साधिते तद्वज्ज्या नां भावनया
किल॥ ॥अन्यज्ज्यानयनं कार्यं चापक्षेत्रविचक्षणैः॥ योगभावनये स्यज्ज्या चापयोरंतरज्यका॥ ॥
अंतरोद्भवयातत्र चापे रव्यकांशमध्यके॥ भावनाद्वितयं चातः स्पष्टलीलावदाम्यहं॥ ॥मिथः
कोटिज्यकाभिघ्नौ त्रिज्याप्ते चापयोर्ज्यके॥ तयोर्युग्मांतरे स्यातां चापयोगांतरज्यके॥ ॥दोर्ज्य
योः कोटिमौर्व्योश्च घातो त्रिज्योद्धृतौ तयोः॥ वियोगयोगो जीवे स्तश्चापे क्यांतरकोटिजे॥ ॥एवमा
नयनं युक्तेपूर्वस्त्रीयम्निरोमणौ॥ भावनाख्या भवति स्पष्टसम्यगा[illegible]यो[illegible]सुकरः॥ ॥तस्य चानय
नस्यापि[illegible]तद्भिः पुरोदिता॥ वासना बहुभिः स्वस्वबुद्धिवैभवतः स्फुटा॥ ॥तत्र मरीचिकाराद्यैः मूल
कृतैवकनिष्ठज्येष्ठयोः रवभुजज्या कोटिज्ययो घातरूपयत्राभ्यासस्वरूप सिद्धभावनया नंदनरैक्य
रूपत्तीयकनिष्ठरूपज्यानयनस्योक्तत्वात्स्य च कनिष्ठज्येष्ठसंज्ञामंतरोक्ता अथ नोनोचितस्याद्भुजज्या
कोटिज्ययोरेकस्य कनिष्ठत्वमन्यस्य ज्येष्ठत्वं कल्प्यं। तत्र तुल्यन्यायेन भुजज्यायाः कनिष्ठत्वं कोटिज्य
याश्च ज्येष्ठत्वं स्वीकुर्सी च्यते। प्रकृतिगुणकनिष्ठवर्गस्य क्षेपयुतस्य ज्येष्ठवर्गत्वदर्शनाद्दत्वापि गुणा ॥ श्रीशारदाजशा ॥ २४

तथा कर्णद्धस्तं जात्ये त्रिकोणके॥ प्रातिलोम्येन तत्त्वस्य युग्मयोगवशाद्भवेत्॥ ॥तुल्यश्रवणं वाघमि
हतुल्यचतुर्भुजं॥ समकर्णायतं चान्यदथ चासमकोणतः॥ ॥समौ वा विषमौ बाहू तदग्राभ्यां नतीयकः॥
बाहुस्तत्त्रिभुजं ज्ञेयं समं तत्त्रिभुजैः समैः॥ ॥बृहज्जासे च यज्जासं लघु तद्द्विविचार्यते॥ सजातीयं
विजातीयं बेतिन द्वानतो बुधः॥ ॥नोपहास्योत्र कुत्रापि भवेत्सगणितार्णवे॥ यदज्ञानवशात्र वाः स्थि
द्धांतज्ञा अपीहतु॥ ॥भुजयोरैक्यतः सिद्धः समकोणोस्ति जात्यके॥ भुजश्रवणयोगात्तु विषमा
कोणएव च॥ ॥बृहद्भुजेबृहद्बाहुर्लघुसंज्ञेलघुस्तथा॥ तथा बृहल्लघुक्षेत्रे जासस्य समकोणयोः॥ ॥
ऐक्येन जासयो वैचित्र्यं कर्णौ तुल्यांतरस्थितौ॥ यदा स्यातां तदा क्षेत्रे सजातीये चने तथा॥ ॥बाहुश्रवणयो
गस्य विषमाधिकोणतः॥ बृहद्भुजे बृहद्बाहुर्लघुसंज्ञे लघुस्तथा॥ ॥द्वयोः कर्णे च कर्णस्यात्रभाग्य
क्त्रा कृतो भुजः॥ विषमाधिकोणस्य सबृहज्जास बाहुतः॥ ॥समांतरद्विध्ना तत्क्षेत्रस्या नहि ते चापि
जासके॥ बृहज्जासस जातीये येन द्वन्द्वमप्यगं॥ ॥लघुजा संबृहज्जासे सजातीयं च तद्द्वयं॥ सम
कोणांतरसंस्थक्षेत्र बृहद्बाहुर्बृहद्[illegible]द्भुजाहा॥ ॥लघुसंज्ञाल्लघुस्तद्वत्कर्णात्कर्णस्तथैव च॥ इत्थमेषां क्षे २
हि साजासप्रतीत्यर्थं चदर्शनं॥ ॥ लीलानया सजातीयं सिद्धमप्यत्र तद्यथा॥ लघुसं दा १

D.

न्नात्रिज्यावर्गान्मूलस्य कोटिज्यात्वेन ज्ञानात्। एवं कोटिज्यायाः कनिष्ठत्वं भुजज्यायाः ज्येष्ठत्वं
२५ प्रकल्प्य यथोक्त्या कोटिचापयोरैक्यांतरचापज्याया अन्तरूपले नैव सिद्धिः तुल्यत्वात्र दोःकोट्योर्वैलक्ष
ण्यात् भुजैक्यांतरकोट्यैक्यांतरभुजयोः कल्प्यत्वात् एवं भावनयैव तदैक्यतदंतरजीवोपपत्तिः कथं
नं सयुक्तिकं। अन्यथेयं ज्याभावनोदिते साधनदुपपत्तिस्तु चक्राच्छिखास्फुरी पूर्ववचनानि कथं संगच्छन्ते
इत्याहुस्तत्रा। भावनात्वाविशेषात् परीक्ष्य गतयोगांतरभावनया तत्सिद्धापत्तेः॥ तथाहि। यत्रैकप्रकृ
तौ त्रिज्यावर्गः भुजज्यावर्गोनः कोटिज्यावर्गः स्यात् तत्र त्रिज्यातुल्यमपि कनिष्ठं कोटिज्यातुल्यं ज्येष्ठं। भुजज्याव
र्गतुल्यमृणक्षेपकं इत्येकः प्रकारः। अथ कोटिज्यावर्गोनस्त्रिज्यावर्गोऽपि दोर्ज्यावर्ग इति त्रिज्यां कनिष्ठं। भु
जज्यां ज्येष्ठं। कोटिज्यावर्गमृणक्षेपकं इति द्वितीयः। भुजज्याकोटिज्यावर्गयोगोऽपि त्रिज्यावर्ग इति भुजज्यां मीत्यारद्दानपात[illegible]
कनिष्ठं। त्रिज्यां ज्येष्ठं। कोटिज्यावर्गः क्षेप इति तृतीयः। अथ वा कोटिज्यां कनिष्ठं त्रिज्यां ज्येष्ठं। भुजज्यावर्गः
क्षेपक इति चतुर्थः। पक्षचतुष्टयेऽपि स्वस्वसजातिकनिष्ठज्येष्ठक्षेपकयोगांतरभावनया कनिष्ठज्येष्ठक्षेपान
न्यानानयति स्म। यद्यपि पक्षे भुजज्यासंबंधेन कनिष्ठं त्रिज्यावर्गेण भक्तं क्षेपस्तत्सदृचापै
क्यांतरज्या। एवं द्वितीये भुजज्यासंबंधेन कनिष्ठं त्रिज्यांशेन ज्येष्ठं भक्तं चापैक्यांतरज्या। एवं तृतीये भु २५
जज्यासंबंधेन ज्येष्ठं त्रिज्यांशेन कनिष्ठं भक्तं चापैक्यांतरज्या। चतुर्थे ज्येष्ठं त्रिज्यांशवर्गेण क्षेपो भाज्य
स्तत्सदृचापैक्यांतरज्येति पक्षचतुष्टयज्ञास्तत्र कथं वास्तवरूपेण नांगीकृता। योगांतरभावनया

भुजज्यासंबंधस्य तुल्यत्वात्। न चास्माकमभिमतं भुजज्यासंबंधो ऽभिमतः किंतु कनिष्ठमैक्यांतरज्यास्वरू
पमभिमतं। तेन भवदभिमतक्षेपायत्वं चेज्ज्ञायते नास्तिद्वोऽपि येन भक्तः त्रिज्यावर्गः स्यात्तेन मूलभक्तं क
निष्ठमेवास्माकमैक्यांतरचापज्यास्वरूपमिति मदुक्तौ नानुपपत्तिरिति वाच्यं। तद्रीत्यान्तरं कृतेऽपि कनि
ष्ठेवास्तवैक्यांतरज्यात्वासिद्धेः। यथोदाहृततृतीयपक्षे भुजज्यैक्यांतरं त्रिज्यावर्गगुणं कोटिज्याघातभक्तमै
क्यांतरज्या। न त्वापरस्परकोटिज्यागुणितभुजज्ययोस्त्रिज्याभक्तयोर्योगांतरज्यास्वरूपा। अथ यदि
भुजज्याकोटिज्याकोटिज्यात्रिज्याचापानामंतरभावनया वृत्तचापांतरतुल्यं दर्शनात् [illegible] पक्षे वद
तरचापज्यास्यादिति स्वादृतान्तहृदयं बुद्ध्या वदसि तर्हि सिद्धान्तायस्तदवस्थ एव। नहि चापनियमाज्यानियम
[illegible] चापांतरं न वा तद्वर्गगुणेन तत्कोट्यंतरघातभक्तं [illegible] भावनया
[illegible] पूर्वत्र। एवं [illegible] योगांतरसिद्धचापांतरत्वं [illegible] स्वरूपमिति। नच मदभि
मतमज्ञास्तु [illegible] कनिष्ठज्येष्ठक्षेपोऽसम योगांतरभावनाज्ञानिनं कनिष्ठमेव त्रिज्यावर्गक्षेपक संबंधेनाग
तं चापैक्यांतरज्यातुल्यमिति वाच्यं। नाम मात्रासिद्धानि नाभिदानीतनानां वचनबलादेवैतादृशभावन
याविनान्यत्तत्साधकयुक्तिं चापैक्यांतरज्यासिद्धौ मानाभावात्। अथ भावनया [illegible] नुमत [illegible]
[illegible] ज्यासाधनेऽसम्यगितीयं ज्याभावनोदिते स्यनेन स्वकृतानुक्रमे [illegible] भवाद [illegible]
[illegible] स्वरूपप्रतिपादनमात्रं [illegible] कनिष्ठ [illegible] त्रिज्या [illegible]

ट X नोऽथज्यांतरं तच्चापयोज्यांतरसमं X

२६

पाल्पत्वेन निश्चयो नैक्यांतरज्यात्वेनोतत अवयांतरज्यारूपं युक्तं न वेति संशयापन्नो युक्तिमपेक्षते। नाहस्य
प्रमाणं प्रतिपादितवीजोक्त कनिष्ठज्येष्ठभावनोपपत्तेनाद्दूरास्थत्वेन तत्क्षेपसंबंधेन विशिष्टं भावनाजनि
तत्तृतीयकनिष्ठं तत्क्षेपपदवत्तो एवं कनिष्ठद्वयचापयोरैक्यांतरज्यात्वेन संसिद्धं येन निःसंदिग्धं भव
तु केः सिद्धिः। कनिष्ठज्येष्ठयोरेवज्याभावनमात्रिज्यावर्गक्षेपसंबंधेन संपादितं यद्वृतीयकनिष्ठं तद्
पात्रिज्यात्वेन त्रिज्यावृत्तान्तर्गतिनाक्वापि जीवास्याद्येयमस्य रूपमैक्यांतरचापज्या। बलात्त्वेनास्य
त्वै युक्त्यभावादनयमान्नूनाधिकसंभावनया स्थूलत्वापत्तेश्चेतिदिक्॥ ॥ भावनोपपत्तिरपि युक्तरीत्यो
क्तातिरुक्तराल्पप्रकारैवं तदानयनस्य सिद्धरूपलंभात्। अतः प्रसंगात्तदुपपत्तिर्यथा। क्षेपद्वयसं
बंधि कनिष्ठज्येष्ठे पंक्त्योर्विन्यसेत्। तत्रान्यतरक्षेपपदेनेष्टेन तद्भिन्नक्षेपसंबंधिकनिष्ठज्येष्ठे गुणिते श्रीरगरदाज्ञयातं
तेन क्षेपघातक्षेपे कनिष्ठज्येष्ठे युक्तयाभवतः। परमन्यतरक्षेपायदिमूलप्रदस्तदृष्टावेपि क्षेप
घातक्षेपेतस्मादूक्तावेव कनिष्ठज्येष्ठे येसमुपयुक्ते ते विचार्ये। प्रकृतिगुणकनिष्ठवर्गस्य ज्येष्ठवर्गा
द्विशुद्धस्य क्षेपत्वेन संदर्शनाद्यः द्वितीयक्षेपो | प्र·आ·क·व१आ·ज्ये·व१ | अनयोर्घातः खंडचतुष्टया
त्मकः क्षेपोयं प्र·आ·क·द्वि·क·व१आ·व·ज्या·व· | प्र·द्वि·क·व१द्वि·ज्ये·व१ | प्र·१द्वि·वज्या·व·प्र·१आ·ज्ये· २६
द्वि·ज्ये·व१ अत्र वर्गघातस्थले घातवर्गस्तत्कल्पत्वेन गृहीत इतिज्ञेयं। अयं येन युतः सन्मूलदः स्या
त्तस्य प्रकृतित्वं तत्कस्य मूलमेव स्यादिति मतं कनिष्ठं। योगेच यन्मूलं तत् ज्येष्ठं। प्रकृतिगुणितद्वर्गक्षेप

वर्गप्र

क्षेपाभ्यामवश्यं भावितव्यं। भुजज्यावर्गोनित्रिज्यावर्गस्य कोटिज्यावर्गत्वाद्द्वयोज्यश्च भुजज्यावर्गस्य प्रणी
खेप्रकल्प्यत्रिज्यापौर्ससहयोगेपि वियोगफलतुल्यत्वात्त्रिज्यावर्गस्य क्षेपकत्वं सिद्धं। कनिष्ठभुजज्याय
वर्गस्य चाऽऽ ऋणं कगुणनेन ऋणत्वदर्शनात्प्रकृतेरगुणकस्य चास्यायरूपकत्वाद्द्वणात्कोऽत्र गुणः सत्तुकेव
लभुजज्यो द्विरागदेवसंख्या कएव। तथा च भुजज्यावर्गः ऋणैकगुणितस्त्रिज्यावर्गयुतस्तन्मूलं को
टिज्येति सिद्धे भुजज्याकोटिज्ये कनिष्ठज्येष्ठे। ऋणरूपं गुणः क्षेपस्त्रिज्यावर्ग इति प्रकल्प्य कनिष्ठज्येष्ठ
क्षेपाणां पंक्त्योर्न्यासः | क·आज्या१ज्ये·आको१क्षे·त्रिव१ | अत्र ज्येष्ठलघ्वोर्वज्राभ्यासो | आज्याद्विको१
अनेन योगएकं कनि | क·द्विज्या१ज्ये·द्विको१क्षे·त्रिव१ | आज्याद्विको१द्विज्याआको१ | द्विज्याआको१
अंतरं वा द्वितीयकनिष्ठं आज्याद्विको१द्विज्याआको१ एवं वा। द्विज्याआको१आज्याद्विको१ अथैतयो
गांतरभावनाजनिते कनिष्ठे सिद्धे त्रिज्यावर्गवर्गक्षेपे। क्षेपघातस्य क्षेपकेनो तत्वात् ज्यास्व
पकनिष्ठस्यावश्यं त्रिज्यावर्गक्षेपसंबंधाद् पेक्षिते ते तु त्रिज्यावर्गक्षेपे अत इष्टवर्गहृतः क्षे
पइत्यादिना त्रिज्यातुल्येष्टेन भक्ते कनिष्ठे ते च त्रिज्यावर्गक्षेपे संसिद्धे भवतस्तत्र वज्राभ्यासयो
गांतरकनिष्ठस्य त्रिज्याभक्तस्य त्रिज्याभक्तवज्राभ्यासयोगांतरं रूपतुल्यत्वात्त्रिज्याभक्तवज्रा
भ्यासयोरेवयोगांतरमैक्यांतरचापज्यारूपं संपादितमिति तदुपपन्नं चापयोरित्यादि। एवं भावनयैवैक्यां
तरज्याचापज्यास्तंधिकोटिज्यासिद्धिश्च। परमेवं न कृते माधवाचार्यैरानयनं गौरवात्। लाघवात्तु ज्यावर्गो

× त्रवीजाक्रीणी ×

क्यज्ययोरंतरं प्रसाध्यं। तत्र भुजज्याया अभावेन कोटिज्यायाः परमत्वेन त्रिज्यातुल्यान्यतरकोटिज्ययोरे
२ मंतरं तद्भिन्नज्यातुल्यं तदेष्टान्यतरकोटिज्यायाः किंचिद्विलक्षणमिष्टान्यतरज्यासंबंध्यंतरं। तत्र स्थूलं। अ
न्यतरकोटिज्यापरमत्वेन तस्य परमत्वेपि तदभावेन दत्ताबाधाबाधात्। तत्रान्यतरकोटिज्याया अभावा तद्धा
परमत्वेन तदैक्यज्यायास्तद्भिन्नकोटिज्यातुल्यत्वस्य अन्यतरज्यायास्त्रिज्याभिन्नायाश्चांतरस्य तद्भिन्नो
त्क्रमज्याभिन्नस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात्। नहि तत्र तद्धीसाक्षिसिद्धमपि कल्प्यमंतरं युक्तं। प्रत्यक्षसिद्धं तु स्थ
क्ष्मं तद्भिन्नोत्क्रमज्याभिन्नमपंत अबुद्धीयते। उक्तापेक्षया विपर्ययविपर्ययकृयावैपरीत्येन्नास्य सिद्ध
त्वात्। यत्ना[illegible]तीयं योगांतरस्यानौचित्यात्। तत्र कल्प्यतद्भिन्नोत्क्रमज्याभिन्नत्वं स्थूलसूक्ष्मांत श्रीगादाधरज्यापात ६
रज्यायुतयोस्त्रिज्याभिन्नान्यतरज्ययोः क्रमेण त्रिज्या तद्भिन्नकोटिज्यातुल्यत्वे स्थूलसूक्ष्मैक्यज्याद्वो
तोदंतरं च परमं तद्भिन्नोत्क्रमज्याभिन्नं प्रत्यक्षं। तत्त्रिज्याभिन्नस्थूलैक्यज्यायां योग्यं तद्भिन्नकोटि
ज्याभिन्नसूक्ष्मैक्यज्या स्यात्। सूक्ष्मैक्यज्योनितस्थूलैक्यज्याभिन्नांतरत्वात्। तत्रांतरं परमं त्रिज्याभि
नान्यतरज्यासत्वेदृष्टं। दृष्टांतरस्याधनाधमनुपातः त्रिज्याभिन्नान्यतरज्यायामिदं तद्भिन्नोत्क्रमज्या
भिन्नमंतरं तदेष्टान्यतरज्यायां किंचिदूनेनेष्टांतरज्यासंबंधि स्थूलसूक्ष्मैक्यज्ययोरंतरं स्यादिति नच २
कल्पानुपातागतांतरवदंतरमिदमपि स्थूलं = ... येन तत्संस्कारेपि सूक्ष्मत्वासंभव इति वाच्यं। अन्य

तरज्यापरमत्वे पूर्वस्थूलानुपातजस्थूलांतरयुतान्यतरज्यारूपस्थूलैक्यज्यायास्त्रिज्याभिन्नायाः प्रत्य
क्षसिद्धितद्भिन्नकोटिज्यारूपसूक्ष्मैक्यज्याया अंतरस्य तद्भिन्नोत्क्रमज्याभिन्नस्य परमत्वं। तदन्यत
रज्याया अभावे तु तदहा स्थूलैक्यज्यायास्तद्भिन्नज्याभिन्नायास्तत्तुल्यायाएव प्रत्यक्षसिद्धत्वात् सूक्ष्मैक्य
ज्याया अंतराभावदृष्टत्वं च येष्वांतरे काप्यंतसिद्धरूपलंभात्। अभावश्च येष्वांतरे काप्यंसिद्धत्वेन न
द्वितीयानुपातजस्थूलसूक्ष्मत्वं। उत्क्रमज्यायावकेनानयने व्यभिचारादिति चेन्मैवं। तत्राभाव परम
स्थूलेतन्निक्षयेपि मध्ये तद्धीसोपचयापचयानियमाद्बहुषु स्थूलेषु प्रत्यक्षं तद्व्यभिचारदर्शना
त्त्रैराशिकासंभवादसिद्धेरिहेतुतथात्वाभावात्सर्वत्रापि त्रैराशिकसिद्धेस्तत्सिद्धेः। किमानमितिचे
त्। कुत्रापि स्थूलत्वादर्शनात्सु दृग्विषयेषु स्थूलेषु तत्सूक्ष्मत्वोपलंभ एव प्रत्यक्षं प्रमाणमवधेहि।
अन्यथोत्क्रमज्यावलंबेनाधोनयनेपि स्थूलत्वापत्तेः। अतस्तत्र स्थूलसूक्ष्मैक्यज्यांतरं नादर्शस्थू
लैक्यज्यायां विहीनं सूक्ष्मैक्यज्या स्यात्। परमेतथादर्शनात्। तत्रखंडद्वयात्मकस्थूलैक्यज्यायां
विशोधनेऽन्यतरज्यारूपद्वितीयखंडे एव शोधितं। अंतरेऽन्यतरज्यागुणिततद्भिन्नोत्क्रमज्यायास्त्रिज्या
हृतः। अन्यतरज्याद्वितीयखंडे तु हराभावात् फलतुल्य एव हरस्तत्र समच्छेदविधिना त्रिज्यागुणिताना
न्यतरज्यायामन्यतरज्यागुणिततद्भिन्नोत्क्रमज्या शोध्येति प्रासे गुण्यगुणकयोः क्रमव्यत्यासादन्यतर
ज्यागुणितत्रिज्यायामेव शोधने सिद्धं। तत्र लोपघटकादन्यतरज्यागुणितस्योभयत्र तुल्यत्वादंतरमेव त

द्विघ्नोत्क्रमज्योनत्रिज्याभिहतं कोटिज्यात्वेन कल्पितमन्तरज्यागुणितं त्रिज्याभक्तं ज्ञातमंतरेणाद्वि
२८ तीयखंडं ज्याखंडं तु तत्खंडस्थूलानुपातागतान्तरम् अन्तरकोटिज्यागुणितं तद्विघ्नज्यात्रिज्याघातस
पाभिहितं दैर्घ्यमेकज्येति चापयोरित्यादि दोर्ज्ये फलं तंत्रमुपपन्नं। अंतरज्यासाधनेन तु अन्तरचापे
नितरां द्विघ्नचापरूपांतरस्य ज्यायामन्तरज्यायाश्च योगः साध्यः स चान्तरज्योनां तरज्यास्याद्धि
तिस्थूलरहिता। अन्तरज्याया अभावेन योगस्य तद्विघ्नज्यारूपत्वात्त्रिज्यातुल्यान्तरकोटिज्याया
योगस्तद्देषान्तरकोटिज्यायाः कृतात लब्धं द्वितीयान्तरकोटिज्यासंबन्धियोगः स च स्थूलः अन्य
तरज्यापरमत्वे तरज्यायास्तद्विघ्नकोटिज्यात्वाद् अन्तरांतरज्यायोर्योगस्य तद्विघ्नोत्क्रमज्याभि
तस्य प्रसक्तसिद्धस्योत्क्रमानुपातेनान्तरकोटिज्याया अभावादसिद्धेः। नहि न द्वितीयासिद्धो विपर्य श्रीशंकरदासपंडित
वं॰ न्यामिश्रयोगस्तत्र युक्तः। तद्विघ्नकोटिज्याभिहतान्तरज्याया वियोग्यवियोगरूपयोर्वैपरीत्यदर्शनात्
कृत्स्नत्रिज्याभितान्तरज्याया योगांतरे चैव संभवतीति नान्यथा त्वेन नतभित्रमिति। एवमन्त
रज्यापरमत्वेन उत्क्रमस्थूलानुपातेन योगस्य प्रसक्तत्वाद् अन्तरज्यायास्त्रिज्यातुल्यत्वादन्यतरज्योन
तद्योगरूपान्तरज्याक्षेपगत्रिज्याभितास्थूलोत्क्रमानुप्रसक्तानिर्णीताक्षेपगतद्विघ्नकोटिज्या २८
भिताक्षिप्ताक्षेपगान्तरमनवियोज्यवियोजकयोर्वैपरीत्यासिद्धेः। नदोषावहं तदंतरं परमं तद्विघ्नोत्क्र
मज्याभितं धनं स्थूलान्तरज्यायां युतं स्थूलान्तरज्यास्यादिति सिद्धं। त्रिज्याभितान्तरज्यासत्वे अ

घातक्षेपक्षेपयुतान्मूलसिद्ध्या तद्विघ्नप्रसक्तप्रसक्तक्षेपेणोपलंभात्। अथ क्षेपघातक्षेपस्याघंसयोः
सिद्धौ तौ प्रकृतिगुणकनिष्ठघातस्य केवलज्येष्ठघातस्य च वर्गौ। मध्ये तु वज्राभ्यासवर्गयोगात्
कृतिगुणः क्षेपगतोक्तिः। यदि च कुर्वन्ति मध्ये आद्यंतवर्गयोर्मूलघातो द्विघ्नः स्यात् अतः सर्वथैव त
न्मूललाभः। अतोऽत्र न मध्यखंडद्वयापगमो यं च द्विघ्नघातस्तस्य तेन प्रविष्टः स्यात् नाद्यन्तयो
× प्रकृतिगुणितेन जक्षेपं आ·वज्रा·व·प्र·१ आ·क·द्वि·क·आ·ज्ये·द्वि·ज्ये·प्र·२ द्वि·वज्रा·व·प्र·१ अत्र मध्यखंडं वज्राभ्या
सघातेन द्विगुणेन समम् इति सयंवा आ·व·ज्रा·व·१ आ·व·ज्रा·द्वि·वज्रा·द्वि·वज्रा·व·१ अस्य मूलं × प्रकृतिभिन्न स्य
ज्ञातं कनिष्ठं। आ·वज्रा·१ द्वि·वज्रा·१ अथास्य योजकस्य क्षेपघातक्षेपयोगात्संज्ञातं ज्येष्ठवर्गस्य मू
लं ज्येष्ठमिदं प्र·आ·क·द्वि·क·१ आ·ज्ये·द्वि·ज्ये·१ एवमत्र वज्राभ्यासयोगः कनिष्ठं ज्येष्ठं तु प्रकृति
गुणकनिष्ठघातस्य केवलज्येष्ठघातस्य च योगरूपं क्षेपस्तु क्षेपघात इति उपपन्नं योगभावनोक्तं॥
स्य मूले धनर्णे इत्यनेन तद्विघ्नघातस्य ऋणत्वं प्रकल्प्य यथानीयते तेन तदन्तरभावनोक्तमपि स्पष्टम्
स्यते तत्र किं भवेदुक्तं भावनोपपत्तिप्रयासेन॥ अत्र त्रिज्यागोमणीयवासनावार्त्तिकेनात्र चरणा
स्तः। इष्टचापयोर्दोर्ज्ये वाक्यानेन तद्योगान्तरज्यासिद्ध्यर्थमन्तरज्यो भिन्नैकज्यास्वरूपमंतरमन्य
तरज्यायुतमेकज्यास्यात्। वियोज्यवियोजकान्तरस्य वियोजकयुक्तस्य वियोज्यतुल्यत्वेन युक्त्यासु
प्रसिद्धत्वात्। नन्वत्र दंतरस्यास्ति अन्तरज्याया अभावेन द्विघ्नज्यायास्त्वेन द्विघ्नज्यातुल्यमेवान्तरै

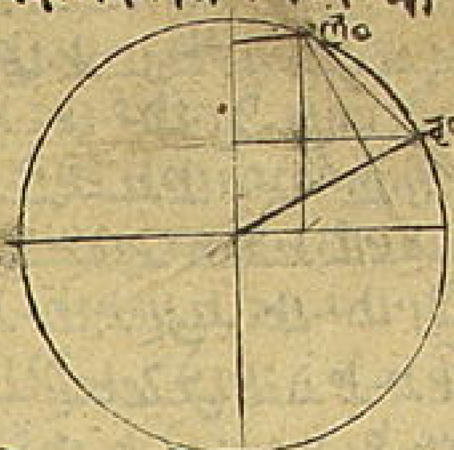
लब्धं तेन देशान्तरकोटिज्यया किमिति लब्धैक्यज्याति स्थूला। अन्वयव्यतिरेकाभ्यां तत्सिद्धेः।
२९ अन्यतरज्यापरमत्वेनोक्तरीत्या स्थूलत्वं नैक्यज्यायामपि सूक्ष्मा प्रसक्तं तद्भिन्नकोटिज्याभितै
क्यज्याक्षिता। नदंतरांहि परमे तद्भिन्नकोटिज्याभितं। तथान्यस्थूलैक्यज्यायां पुनः सूक्ष्मैक्यज्यात
द्भिन्नकोटिज्याभितास्यात्। अन्यत्रापि न तस्मिन्धर्ममनुपातः। त्रिज्याभितान्यतरज्यायेदं तद्भिन्नकोटि
ज्याभितमंतरं तद्देशान्तरज्यया किमिति लब्धमिष्टं स्थूलसूक्ष्मैक्यज्ययोरंतरं सूक्ष्मं। अन्वयव्यति
रेकाभ्यां तत्सिद्धेः। तत्पूर्वानुपातजस्थूलैक्यज्यायां पुनः सूक्ष्मैक्यज्येत्युपपन्नमैक्यचापजीवोक्तं॥
एवमंतरज्यासाधनेपि तद्भिन्नज्याभितैवान्तरज्यान्यतरचापोनतद्भिन्नचापस्य ज्यास्वपान्यतरज्याया श्री शारदाजयति॥
अभावेन तद्भिन्नज्यायाः सत्वेवास्ति। ततः पूर्वानुपातेन साधितान्तरज्या स्थूला। अन्यतरज्यापरमत्वे
नु प्रसक्तासिद्धतद्भिन्नकोटिज्यारूपान्तरज्याया उक्तापेक्षया वियोज्यवियोजकवैपरीत्यादृण
त्वेन सिद्धाया उक्तानुपातेनान्यतरकोटिज्याया अभावादसिद्धेः। नागतद्वीसाहि संज्ञानादिरूपान्यभि २९
नान्तरज्यायुक्ता। तत्र स्थूलसूक्ष्मान्तरज्ययोः शून्यक्षयगतनोद्भिन्नकोटिज्यारूपयोरंतरस्य
तद्भिन्नकोटिज्याधिनघनत्वस्य सूक्ष्मान्तरज्योनस्थूलान्तरज्यारूपत्वेनाधिद्धस्य परमत्वात्तो
द्वितीयानुपातेनासिद्धस्यापि तद्रूपत्वेन तत्पूर्वानुपातजस्थूलान्तरज्यायां विहीनं सूक्ष्मान्तर

ज्यास्यादित्येतद्वियोज्यवियोजकयोः पूर्वरूपयोरेवान्तरमन्तरज्येत्युपपन्नं॥ अत्र वयं तु ब्रूमः।
समाधनौ हि त्रिज्याव्यासार्द्धेन वृत्तं कृत्वा तच्चक्रकलाङ्कितं समचतुर्भागाङ्कनेन पूर्वापरया
म्योदग्रेखाभ्यामङ्कितं च विधेयं। तत्र पूर्वरेखातः सव्यक्रमेण लघुचापज्यामपसव्यक्रमेण
बृहच्चापज्यां च भुजरूपां परिधिस्पृक्शाद्लो लघुचापसंबंधिकोटिज्या च लघुचापज्याग्राद्दक्षिणोत्तररेखापर्य २४
न्तं कार्या। ततो बृहच्चापज्यामूलस्पृक्पूर्वरेखाप्रदेशाल्लघुचापज्यातुल्यरेखा च लघुचापकोटिज्यारेखा
वधिका कार्या। तद्रेखा दक्षिणोत्तररेखान्तरं बृहच्चापकोटिज्यास्ति। ततः परिधिस्पृक्लघुबृहच्चापज्याग्र
योस्तिर्यग्रेखा कार्या। तेनोत्पन्नमैक्यचापसंबंधिक्षेत्रं भुजो बृहद्भुजः कोटिज्यान्तरं कोटिः तिर्यग्रे ज १
खाकर्णः। अथ कर्णोपि मैक्यचापसंबंधिक्रमोत्क्रमज्यारूपभुजकोटिभ्यामपि संभवतीति तेन्यान्ता
नयोन दर्शमेतत्कर्णैकाग्रस्पृक्परिधिप्रदेशान्तसव्यद्धं तच्छ्रितपरिधिप्रदेशपर्यन्तं पूर्वापररेखा
न्तख्यासाव्यस्रेखां कृत्वा तद्रेखातः पूर्वरेखातो भुजज्यादानवत्कर्ण
द्वितीयाग्रं यावद्रेखान्या कार्या। सा चैक्यचापक्रमज्या भुजरूपास्ति। अ
थ तन्मूलतत्कर्णाद्याग्रयोरंतरं व्यासरेखागतमैक्यचापोत्क्रमज्याभितं को
टिरूपं जास्ति। अथाभ्यामपि सएव प्राक्साधितः कर्णोत्पन्नः ततः क्षेत्रे दर्शनं।

अत्र प्रसक्तं चूर्णिस्यादृष्टमैक्यचापखंडस्य ज्यास्यादस्याश्चैक्यचापज्यासंबंधोत्क्रमज्याज्ञानतोपि त्रिज्यो
त्क्रमज्योनिहतेर्दलस्येत्यादिना संसिद्धिरतोज्ञानपूर्वभुजकोट्यर्धवर्गतैक्यचापखंडज्यातोपि विलोमविधि
३० नैक्यचापज्यासिद्धिस्फुटास्तायथा। चापद्वयसंबंधिभुजज्याकोटिज्ययोराद्यद्वितीयपदप्रथमाक्षरोपलक्ष
णपूर्वक्रमसंकेतार्थं पंक्त्योर्न्यासः। आ·ज्या·१ आ·को·१ द्वि·ज्या·१ द्वि·को·१ अत्र भुजैक्यकोटिज्यांतरयोर्वर्गो आ·ज्या आ·को·
व१ आ·ज्या·द्वि·ज्या·२ ज्याव१ अनयो योगः चूर्णवर्गः आ·ज्या·द्वि·ज्या·२ आ·को·
व१ आ·को·द्वि·को·२ द्वि·कोव१ द्वि·को·२ त्रि·व१ अत्र भुजज्याकोज्यावर्गयोगस्त्रिज्यावर्गस्तेन पंक्तेराद्य टि ६
घातखंडचतुष्टययोगे द्विगुणत्रिज्यावर्गतुल्यत्वं स्पष्टं अथास्य मूलार्द्धमैक्यचापार्द्धस्य ज्योत्क्रमूलार्द्ध
स्य च वर्ग चतुर्थांशोमूले समलाद्धहीनोस्य चतुर्थांशः आ·ज्या·द्वि·ज्या·१ आ·को·द्वि·को·१ त्रि·व१ अयं यीशाद्दाद्ज्या
कोटिज्याघातोनज्याघातयुतत्रिज्यावर्गरूपश्चास्यदलरूप २ पः अस्य मूलमैक्यचापार्द्धज्येस मैक्य ९
स्यामैक्यचापोत्क्रमज्यात्रिज्याघातदलमूलरूपत्वेनानिष्पाद्यज्याएव ज्ञातस्त्रिज्योत्क्रमज्याघा ३०
तरूपोयं आ·ज्या·द्वि·ज्या·१ आ·को·द्वि·को·१ त्रि·व१ त्रिज्याभक्तो ज्ञातऐक्यचापोत्क्रमज्यारूपः आ·ज्या·
द्वि·ज्या·१ आ·को·द्वि·को·१ त्रिव१ त्रिज्यातष्टुद्धो जातऐक्यचापकोटिज्यारूपः आ·ज्या·द्वि·ज्या·१ आ·को·द्वि·को·१
अस्य त्रि१ वर्गः आ·ज्या·द्वि·ज्या·व१ आ·ज्या·द्वि·ज्या·आ·को·द्वि·को·२ आ·को·द्वि·कोव१ त्रिज्यावर्ग त्रि
शुद्धो जातऐक्य त्रिव१ चापज्यावर्गः आ·ज्या·द्वि·ज्या·व१ आ·ज्या·द्वि·ज्या·आ·को·द्वि·को·२ आ·को·द्वि·को त्रिवव१
त्रिव ९स्य

न्यसापितत्सिद्ध्यर्थमनुपातः। त्रिज्याभिताल्पतरज्ययेदं तद्विभोत्क्रमज्याभितं तदेषान्यतरज्याफल्कमि
तिलब्धमितकान्यतरज्यासंबंधितदंतरं सूक्ष्मं। ऐक्यज्यांतरवदन्यच्च यद्यपि रेको [illegible] ज्यांतत्सिद्धेः तद
ष सूक्ष्मज्यांतरज्यायांयोज्यं सूक्ष्मांतरज्यासिद्ध्यर्थं अत्र स्थूलांतरज्यायाः खंडद्वयं फलानुपातजयो
गतुल्यमाद्यमन्यतरज्याभितमगणीहद्वितीयं फलाविष्टोपान्त दंतरस्य द्वितीयखंडे एवयोगे धनत्व
यो रंतरे नैवयोगह सनेनाविहितांतरमगणमन्यतरज्यागुणात द्विभ कोटिज्यात्रिज्यांतररूपं। आद्य
खंडं त्वन्यतरकोटिज्यागुणितं तद्विभज्यात्रिज्यांतररूपं धनमिति तयोर्योगांतरेणैव सम्भवति
सुपपन्नं चापांतरस्यधनीवास्याः नयो रेतत्संभितेति। अत्रांतरज्याया धनत्वमन्यतरलघुचापोनत्वेन
सिद्धमनस्त्वद्वैपरीत्यादृणत्वं तु तद्विभज लघुचापोनत्वेनासिद्धं नाविरुद्धमिति धीमतां [illegible] एवमैक्य
ज्यानयनेन्यतरज्यैक्यज्यायोगांतरज्यानयनेऽन्यतरांतरज्यांतरं स्वीकृत्य साधितदैक्यांतरज्ययोः स्थि
तिरेवं बहुधे स्वमिप्रायेण वदंति। तेन तदलिप्राय ग्रंथार्थमबुध्वेव द्वितीयानुपाते यत्किंचित्स्वरूप
न स्थूलत्वभ्रांत्या स्वाभिमतं यत्किंचित्प्रलपमानानितरांनिरस्ताः। अथैतत्सालोपचैनैवोपपत्ति
सिद्धिस्ताथाहि। अन्यतरज्याफलाभावे तद्विभज्यायाः सत्वे तद्विभज्याभिते ऐक्यज्यापि यत्हुचिता।
तभज्याफलाभावे तत्कोटिज्यायाः परमत्वेन त्रिज्याभितान्यतरकोटिज्ययैव तद्विभज्याभितेक्यज्या

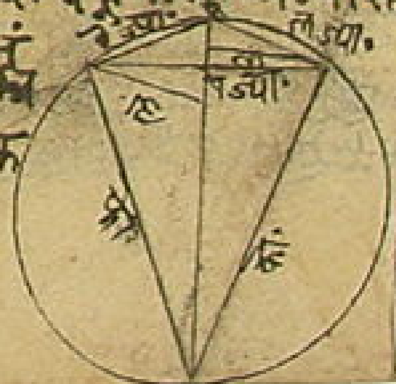
३१ मज्यारूपभुजकोटिज्यामपि संभवतीति तेचापे ज्ञातव्ये। तदर्थमेतत्कर्णैक्यं यावत्तेद्व्यात्रिज्यारूपांरे
खांकृत्वा तद्रेखातः पूर्वरेखातो भुजज्यादानवत्कर्णद्वितीयाग्रं यावद्रेखान्या कार्या। सा नर चापक्रम
ज्याभुजरूपास्ति। तज्ज्या [illegible] लद्दाधकर्णाग्रयोरंतरं त्रिज्यारूपरेखागतमंतरचापोत्क्रमज्यामितं कोटि
रूपं। अथाप्यामपि सएव मार्गः साधितः कर्णउसयतेक्षेत्रदर्शनं
मंतरचापखंडस्यज्यास्ति। अस्या अंतरचापज्या संबंधयुत्क्रम
त्रिज्योत्क्रमज्यायोर्हतेरिसादिनासंसिद्धिरतो ज्ञातपूर्वभुजको
टचापखंडज्यातोपि विलोमेनांतरचापज्यासिद्धिः स्वैक्यचापज्या
ज्ञानस्य सेनानुगमे स्फूपपन्नमंतरचापोत्क्रमपि। यद्वोत्क्रमवत्त्रिज्या
कृतवृत्ते दिशंकार्दु भयतइष्टाग्रान्दला। चिह्ने कार्ये। तन्निहृद्वय
लाका कार्या। साद्विगुणेष्टाग्रारूपसंपूर्णधनुस्संबंधिसंपूर्णज्यातः
रूपार्द्धधनुःसंबंधिद्विगुणज्येसस्याएवं गणिततत्प्रयोजनादिमामेवज्यात्वेन व्यवहरंतित्याचार्याइति

स्थान ५
श्रीगदाधरज्यपत्तिः

सिद्धांतरस्ति। अथत्रिज्यावृत्तेयासंपूर्णधनुःसंबंधिसंपूर्णज्यातेदर्द्धमितानुप्रसक्तात्रिज्यार्द्धवृत्तेचक्रांशांकि ३१
तेतत्संपूर्णधनुःसंबंधिसंपूर्णज्यास्ति। अतस्त्रिज्यार्द्धमितेन व्यासार्द्धेनवृत्तंदिगंकचक्रांशांकितंका ५२
तं२

तद्वृत्ते दिगंकादुभयतोभीष्टांग्रान्दलातदग्राभ्यां पारेखैकाविजीयते साप्यनुत्रिज्यार्द्धवृत्तीयाद्विगुणितेष्टां
तद्वृत्ते दिगंकार्दुभयतोभीष्टांशाग्रान्दलातदग्राभ्यां
ग्रारूपसंपूर्णधनुःसंबंधिसंपूर्णज्याकारापित्रिज्यावृत्तीयेष्टाग्रारूपतदर्द्धधनुस्संबंध्यर्द्धज्यास्यात्। यत्र
गणितज्ञानांतदर्द्धज्यात्वेन प्रसिद्धावरीवर्त्ति। अतःप्रकृतेत्रिज्यार्द्धवृत्ते पूर्वचिह्नात्स्वव्येद्विगुणलघुचापा
ग्रान्तपुस्सव्येद्विगुणवृहच्चापांग्रान्दलाचिह्नद्वयं कुर्यात्। ततः पूर्वचिह्नात्तच्चिह्नद्वयपर्यंतंरेखेसं
पूर्णजीवाकारे कार्ये। तेनुत्रिज्यार्द्धमापास्तिद्वेलघुवृहच्चापज्येएवंत्रिज्यावृत्तीयस्वाभिमतार्द्धजीवा
स्वरूपेभवतः। एवंतच्चिह्न x x खंड x ज्यां पश्चिमचिह्नपर्यंतमपि रेखेकार्येते च लघुवृहच्चापसंबं
धिद्विगुणकोट्यग्रारूपसंपूर्णधनुःसंबंधिसंपूर्णजीवाकारे अपित्रिज्यावृत्तीयस्वाभिमतार्द्धज्याकार
कोटिज्यारूपएव भवतः। एवं तच्चिह्नद्वयस्पृगेकारेखा च कार्या। सान्तर्गद्विगुणचापैक्यरूपसंपूर्णधनु
स्संबंधिसंपूर्णज्याकारापि त्रिज्यावृत्तीयस्वाभिमतार्द्धज्याकारचापैक्यज्यारूपैवस्यात्। तथा च लघुवृह
च्चापसंबंधिभुजज्याकोटिज्यासंबद्धं विषमचतुर्भुजं दृष्टे त्रैमुसभ्रमस्यपूर्वापरचिह्नगामी त्रिज्यारू
पएकःप्रथमःकर्णस्त्रिज्यार्द्धेनवृत्तकरणात्द्वितीयश्चापैक्यज्यामितस्त्वन्यःक्षेत्रदर्शनं
अनेयोरकर्णःपृथमप्रकल्प्यसाद्दिलंवैक्यवर्गस्यपदमिसतयाधुक्तयंथेनदानेन
ज्यारूपकर्णोपि यतस्तिभुजाभ्यांलंबाबाधानयनद्वाराचापैक्यज्यारूपाद्दितीयक

र्स्याद्गतस्पष्टज्ञानं सुबोधं। तथाहि। त्रिभुजे भुजयोर्योग इत्यादिनाल्पचापसंबंधित्रिभुजाबाधे ल·भु·व·१
३२ ल·को·व·१ लंब म·ल·भु·ल·को·१ एवं बृहच्चापसंबंधित्रिभुजाबाधे बृ·भु·व·१ | बृ·को·व·१ | लंब म· बृ·भु·को·१ | त्रि·१
त्रि·१ यानयोर्वृद्धिः | त्री | बाधांतरवर्गः ल·भु·व·१ ल·भु·बृ· | त्रि·१ | त्रि·१ | भु·व·२ बृ· | त्रि·१
भु·व·व·) लंबैक्यवर्गश्च ल·भु·व·ल·को·व·१ ल·भु·ल·को·बृ·भु·बृ·को·२ बृ·भु·व·बृ·को·व·१ अनयोर्योगः ल·
त्रि·व·१ | भु·व·ब·को·व·१ ल·भु·ल·को·बृ·भु·बृ·को·२ बृ·भु·व·ल·को·व·१ अस्य | त्रि·व·१ | मूलं चापैक्यज्यारूपो
द्वितीयः कर्ण इत्युपपन्नं मिथः कोटिज्याघ्नभुजाविसारिः। एवं चापांतरज्या स्वरूपमपि त्रिज्याद्वृत्ते च अं
शांकिते पूर्वापररेखां कृत्वा। ततः पूर्वचिह्नादेकदिशि लघुबृहच्चापज्ये संपूर्णजीवावद्देये। तदग्राभ्यां
न कोटिज्ये च पश्चिमचिह्नपर्यंतं कार्ये। तथा तदग्राभ्यां मिथस्तिर्यग्रेखा च चापांतरज्यारूपा कार्या। तथा चा
ज्याख्यमौलघुभुजज्याकोटिज्याभितौ भुजौ बृहद्भुजज्याकोटिज्याभितौ चेति त्रिभुजद्वयमुत्पन्नं दर्शनं
अथाभ्यां त्रिभुजाभ्यां लंबाबाधानयनं यथोक्तवत् कृत्वा लंबौ निपातांतररूपे कृदि
का बाधांतरं भुजौ लंबांतरं कोटिश्चापांतरज्या कर्ण इति क्षेत्रात्स्पष्टं चापांतरज्या ३२
नयनमप्युक्तखंडन्यासरीत्या। एवं सति बहवः प्रकाराः सूक्ष्ममार्गप्रवृत्तसुबु
द्धीनां। अत्रोर्ध्वाधरपंक्त्यनुरोधेन भुजज्याकोटिज्ययोस्तिर्यग्गुणनासिद्धावत्र
वदभ्यासाद्भावनात्वस्वतःसंसिद्धमेवेति लौकिककनिष्ठज्येष्ठभावनावदत्रापि ज्या

अत्र भाज्ये चत्वारि खंडानि तत्र चतुर्थं त्रिज्यावर्गवर्गात्मकं खंडं अन्यथा साध्यते। आद्यभुजज्याकोटि
ज्यावर्गयोगो हि एकत्रिज्यावर्गः आ·ज्या·व·१ आ·को·व·१ द्वितीयभुजज्याकोटिज्यावर्गयोगो हि द्वितीयः
द्वि·ज्या·व·१ द्वि·को·व·१ अनयोर्घातस्त्रिज्यावर्गवर्गः आ·ज्या·द्वि·ज्या·व·१ आ·ज्या·द्वि·को·व·१ आ·को·द्वि·
ज्या·व·१ आ·को·द्वि·को·व·१ अत्र वर्गघातस्थले घातवर्गः समत्वेन गृहीतः एवं चतुर्थखंडस्यैत
द्रूपत्वेन संस्थितौ धनर्णखंडसाम्यान्नाशे जाते ऐक्यचापज्यावर्गोयं आ·ज्या·द्वि·को·व·१ आ·ज्या· त्रि·व·१
द्वि·ज्या·आ·को·द्वि·को·२ आ·को·द्वि·ज्या·व·१ अत्र मध्यखंडे ज्याद्वयकोटिज्याद्वयघातयोर्घातो द्विघ्नो
ऽस्ति स च परस्परभुजज्याकोटिज्याघातयोर्घातेन द्विगुणेन समं इत्ययं वा। आ·ज्या·द्वि·को·व·१ आ·ज्या·
द्वि·को·द्वि·ज्या·आ·को·२ द्वि·ज्या·आ·को·व·१ अस्य मूलमैक्यचापज्येयं आ·ज्या·द्वि·को·१ द्वि·ज्या·आ·को·१ अ
नउपपन्नं मिथः कोटिज्याघ्नभुजाविति। एवं अंतरचापज्यानयने चोक्तवत्त्रिज्यावृत्तं कृत्वा तत्र पूर्वरेखा
न दृष्ट्वैकदिशि चापयोर्भुजज्ये भुजरूपे परिधिसंस्पृष्टे कार्ये। तथा तदग्राभ्यां तत्संबंधिकोटिजीवे च कोटि
रूपे दक्षिणोदग्रेखा संस्पृष्टे च कार्ये। तेन च समुत्पन्नमंतरचापसंबंधिक्षेत्रं। भुजज्यांतरं भुजः को
टिज्यांतरं कोटिस्तद्योगपदं तदग्राभ्यां तिर्यग्रेखा कर्णः। अथ प्रकारांतरेणेयमेवांतरचापसंबंधिक्षेत्रमोक्त
द्दी

३२ खांकेष्वोपि क्रमात् खांकोनिता स्मृते॥ तज्ज्याः पुनः क्रमशस्त्वज्यैव कल्प्या वोत्क्रमसंज्ञिनी॥ ॥दोर्ज्यात्रिभागस्य घनं तु नाव
लंबलाहतो यत्रिगुणस्य कृत्या॥ स्वत्र्यंशयुक्तेन फलेन युक्तो दोर्ज्यात्रिभागः पुनरेव तस्मात्॥ ॥घनादिकं नै
व मुहुः स्फुटं स्याद्दोर्ज्यात्रिभागस्त्रिलवज्यका स्यात्॥ एवं तु दोर्ज्या विगतांशयोर्ज्या भुजांशखंडस्य गुणं प्रसा
ध्य॥ ॥तेनोद्धृता दोर्ज्यकया विनिघ्नी त्रिज्याकृतिर्व्यासदलस्य वर्गो॥ द्विघ्ने विहीनो व्यासपदस्य खंडं भुजांश
कोव्यंशगुणस्य मानं॥ ॥भुजांशकानां प्रथमं ज्यकायाः त्रायोत्र पंचांशकृतार्यवर्यैः॥ चतुर्गुणात् द्युनेन
त्रिभज्यावर्गेण लब्धं भवतीह बाधः॥ ॥आद्याहतः पंचमभागवर्गस्त्रिभज्यकावर्गविभाजितश्च॥ फलं स्व
कीयेन शरांशकेन विहीनितं दोषमितोन्यसंज्ञः॥ ॥आद्योनिता येन युतोज्यकायाः पं[illegible]चांशकः स्या
त् स्फुटपंचमांशः॥ आद्योन्यमानं पुनरेव तस्मात् कलास्फुटः पंचलवोज्यकायाः॥ यथोक्तरीत्या समस्फुट श्रीदामोदर[illegible]
तोयं ज्येष्ठांशकः पंचलवज्यका स्यात्॥ रीत्यानयैषान्यविभागकानामपीह जीवानयनं विधेयं॥ ॥भिन्ना
ख्यो [illegible] क्षेत्र[illegible]॥ स्वक्षेत्र[illegible]तत्रिभागस्य च क्रमज्यानयनं पुरा॥ ॥अथासां क्रमेणोप
पत्तयः॥ त्रिज्याव्यासार्धरूपत्वात् स्वषष्ठचापांशा दोर्ज्याकोटिज्ये द्विगुणयथा दोःकोटिरूपे भवतस्तथासं पू
र्णज्याविवृद्धे॥ तदग्रव्यां कर्णश्च द्विगुणत्रिज्यामितो व्यस्त व्यास एव स[illegible]जा सक्षेत्रं॥ अथ तदंतर्गतत्र्यस्रजाती ३२
यं तदं[illegible] द्वितीयं॥ दोर्ज्या भुजः कोटिज्या कोटिस्त्रिज्या कर्ण इति॥ एवमाद्यजात्यस्रदोःकोटियोगात् कर्णो भ

५४ इत्थं खांकाल्पभागेषु त्र्यादिभागज्यका विधिः॥ प्रोक्तस्त्याद्यभागेषु खांकाल्पेषु तथैव सः॥ ५४

मौयो व लंबः स्तनु द्विगुणचापांशानां ज्यारूपस्तादुभयतस्त्र्यये जात्यसेनेपि तत्सजातीयेः सजातीयजात्यानुपातयोग्ये
भवतः॥ तत्र द्विगुणचापांशज्या भुजस्तदुत्क्रमज्योना द्विगुणत्रिज्या कोटिस्तच्चापांशकोट्यंशजा द्विगुणज्या कर्ण इति
स्फुटीयं॥ एवं द्विगुणचापांशज्योत्क्रमज्याभुजस्तत्क्रमज्यैव कोटिस्तच्चापांशजा द्विगुणज्या कर्ण इति चतुर्थं प्रती
त्यर्थं ज्यासक्षेत्रदर्शनं अत्र द्विगुणचापांशानां ज्याज्ञानार्थं तृतीयजात्यसे लघुस्तद्वितीय
तदर्धज्यासादेवानुपातः त्रिज्याकर्णे चापदोर्ज्या भुजस्तत्र तदा चापकोट्यंशजा द्विगुणज्याय
र्धफलमिति ज्ञातो द्विगुण चापांशज्यारूपो भुजस्तत्र कथं॥ दोःकोटिज्ये वा किं हृति इत्युत्सा
दि॥ अथ वा ज्ञात भुजको टिज्याभ्यां तुल्यसमासभावनया ज्ञातो द्विगुणभुजांशकानां भु
जज्या कोटिज्ये॥ भु॰ को॰ २ भु॰ व १ को व १ अत्र पूर्वं भुजकोटिज्याभ्यां समासभावनया ज्ञाते द्विगुणभुजांशानां
भुजज्याकोटि [त्रि १] ज्ये [त्रि १] भु॰ घ ४ त्रिव भु २ को॰ भु॰ व २ को॰ घ॰ १ एवं द्विगुणभुजांशानां दोर्ज्याकोटि
ज्याभ्यां तुल्यसमासभावनया ज्ञाते च [त्रिव १] चतुर्गुणितभु [त्रिव १] जांशानां दोर्ज्याकोटिज्ये॥ भु॰ घ॰ को ४ को घ भु ४ [त्रिघ]
भु॰ व॰ व १ भु व को व ६ को वव १ अत्रापि पूर्वं दोःकोटिज्याभ्यां समासभावनया पंचगुणितभुजांशानां जा
ते दोर्ज्याकोटिज्ये॥ [त्रिघ १] भु॰ घ॰ को व १ को॰ व व भु ५ भु॰ व व भु १ भु व व को ५ भु व को घ १० को व व को १ एवं क्र
त्रिवव १ त्रिवव १

३४ मेणाद्रि त्र्यब्धिपंच गुणितान् भुजांशानां जीवाः। | भु·को २ त्रि १ | भु·घ ४ त्रिव भु २ गुणि | त्रिव १ | भुघ·को ४ को·घ·भु ४४ भु·घ·का·व ४०
वब भु ५ भु·वव·भु १ अनन्क्रमेण घ्नादिसं नभुजांशा | त्रिघ १ | ज्यानामुत्क्रमगणितोप
| त्रिवव १ | पत्तिः स्फुटैव सुबुद्धीनां कालखननविस्तरेण। अर्द्धत्र्यंशा चतुर्थांशा पंचांशाज्योपपत्तिः सूच्यते। उक्तदृ
ष्टांतवत् पूर्वमुक्तमार्गेण त्रिगुणा चापांशास्तानत्र चापांशान्पंच चापांशास्तान् तदर्द्ध चापांशात् प्रकल्प्योपपत्ति
रूह्या। चापोत्क्रमज्या भुजस्तत्क्रमज्या कोटिस्तद्वर्गयुते चापार्द्धांशाज्याद्विगुणिता मूलं तस्मादर्द्धमर्द्धज्येति स्पष्टं। बाल
नामपि। द्वितीयप्रकारे तु लंबनिपातसिद्धदलचतुर्भुजस्य भुजस्थाने क्रमज्यान् उत्क्रमज्यालंबरूपा को
टिः [illegible] द्विगुणज्या कर्ण इति [illegible] द्वितीयजात्ये [illegible] तुर्थजात्येऽपि श्रीसारदासपत्रि
नीयजात्ये सवदनुपातः स च यथा। सार्द्धचापार्द्धांशाभुजोंऽत्रिज्याकर्णस्तदा स्विष्टचापोत्क्रमज्यातुल्ये
क इति [illegible] द्विगुणज्यारूपः [illegible] कर्णस्तदर्द्धचापार्द्धांशज्या सिद्धा चापार्द्धांशज्योत्क्रमत्रिज्योत्क्रमज्या
हतिखंडरूपा· हरतुल्यलब्धौ [illegible] स्य हरवर्गतुल्यत्वनियमात् त्रिज्योत्क्रमज्याभिहते दलस्य मूलं चापार्द्धांश
ज्ये स्फुपपन्नं। साजात्यतोऽन्यानयनं सुधीभिर्ज्ञेयं सानुपातादपि कार्यमत्र। येनोक्तवत्तुल्यफलक्षितिर्ज्ञा
नांति ने [illegible] बुद्धयस्त्व॥ ॥यद्वोत्क्रमज्यानिघ्ना त्रिज्या [illegible] ३४
त्रि·व १ वर्जिता च॥ त्रिज्याकृतिः [illegible] सा क्रममौर्विकायाः कृतिर्वदेदुत्क्रममौर्विकायाः॥ ॥

भावनेयमुक्ता चापैक्यांतरज्यासिद्ध्यर्थं नैतावता केवलज्याभावनास्वरूपेण प्रतिपादितं वीजगणिती
यभावनोपपत्त्यावानुपपत्तिः सिद्धा। ययैक्यांतरजीवारूपमलं दिर्थं सुबुद्धीनां। स्वतंत्रयास्मदुक्त्या
तु स्यादितीयमेव ज्याभावनोपपत्तिरन्योक्तस्वरूपमात्रसिद्धभावनोपपत्तिरित्यानवीनोक्तेर्संलंप
ल्लवितेन॥ ॥क्लिस्त्रा च यैः सार्वभौमा न्नायै पिमदुक्तादितैक्यांतरज्योपपत्तिः॥ असद्भावनास्वस्व
कीयोपपत्तौ प्रदत्तो जलस्पांजलिस्तैः सुदुष्टः॥ ॥अथात्र दोर्ज्यावगमाद्धादाभिद्ध्याब्धिपंचघ्नभुजां
शजीवा॥ दोः कोटिजीवाभिहतार्द्धनिघ्नी त्रिज्योद्धृतासा द्विगुणांशजीवा॥ ॥दोर्ज्येकराद्यंशपदं या विभ
क्ता फलस्य वर्गे [illegible] त्रिनिघ्नं च॥ अयं भुजज्यागुणितं त्रिनिघ्नभुजांशकानामिह सिंजनी स्यात्॥ ॥पु
वमिभः संगुणिते घनेन दोः कोटिजीवे विवरं तयोर्यत्॥ युग्माहतं सं। [illegible] त्रिभज्याघनेन वेदघ्नभुजांशजी
वा॥ ॥रूपाहतो दोर्गुणवर्गवर्गस्तथेषुनिघ्नी त्रिभमौर्विकायाः॥ कृतेः कृतिस्ताघुतितो विहीनोऽप्यनरवैर्हतं
वर्गसमाहतीच॥ ॥दोर्ज्यात्रिभमौर्व्योरिवरो घनिघ्नी दोर्ज्यात्रिभज्याकृतिवर्गभक्ता॥ लब्धं हि पंचघ्नभुजांश
जीवा विलोमतो द्वित्रिलवादजीवाः॥ ॥क्रमोत्क्रमज्याकृतियोगमूलाद्दलं तदर्द्धांशकसिंजनी स्यात्॥ त्रि
ज्योत्क्रमज्याभिहतेर्दलस्य मूलं तदर्द्धांशकसिंजनी वा॥ ॥यदंशाद्रजीवा कृति [illegible] क्रमज्यास्वकीयात दशो घूर२
त्क्रमज्योनभक्ता॥ विलब्ध्या पदं यत्स्वकीयांशकार्द्धज्यकास्तानिस्त्वेमाथवा स्यात्स्विवंते॥ ॥ [illegible]

४×त्रिभि×

यथोक्तवत्सम पक्षौ त्रिज्यापवर्तितौ च | चु·घ·को· ८ त्रिव च·को ४ | अत्र चतुर्थांशज्यात कोटिज्याद्विघ्न घातस्त्रिज्या
भक्ता द्विगुणांशज्यामानमिति प्रवेन | च·घ·को· १ — — — | र्णया प्रकृते तत्र भुजांशानाम द्युज्यामानं
स्यात् । तेन तद्गुणः पक्षो यं च·व ४ त्रिव २ त्रिज्यावर्गं ज्ञात ज्याघात सम इति तद्गुण भक्तं एवं त्रिज्यावर्गे ज्यायुणः फलके
वलं तत्सक्षसमस्तत्र समशोधने न द्विगुणो त्रिज्या वर्गेत फलं विशोध्य शेषस्य मूलादि चतुर्थांशस्य ज्ये रूपप
न्नं यथोक्तं ॥ अथ पंचमांशस्य ज्याज्ञाने च । पंचगुणित भुजांशानां ज्यास्वरूपं | भुघ·कोव १० कोवव भु ५ भुवव भु |
भुजज्यावर्गेन त्रिज्यावर्गः कोटिज्यावर्ग इति कोटिज्यास्वरूपमुपलब्धं तावत्स्वरूपं | भुघ·त्रिव २० | त्रिवव |
त्रिज्यावव भु ५ भुघ भुव १६ | अत्र पंचमांशरूपं केवलं भुजज्याज्ञानार्थमिदं ज्ञात ज्यासममिति पक्षौ श्रीरामरदासपाणि
| त्रिवव १ | पंघ त्रिव २० त्रिववपं ५ पंघ पंव १६ त्रिवदज्या० | समलात्तयोः पक्षयोरिदं पंघत्रिव २० पंघ पंव १६ संयोज
नातेप | पंघ त्रिव० त्रिववपं० पंघ पंव० त्रिववज्या १ | क्षौ | पंघत्रिव० पंघ पंव० त्रिववपं ५ | पंघ त्रिव २० पंघ पंव १६ त्रिववज्या १ | पंचगुणितेन
त्रिज्यावर्गवर्गेण भजनेनोर्ध्वपंक्त्यां पंचमांशज्यैव अथ सिद्धेनेन तुल्य
पक्षे तुल्यक्रखंडे ज्ञातज्या पंचमांशः सिद्धः । अत्र पूर्वस्फुलत्वेन ज्या पंचमांशमेव पंचमांशज्यां प्रकुल्प्य प्रथम
व्यक्त खंडे आद्य संज्ञउपपन्नः । द्वितीयाव्यक्त खंडे तु अन्य संज्ञ उपपन्न इति तयोर्धनर्णयो रंतरयुक्तो ज्या पंचमां ३५
शस्फुटो ज्या पंचमांशस्यात्सुनरसुं पंचमांशज्यास्वरूपं प्रकल्प्या घान्य द्वारा स्फुटो ज्या पंचमांशा इति सकृ
त्सिद्धो ज्या पंचमांशः पंचमांशज्या स्वरूपपन्नं । भुजांशकानामिसाधुक्तं ॥ यद्वोद्धु कोटिज्यकमोऽन्यवर्गेविये

गमानं त्रिभजीवयाप्तं ॥ न्यूनं च तत्कोटिगुणस्यमानं द्विसंगुणानां च तदंशकानां ॥ ॥ यत्कोटिजीवादलसंगुणेक
राशिज्याकृया त्रिगुणाहृतामाः ॥ यदंतु तद्भागदलस्य कोटिज्यकावगम्या सुधियात्र न्यूनं ॥ ॥ त्रिज्यादलैरवा
प्तेन ३० लवज्य कास्या मत्कोटिजज्या चरवषट् ६० लवज्या ॥ वर्गार्धमूलं त्रिभमौर्विकाया जीवा भवेत्स्पंचकृतांश
४५ कानां ॥ ॥ दोर्ज्या त्रिभज्याहति युक्तहीने त्रिज्याकृती तद्दलतः पदे ये ॥ भुजेन युक्त हीनत्रयस्य दलोद्ध
जीवे भवतः क्रमात्ते ॥ ॥ कोटिज्ययो दोर्ज्ययो रत्नये चांतरेन युक्तं च गज्योगमूलं ॥ तदर्द्धतुल्या भुजयोर्वि
योगखंडस्य जीवा भवतीह नूनं ॥ दोः कोटिजीवांतर वर्गखंडान्मूलेन तुल्या सुधिया त्रवेघा । दोः कोटिभागांतर
खंड ३७ जीवा वस्य पंथ मूलयंहणं विनापि ॥ ॥ द्विसंगुणो बाहुगुणस्य वर्गस्त्रिज्योद्धृतो फले नहीना ॥ त्रिज्ये ज्यांतरिता×
न दोः कोटिलवांतरज्यास्यात्कल्प्यनेवं बहुधा स्वबुद्ध्या ॥ ॥ द्विघ्नांश कोटिजीवा वा बाहुकोट्यंतरज्यका ॥ फलमेवो
दितं यस्माद्विघ्नांशोक्रमसिंजिनी ॥ ॥ अत्रोपपत्तिं प्रगुणु मावदेकं राशिज्यकामानमिह प्रकल्प्य ॥ या १ त्रिज्यात
न्नाद्विगुहोक्रमज्या । या १ त्रि १ प्रोक्ताद्वजीवानयनेप्रकारात् ॥ ॥ अत्रैककराशेर्ज्यवित्ति ज्यकोयावर्गः या त्रि १ त्रिव १
स च याव्यक्त कृतेः समानः ॥ कृते सम छेदकयो विनाशे समेवि पुष्टौ च समौ च पक्षौ | याव २ या त्रि १ रू० | याव० या त्रि त्रिव १ | अपाह २
तौ तौ त्रिगुणो घ्न कृसायुतौ पुनस्तावपि तुल्य पक्षौ ॥ याव १ द्वात्रि ० त्रिव १ | समो | चमूलेत्र
हृणाद पीमो | याव ४ त्रि १ | यव अक्त मानं सम शोधनेन ॥ | याव० या त्रि त्रिव १ | त्रिभज्यवर्द्वयतीहतेनार्द्धता
त्रिभज्यारव | या० त्रि २ | गुणांशजीवा ॥ व तेषउक्तौ य | भुजस्त वंत्यासर्द्धगुल्योयतदर्द्ध

कं वा॥ ॥शरवेदलक्षाणां चक्रमे दोःकोटिज्यके। त्रिज्याकर्णः स तद्द्विघ्नवर्गमूलसमो यतः॥ ॥अतो विलोम
२६ तस्त्रिज्यावर्गार्द्धपदमेव सा॥ गृहीतास्तार्द्धराशित्रिज्यानकोटिज्याधमीमता॥ ॥भुजहीनत्रिभस्यात्र भुजज्योनत्रि
भज्यका॥ उत्क्रमज्याभवेदेवं भुजयुक्त्रिभस्य तु॥ ॥भुजज्याढ्या त्रिभज्यास्या दुत्क्रमज्या च तद्वशात्॥ अर्द्धरा
ज्याप्रकारेणास्फुटा न ह्रासना सता॥ ॥वृत्तेतु तन्मध्यगसूत्रतश्च तिर्यग्भुजज्ये सुधियैकपार्श्वे॥ तत्कोटिजीवे
तत दयकाश्र्योकार्येतु दोर्ज्यान्तरमत्र बाहुः॥ ॥कोटिज्ययोरन्तरकं च कोटिस्तयोर्यत्पदवर्गयोगमूलं॥ कर्णस्त
दर्द्धं भुजयोर्वियोग खंडस्य जीवेत्युपपन्नमत्र॥ ॥एवं कोटिज्या च दोर्ज्या पूर्वं कल्प्यन्तयज्या दोर्ज्याश्चा च पूर्व
प्रकारात्॥ बाहुर्यस्या दन्तरार्द्धस्य जीवा दोःको द्योस्या दन्तरार्द्धस्य साज्या॥ ॥दोर्ज्याकोटिज्यान्तरेणैव तुल्येतत्र
स्यातां बाहुकोटीह कर्णः॥ दोःकोद्युयुज्यान्तरस्यैव वर्गार्द्धमूलान्मूलं तन्स्य खंडज्यकाः॥ ॥द्विघ्नाद्वर्गादेववेदाङ्कम
लं साम्या हलाचोपपन्नं यथोक्तं॥ एवं प्रोक्ताभावनायां नरो घ्नातद्रीसेवं बाहुको धातरज्या॥ ॥यथा दोर्ज्याकोटिज्ये श्रीशारदाज
भु॰१ को॰१ अत्र कोटिज्या दोर्ज्या तथा दोर्ज्या च कोटिज्या प्रकल्प्ये अंतरस्ताव नार्धन्यास: | भु॰१ को॰१ | उक्तवद्दोःकोद्य
न्तरज्या भुज १ को च १ भुजज्या वर्गो निस्य त्रिज्यावर्गस्य कोटिज्यावर्गलादयंवा | भुजकत्रिक त्रि॰ | को॰१ भु॰१ | अत्र भन खंडे
त्रिज्ययाह | त्रि॰१ | तेलब्धं त्रिज्यैव॰ को॰ णारखंडेतु भुजज्यावर्गोस्त्रिज्या भिन्न तदृक्युपपन्नं यथोक्तं॥ २६
दयंयुगागगनेंदवम्ररूपालक्षः साव यवो गुणो यं॥ २१४१० त्रिज्या गुणघ्नी हृपथग्युतो नात्रिभज्यया वेद
हृताद्य लब्धं॥ ॥ज्यास्या त्वतुः पंचभिर्नतांशकानां द्वितीयमर्धं दशभागकानां॥ क्रमात्तयोः कोटिगुणोरस

उ× द्विघ्न ×

कनेयुतास्ताद्विगुणो क्रमज्या त्रिज्याहृतिस्तत्सदरखंडसिद्धौ॥ तदंघ्रिमूलं परिगृह्य पूर्वप्रकारसिद्धो गदितो
द्वितीयः॥ ॥त्रिज्योक्रमज्यानिहतेर्दलस्य मूलस्य रूपानयनप्रकारः॥ सुसूक्ष्मखंडानिविहायतस्यां तरस्त
सुस्थूलजखंडकेषु॥ ॥प्रकारयोर्येस मतां प्रवृत्तेस्सुमुधतास्ते परिवर्जनीयाः॥ यतः कृला पंचवूजज्यका॰
११६।४०।६।८।२०महद्ज्यका तुल्य विधोन दीया॥ ॥अथ तृतीयांशज्यानयने तु पूर्वोक्त त्रिगुणित भुजांशा
नां ज्यास्वरूपं॥ भु॰घ॰४ त्रिव भु॰३ अत्र केवलभुजांशज्याज्ञानार्थमिदमेव ज्ञातभुजांशज्यास्वरूपं कल्प्यं॥
केवल भुजांशज्या | त्रिव१ | स्वरूपं तु ज्ञातभुजांशात्तृतीयांशज्यारूपं॥ तथा सति ज्ञातभुजांशज्यये दं समभि
त्रिसमच्छेदीकृस पक्षे दापगमे च कृते ज्ञातोसमपक्षौ | यं॰घ॰४ त्रिव यं॰३ | अत्र चतुर्घ्नमव्यक्तघनं पक्षमोःप्र
क्षिप्य ते त्रिघ्नेन त्रिज्यावर्गेण हृतौ व्हलाज्ञातमाध | यं॰घ॰ त्रिवज्या१ | पक्षे यं१ न समेपरपक्षेतु यंघ४
त्रिवज्या१ व्यक्तखंडज्या यं त्राभितसिद्धं अव्यक्तखंडे त्रिंशज्या पुनाभिघातस्त्रिज्यावर्गहृतस्त्रिभक्तम्
तज्याय्यं शां यं त्राज्यामानं स्थलं प्रथमं प्रकल्प्यत द्धनस्त्रिज्यावर्गहृतस्य यंत्रायुतोज्या यं रो योजितः सूक्ष्म
सन्नं स्थूलं यं त्राज्यामानं स्यात्॥ पुनरेवं तस्य घनोद्विना हातज्याय्यंत्राज्यैवासकृत्स्फुटात्तृतीयांशज्यास्या
दिरूपपन्नं दोर्ज्या त्रिभागस्य घनं नमितादि॥ चतुर्थांशज्याज्ञाने तु चतुर्गुणितभुजांशानांज्यास्वरूपमि
दं भु॰घ॰को॰४ को॰घ॰भु॰४ इदं वा भु॰घ॰को॰ त्रिव॰ भु॰को॰४ अत्र भुजज्या चतुर्थांशज्ये ते पक्षोयं ज्ञातज्यासमर
| त्रिघ१ | | त्रिघ१ |

३६ जीवा॥ ॥इह मत्र नियमो पृथुत्व यत्र स्यात्सरं प्रकृत मोगपमिदं न॥ अन्यमानेभिर्हतेनाग्रहीनं चाघमानमप्तकं
गणितैः॥ ॥परोक्षे चाल्पानवबोधनस्तद्धि व्यासनोत्राल्पधियां सुतुष्ट्यै॥ वेदं निये धुक्तिमियस्तु दुष्प्राद्ग्ग
यतः से गुणिता क्षिप्तीसा॥ ॥पंचांकृतः भागणितेन स्वस्वमास नं पदं सा व पवंग हीना॥ २११४।१० तत्रिज्य का घ्रुं
श्रितजीव पोनं वेदो द्धृते स्पाद्धृतिभागजीवा॥ ॥दोः कोटिभागांतर जज्य का याः प्रकार नो वेदत्रांसजीवा॥
अत्र स्फुटा पंचपदा त्रिसज्यामहतित्रि भज्यासहितावि भक्ता॥ ॥धृसं ज्ञा वे देवुल वज्य काप्यांत्रिमत्रि ४
त्रिम १ त्रि १ तकोटिभागस्य कृ वोध्ययगौ॥ त्रिव म १ त्रिव ५। त्रिव म १ त्रिव ५। वाणाः स्वमूलेन २१४४११ युता २
विहीन ४ नाग हृते तात स्ततफलयोध्व मूले॥ ॥१० [८] ५१४॥१०॥ [८] ३५।१६ त्रिभज्यया संगुणितेन मेण
ध्रुवोलष ट्टवृ ३६ लवज्यकेस्तः॥ एवं चवेदेषु ५४ खवह्नि ३० भाग ज्याप्त्यां च चापांतरसिं द्धिनीया॥ ॥ श्रीरामदास पति ०॥
यथोक्तं वस्तत्र सदा गुणोयं ०।२४।२४।१५।३७ त्रिभज्यका याः खलु चोपपन्नः॥ तद्धु त्रिभज्ये वृद्धि नांत्रजीवा ×३×
वक्राभवेद्धा सनया बुधानां॥ ॥अन्योन्य दोःकोटिगुणा हृतीयेत्रिज्योद्धृतेन त्ये कयो स्तथैव॥ कोटिज्यये
दोर्ज्ययो कयो भ्व वर्गांतरं तु यत्तत्सम मेव बोध्यं॥ ॥ तत्र भा स्य खिलशास्त्र विदो पि विज्ञा देखात्समूलग
णितानवबोधनश्च॥ स्वल्पांतरान्महति दंनिष्फलस्यभी सा श्रांता भ्रमं सलिलवदत्र च सूक्ष्मरीसा॥ ॥ ३७
कुंडावबोधनविधौ पाग्निर्मिता निस्क्कलप्रकारजनित न्यापि संविदिता॥ तेनज्यका गणितवासनया प्रसं
गाद्धि कुंडसाधनविधिं प्रयदामि स्पष्टी॥ ॥चतुर्भुजं वत्तमथार्द्धचंद्रं त्रिकोणकं योनिसमाहुयं च षष
४× यत्राप पयोर्हतं चतुर्थभागस्तु यो त्रान गांतरकंज्यया योर्पतं॥ तत्राप पुत्वांतर दोर्कर्णे कज्या
संहृता या नियमाज्ञ भाकास्यात्॥ ॥×

... सैत्र्यसना दकुंडेषु यं भुजा विषमाः कृता॥ चतुर्भुजेपि वे समा भुजाः केन रू ता वन्तः॥ १६
डस्त्रमष्टास्त्रमथाष्टपत्र प ग्राहुयं चापितु पंचकोणं॥ ॥समास्त्र कं चेतिदशैव कुंडान्युक्तानितद्वैर्हस्त
फलार्थं॥ हस्तद्वि हस्तादि फलो मिताभि तत्रांगुलैः सिद्धमितैश्च हस्तः॥ ॥योङ्ग व्यंगुलं कैरंगुलं व्यं
गुलकं तथा॥ प्रति व्यंगुल षष्ट्यास्पात्कृणितार्थं क्रमस्तुयं॥ ॥तत्रैक हस्तज क्षेत्रफलं ज्ञनैकृतेः समं ५७६॥
द्वित्र्यादि गुणितं तद्धि द्व्यादि हस्तोद्भवं सदा॥ ॥११५२।१७२८।२३०४। फलमेक भवं द्व्यादि गुणितं द्व्यादिह
स्तजं॥ न हि द्व्यादि मेहराणां चांगुल वर्गसमं हितद॥ ॥आयुरारोग्य मैश्वर्यं लभते समबाहुके॥ स्तदक्षे
कुंडे फलं कुंडेन ह्रासो विषमे भुजे॥ ॥एकद्विघ्न फलात्स्यां मे पदेन बाहु विस्तृती॥ स्पातां समक्षानौ चापि
कुंडे तुल्य चतुर्भुजे॥ ॥आसन्न मूलग्रहणाद्भुजो २४ व्यास २३।५६ श्चतुर्भुजे॥ एक हस्ते द्व्यादि हस्ते
नसाध्यं विचक्षणैः॥ ॥अत्र घ्रात्स्मूल वर्गात्त्वं पंचपक्षात्सदा सदं॥ नपी वे न कुंले कुंडे व्यासमानं प्र
जायते॥ ॥आसन्न मूलग्रहणाद्व्यासः स प्राश्विर २७ संमितः॥ एक हस्ते तथा द्व्यादि हस्तेस्व स्व फ
लक्रमात्॥ ॥द्वात्रिंशद्गुरु २२ णितास्तं च भक्ता स्व फलवर्गतः॥ मूलेमूलं दलेह्या क्षेत्रो व्यासमानं प्रजा
यते॥ ॥आसन्न मूलग्रहणा दंगुलान्यष्टवह्नयः ३८॥ व्यंगुलानि दशाव्या सम्प्रेक हस्ते द्व चंद्रके॥ ॥
सममित्रभुज कुंडस्य फलवर्गान्त पाहतः॥ त्रिभक्तस्त सदा मूलं भुजः स्यादथ तत्स्कृतिः॥ ॥स्वमंत्र
सं युता कार्या व्यासः स्यात् न सदंलिह॥ रंपघ्नाद्वा फलाद्वर्गो क्षेत्र २७ हृतस्त सदासदं॥ ॥व्यासमानं भवे
त्रैव चैक हस्ते भुजोस्त्वेव॥ २६।२८॥ कुंडेतुलादिके व्यासश्चास्ते पदतः ४३।७ किल॥ ॥फलात्व

३८ खाष्ट वेद ४८०० घ्नात्स्याद्विहृतात्पदं ॥ बाहुरष्टचक्ष्यपत्राभे योनिकुंडे प्रजायते ॥ ॥ सम त्रिभुजवत्त्र
या व्यासोप्यत्राथ हस्तजे ॥ कुंडे भुजोभवेत् १।१४६ व्यासोंगुलैर्योगणितेन वै ॥ ॥ इत्येको योनि
कुंडप्रकारः ॥ अथवाष्टा स्थपत्राभे योनिकुंडे फलं तु यत् ॥ षष्टिवर्गगुणात्तस्मात्त्रिद्विदंतै ३२३२ र्हृ
तात्पदं ॥ ॥ व्यासमानं १ नूनं तद्वर्गार्द्धपदं भुजः ॥ हस्तयोने व्याससमानमिदं २५।२२।२० बाहुरयं
१।१५६।८ सदा ॥ ॥ इति द्वितीय योनिकुंड प्रकारः ॥ एवं षडस्त्र कुंडस्य फलवर्गो द्विसंगुणः ॥
त्रैः २७ र्हृतस्तत्सदा मूलं भुजमानं प्रजायते ॥ ॥ अथ घ्ना श्च फलाद्वर्गोऽब्धि र्हृतस्तत्सदासदं ॥ व्या
सोभवेद्विनिघ्नोसौ भुजो व्यासोथवा निरूं ॥ ॥ आसन्नमूलयहणाद्धस्त कुंडे भुजस्त्वयं ॥ १४।५३।
व्यासोंगुलात्मकश्चायं २९।४६ सम्यक् त्रिल्पाविदोदितः ॥ ॥ एवमेषास्त्र कुंडस्य फलं पंचाद्रिसं ७५ ष्टाग्नरदाङ्गप०
गुणं ॥ त्रिपंच ५३ विहृतं तस्य मूलं व्यासोभवेद्ध्रुवं ॥ ॥ मूलमन्यं द्वाविंशतिस्त्र्यूनषष्टिः ०।२२।५७
सावयवोगुणः ॥ तद्गुणो व्यास एवात्र भुजः स्यादष्टकोणके ॥ ॥ एकहस्ताष्टकोणस्य व्यासआ
सन्नमूलतः २८।३३ ॥ भुजश्चायं १०।५५ तथा द्व्यादिहस्त कुंडे समानयेत् ॥ ॥ अथ पद्माख्यकुं
डेतु स्व फलं गुणितं चतत् ॥ मूल्यां गावह्निभिः ३६० र्हृद्वेदसागरैः ४४ ऽङ्कितं ॥ ॥ तन्मूलं व्याससमा ३८
नं स्यादतश्चाष्टसुवद्भुजः ॥ एकहस्ते च पद्माख्ये व्यासो २१।३८।२५ बाहुस्तथा ८।१६।३८ गुलैः ॥ ॥
अथान्यथाष्टपत्रैस्तु पद्मकुंडं वदाम्यहं ॥ मूलन्यं षड्रससमनवो ०।६।७।१४ गुणः सावयव[illegible]

× श्रुन × भिद्धसप्तगुण्यांशकृपोर्धकेस्तः ॥ ॥ रवी पंचरामाक्षितिपा ० [illegible] ।१६ स्तथा खं सप्तेषवोवेदमिताः ०।५७।४
क्रमेण ॥ रूपात्मकौ सावयवौ गुणौ तौ त्रिज्यागुणौ वाथ नयोज्यकेस्तः ॥ ॥ मूलन्यं क्रिनाङ्गिना [illegible] स्त्रिथ्य खा
यो ०।२४।२४।१५।[illegible] गुणकस्त्वयं ॥ तद्गुणा त्रिज्यकैवात्र सूक्ष्मरीत्याज्ञिनज्यका ॥ ॥ वासनो [illegible]
क्रणुसविस्तराभिहाषा दशांशगुणमप्रकटार्णि ॥ संविधायवधुतेन यो १ । बिहीनात्रिज्यकाद्विनजो
कमजीवा ॥ ॥ या १ त्रि १ । त्रिज्यया च गुणितादलितात्स्यात् द्वि एवरससामगुणस्य ॥ याजि १ त्रिव १
एवमप्रकटमानकृतिर्यास्ताहृतात्रिभगुणस्यदलेन ॥ ॥ न यावव २ हृतिश्च रससामलवानाप्तुक्त २
मोद्भवगुणस्य च वर्गः ॥ यो क्रमो क्रमगुणस्य च वर्गोतिघु त्रि १ नेः यावव ८ या[illegible] घ १ त्रिवव १ पदद
लं घाति ज्ञीवा ॥ ॥ तेन चाऽप्रकट यावव ४ मानकृतिर्या [illegible] हृता यावव ४ युतिस्समा त्रिव २ नियमात्स्या
त् ॥ पक्षयोः स[illegible]हरापगमे[illegible]तो त्रिव १ समाकरणता च गुणो च ॥ ॥ यावव ६४ यात्रिघ ८ त्रिव व २ क्षे
पकेण यावव ६४ याव त्रिव १६ त्रिवव ८ स्तिहितावपि तुल्यौ यावत्रिव १६ यात्रिघ ८ त्रिवव १ यावत्रिव ६४
तसदय हरणोपि समौ तौ ॥ तत्र चाद्य पद यात्रि ४ त्रिव १ म यावव ६४ याव त्रिव ४८ त्रिवव [illegible] न्यपदं [illegible]
स्यादिदं याव ८ त्रिव २ यदिवेदमपीष्टं याव ८ त्रिव ३ ॥ ॥ तत्सदद्वयवशात्समभु [illegible] मानमप्रकटजं द्विवि
धंस्यात् ॥ तत्र चाद्यमिदं त्रिव ५ यात्रि १ मन्यदिदं या त्रि १ च त्रिज्यकापदमितं हि तदत्र ॥ ॥ नो चितं त्रिभगु
[illegible] णाल्पकजीवा तस्य ये ४ नानियमेन हिलासिता ॥ यस्य कोटिदलजज्यक मानस्यात्समादिगुणभाग

३८ यं लेख्यं बाहुर्द्ध भ्रमणादिह ॥ एकार्द्धवृत्तमध्याच्च पार्श्वयोस्तद्भुजाय...गे ॥ ॥ कार्ये रेखे च नत्तस्मैचापि
...क्रावद्गोषकं ॥ योनिकुंडं भवेदाद्यमश्वत्थदलयोनिभं ॥ ॥ एवं व्यासार्द्धमानेन वृत्तं कृत्वा चतुर्भुजं ॥
भुजतुल्यभुजे स्तत्र स्वेच्च कोणाच्च पार्श्वयोः ॥ ॥ भुजार्द्धकेंद्रतो वृत्तं दले वा बाहुर्द्धमानतः ॥ कार्ये भुजार्द्धा
भ्यां स्याद्योनिकुंडं च नद्भवेत् ॥ ॥ एवं व्यासभुजाभ्यां च यथोक्तया षष्टास्त्रकं लिखेत् ॥ वृत्तस्तद्बाहुखंडेन बाहु
र्द्धकेंद्रतः किल ॥ ॥ वृत्तार्द्धबाहुना प्रोर्ध्वं विलिखेदासमंततः ॥ तद्वितुल्यं चतुर्भागं वृत्ता वा घातनीय कुं ॥
विभागांतौ च योनाश्यांतद्बाहुदलमानतः ॥ भ्रमणान्मत्स्यमुत्साधतन्मुखं वृत्ततो बहिः ॥ ॥ पद्मस्तु नद्भतं ता
भ्यां विभागाभ्यां च रेखिके ॥ तद्बाहुखंडतुल्ये च समं ताल्पे नत ह्भवेत् ॥ ॥ अथ पत्नालकं कुंडं पद्माख्यं प
भवप्रभं ॥ व्यक्ताव्यक्तोपपत्तैर्वासद्धं सूक्ष्मं मयोदितं ॥ ॥ द्वितीयमप्यकुंडेपि साध्यमष्टास्त्रकं पुरा ॥ त
द्भुजाद्यंतचिह्नाभ्यां व्यासार्द्धद्भुजमानतः ॥ ॥ वृत्तत्रिभागभ्रमणान्मत्स्यं कृत्वाथ यद्भुजात् ॥ बहिः स्थि
तं च यन्म...त्स्यखंडं पत्रं तदेव हि ॥ ॥ एवं प्रतिभुजं पत्रादष्टपत्रोद्भवं किल ॥ पद्मकुंडं स्वयेद्धीमान्व्यक्त
...वासनैषापरं ॥ ॥ घ्रादिहस्तेषु कुंडेषु स्वस्वोक्तभुजविस्तृती ॥ कार्ये ताभ्यां यथोक्तेव यजमा ३९
नांगुलैः किल ॥ ॥ स्वस्वाकृतिजान्यत्र कुजानि प्रभवंति च ॥ घ्रादिहस्ताख्यकुंडेषु फलमूल
सिनां शंकः ॥ ॥ प्रकल्प्यांगुलं तत्र तैर्यथोक्तप्रकारतः ॥ एकहस्तोक्तविस्तारभुजाभ्यामेव साधयेत् ॥ ॥

२x अंतर्बहिः कोणाभवं तु कुंडं द्विधास्य संख्या कथ्यते...लीकं ॥ येरुक्तमष्टाक्षमहोकथ्यंतैस्त्र्यध्वास्त्रकेचापि तथा हतेन ॥ ॥
समंततः केवलबाह्यकोणैः सिद्धानि बाहुप्रयुतैर्भवंति ॥ अन्ध्यस्त्रवत्रीभुष...कोणां ते नेमि ... नहिवेतिचैव ॥ ॥ x

व्यासमानयवेऽयेनबहुधान्युक्तं पंडितैः ॥ कृतं सुस्फुलकुंडानां साधनं तन्नमे मतं ॥ ॥ संवादमेस्मत्कफ
लेन सम्यक्कदेव कुंडं किलसप्रमाणं ॥ नान्यन्मुनीद्रोक्तमपीह यस्मान्न लक्ष्मसिद्धौ नहि वाक्प्रमाणं ॥ ॥ अ
थ कुंडवासनोच्यते ॥ समकर्णसमचतुर्भुजक्षेत्रफलमूलं हि तद्भुजस्तत्कर्णो व्यासइति तावत्सुप्रसिद्धं
तुल्यभुजयोर्वर्गयोगो हि द्विगुणभुजवर्गः स तु द्विगुणफलतुल्यस्तत्सदं कर्णः फलमूलं तु भुजइत्युपप
न्नं यथोक्तं चतुर्भुजे ॥ अथ वृत्ते फलं तु व्यासवर्गवर्गात्पंचगुणाद्विंशहतान्मूलतुल्यमिति तद्विलोमेन
व्यासः स्यादित्युपपन्नं यथोक्तं वृत्ते ॥ अथार्द्धचंद्रकुंडं तु वृत्तार्द्धं तद्द्विगुणफलं वृत्ते फलं प्रकल्प्य
तदर्द्धमर्द्धवृत्ते फलं स्यात् ॥ अतोर्द्धचंद्रे व्यासो द्विगुणफलात्साध्यः ॥ द्विघ्नफलवर्गः फ ४ अष्टघ्नः फ ३२ पंच
भक्तः फ ३२ / ५ अस्य मूलमूलं व्यासइत्युपपन्नं यथोक्तं ॥ अथ समत्रिभुजे क्षेत्रे लंबादुपपत्तः सजातीय
भुजासेन [५] वतः प्रातिलोम्येन तद्योगे चायतं स्यात् ॥ तत्फलं स्वालिमतं तत्तेमे वात त्र्यायते भुजो भुजार्द्ध
कोटिस्तत्फलं वा सतु भुजभुजार्द्धयोर्वर्गांतरपदरूपइति मूलायहणाद्वर्गद्वारैव भुजक...घातरूपायतफलेत्क्रिय
माणे फलवर्गोयं भुववव३ वितेमेनाभ फलवर्गोत्पादनीत्रिभक्तस्त्र मूलमूलं भुजइत्युपपन्नं वृत्ते सचा यंभु
जस्तद्द्विगुणाषष्ठि [१६] ...ज्याषष्ठिभागस्यावर्गरूपाभिदं भव३ ॥ त्र्यस्यात्तु व्यासार्द्धमिसेवं वा व्याव३ अ
त्र मूलं द्विघ्नं च तुर्गुणितान्मूलं वा तुल्यमिति चतुर्घ्नं व्याव३ तन्मू [४] लं समत्रिभुजे भुजइति तात्पर्य [१६] ली
[४]

२४ स्वमूलं ५

४० नेनभुजवर्गाद्विदहतान्नित्याप्तस्त्रात्रमूलं स्वत्र्यंशयुतभुजवर्गान्मूलरूपेण हानितं व्यासः स्यादित्त्प्रफलंयथा
त्रः यद्वा प्रत्येकोभुजोयं फ० १६ मू० मू० अस्यवर्गश्चतुर्गणास्त्र्यम्र्रो वर्गवर्गविधातः गुणोनवभोक्तोफ व २५६
अस्यमूलमूलं व्यासइतिवा २ सनाधिदासपतरं। अथयोनिकुंडेतुसमत्रिभुजमेकं तदेकं कोणास्तावं २१
योभुजसमव्यासोद्भवेवृत्तार्द्धंतथाभुजाद्वृत्तद्वितुल्यचतुर्भुजार्द्धंचेतितत्फलैक्यं स्यात्फलंज्ञातमेव तत्रान्परीसा
फलमेवं भुजप्रमाणंयावत् त्रावत्या १ अस्मात् समत्रिभुजफलं याव १।४३।५५ तद्धृता द्वयोः फलं याव ३।२८।४४
चतुर्भुजफलं याव ४ त्रैक्यं याव ५।५३।२८ इदं स्वफलेनसमामिति ४ तिपक्षौ याव ५।५३।२९ अत्राव्यक्तौ ४
केनाव्यिघूर्णफलंमा ४ व्यामातगुणं ४ हरोरवरवाकै गुणितौजातौगुण ४८०० याव० रू ४ हरा १०१३ वित्फ
पपभंयथोक्तं। द्वितीयप्रकारेतुसमकर्णतुल्यचतुर्भुजमेकं तथैकं कोणाश्रितभुजयोर्व्यासरूपयोर्येवितार्द्धं श्रीसारदाजू ८
तदेव्यरूपवृत्तंचेतितत्फलैक्यंस्वफलंज्ञातमेवातत्रान्परीत्याफलमेवं चतुर्भुजकर्णोहिनव्यासस्तत्प्रमाणं
या १ अस्यवर्गार्द्धं चतुर्भुजफलं याव १ अस्यमूलंचतुर्भुजेभुजइतितत्तुल्यव्यासवृत्तफलं याव० ।४७।२६ फ
लयोर्योगः याव १।४७।२६। स्वफलेनेसमइतिपक्षौ याव १।४७।२६ रू १ अत्राव्यक्तांकेनद्विगुणंफलं २ भाजप
भितिगुणहरोरव २ रखाइंदु १८०० गुणोगुण ३६०० याव० रू २ हरा ३२२३ वित्फपपत्रंयथोक्तं अथषडस्रे ४०
भुजोहिसर्वत्रवृत्तव्यासार्द्धसमस्ततुल्यएकोभुजोव्यासार्द्धतुल्योचद्वावितिसमत्रिभुजतत्तुल्यानिषट्

६४ फलाच्छ्र्यांबराकै १२०० ध्नाद्धृद्विनागं ८२१ हृतात्पदं ॥ व्यासोभवेद्विसत्मास्रे भुजोप्येवंततः सखे ॥ ॥ मूल्यंब
द्वैगुणितिः भूमिः षडूणागुणकोस्यपयं ०।२६।१।१५ इतिहृद्व्यासोभुजश्चात्रेदोर्व्यासौनेकहस्तजौ भु० १।२।३५।२९ व्या० २।१०।५६

सो ष्टास्त्रव्याससुगुणकोहृतो व्यासो भवेद्धुवं
स्तुयं ॥ ॥ फलात्तद्गुणितान्मूलं भुजमानं प्रजायते ॥ ~~व्यासस्त्राष्टास्त्रेवत्साध्यः फलज्ञानात्तुपृथक्~~ ॥ १
तत्रैकहस्तपञ्चास्रेभुजः सावयवस्त्वयं ०।३९।५५ ॥ व्यासश्चायं २०।३१।१२ इत्यादिहस्तेष्वेवंसाध्यंविच
क्षणैः ॥ ॥ फलंपंचास्त्रकुंडेशंरवनागेंदु १८० गुणं हृतं ॥ नगाभ्रभ्रभित्ति १००१ लब्धव्यासदं व्यासो
भवेदिह ॥ ॥ मूल्यंपंचास्त्रयोश्नपाः ०।३५।१६ गुणः सावयवस्त्वयं ॥ तद्गुणोव्यासएवात्र भुजः स्याद्गणि
तेनवै ॥ ॥ अथैकहस्तपंचास्त्रेव्यासत्रपदतस्त्विह ॥ व्यासो ३१।१ भुजो १८।१८ भवेन्नूनमथसप्त
स्रकुंडके ॥ ॥ ~~फलंत्रिदंतैर्गुणितं २२३ तिथिवर्ग २२५ विभाजितं~~ ॥ ~~तन्मूलं व्याससमानंस्यात्सोपि~~
के ~~व्योम~~ ~~तु~~ः ॥ ॥ ~~एकहस्तेचसप्तास्त्रेपदंघ्नंदकदुकैः~~ ॥ २८।४५ ~~व्यासोभुजोवेत्ति~~ ॥
~~कार~~ ॥ इतिकुंडगणितप्रकारः ॥ ॥ अथतत्साधनप्रकाराः ॥ वृत्तकुंडेनिजव्यासत्नेदेभ्रमणतोभवेत्
अर्द्धचंद्रेनिजव्यासदलेवृत्तस्यखंडकं ॥ ॥ त्रिचतुःपंचषट्सप्ताष्टास्त्रकुंडेषु विस्तृतेः ॥ अर्द्धनादौलिखे
द्वृत्तं कार्याः स्वस्वविभागकाः ॥ ॥ समाष्वैकैकाकारे वाप्रतिभागं वतेनतः ॥ फलान्स्याव त्रतेनस्यात्स्वस्व
कुंडास्त्रकाकृतिः ॥ ॥ संख्याविभुजावृत्तेदेयास्तद्वृत्तात्स्विह ॥ स्वस्वास्रकृतिजं कुंडंयजमानंस्तु
लर्भवेत् ॥ ॥ ज्ञातेभुजेवृत्तावृत्रविभागाअप्रयोजकाः ॥ विभागज्ञानतश्चैवं तुजास्तेचाप्रयोजकाः ॥ ॥ १
समत्रिभुजवत्स्तूवृत्तलतानुल्यं त्रिवाहुकं ॥ योनिकुंडेततोवाहुत्रयमप्यद्भुजं विहिः ॥ ॥ मंडलार्द्धत्र

चेवं उक्तवदष्टास्रे भुजः व्या०।२२।५७ अस्य वर्गः व्याव०।८।४६।४२। वर्गः व्याव०।१।५७।३। पंचगुण व्याव०।
६।२५।१५ अष्टभक्तः व्याव०।०।४८।१। चतुर्गुणस्यास्य व्याव०।३।१२।२६। मूलं भुजतुल्य व्यासच्छेदफलं
४१ द्विगुणं व्याव०।१२।५२।४२ तथा भुजवर्गद्विघाततुल्यं फलं व्याव०।१७।३३।२४। तथाष्टास्रफलं व्याव०।४२।२४।
फलत्रययोगः स्वफलमिदं व्याव।१।१३।५० अतो विलोमेन फ[illegible]लमनेन ।१।१३।५० भक्तेन मूलं व्या
सस्तन्नसवर्णितो हरः सुखार्थं गृहीतः ४४३ एतेन फलस्य गुणो ३६० हरश्च ४४३ रूपपत्रयं यथोक्तं॥
अत्रैकहस्तपत्रे फलं गुणगुणं हरभक्तं व्यासवर्गः ४६८।५१।११ तन्मूलं व्यासः २१।३८।७। भुजस्त्र८।१ ११३१
अष्टास्रफलं ३३०।४६।४४ चतु १२६।५७।३७ वृत्त १०८।१६।१२ अथ द्वितीयपद्यकुंडोपपत्तिः॥ अष्टास्रभु
जसंभक्तात्समत्रिभुजतः फलं॥ द्विगुणाष्टास्रकुभुजाघ्यासार्द्धमफलं तु यत्॥ ॥ तत्षडंशमितं चाप्यसौ श्रीगणदोडप
लं चातरवृत्तयोः॥ युक्तं षडं[illegible]रांकफले पत्रस्यैकं फलं भवेत्॥ ॥ तदष्टघ्नं स्ववेसमे तेनाष्टास्रफलं युतं॥
यथोक्तमेव पद्यास्वे फलं तत्स्व फलं यथा॥ ॥ एकहस्ते चैकपत्रे त्रिभुजस्यैकं फलं २५।२६।४२।२५। तथा॥ फलं
वृत्तस्याष्टांशो ३०।५७।४२।२० तथा तद्विवरो द्रुवं ५।[illegible]०५।१।५५॥ ॥ तत्षडंशयुयोगे कपत्रजं ३६।२८।४२।१
चाष्टसंगुणं॥ पत्रे पत्राष्टकफलं २९१।४९।३८। अनेन तेन संयुतं॥ ॥ यदष्टास्रफलं तेन तु २८४।१०।२१ स्व स्वं ४१
पद्मफलं भवेत्॥ यथोक्तं न हि तत्सिद्धिरव्यक्ता गीतातद्यथा॥ ॥ अत्राष्टास्र भुजप्रमाणं यावदेकं या१
त्रिभुजफल वर्गः यावव०।११।१५। अस्य मूलं याव०।२५।५१। वृत्तषडंश फल वर्गः यावव०।१६।[illegible]४० अस्य मूलं

११४ द्विगुणा स्तनमनं त्राज्यका ५२।३।५२ सप्तस्त्वके भुजः॥ षष्ठ्या सार्द्धतः स्वीयकुंडव्यासार्द्धतोऽस्त्ययं वा ०।२६
११५६ मूर्तिजो त्र भुजो व्यासखंडतुल्यो त्रिबाहुके॥ सप्तघ्नं तत्फलं कुंडे फलं व्याव०।४११३ स्यात्तेन तत्फलं॥ ॥
अनेन ०।४११३ व्यस्तया द्रुकं व्यासः स्यात्स्वदं किल॥ हरे त्वस्मिन् ८२९ गुणश्चाय १२०० मित्यस्ति फलव्यासना॥॥ ×
लं फलं याव०।३१।३७ फलांतरं याव०।५।३८ वृत्तषडंशफले न युतमेकपत्रे फलं याव०[illegible]।३७।१५ अष्टघ्न
मष्टपत्रजं याव४।५८। अथाष्टास्रफलं भुजः या१ हस्तेनानेन २२।५७ भक्तं व्यासः या१ / ह०२२।५७ व्यासवर्ग याव१ / नयुतं जात / ह०।८ ४६
मयं त्रिपंचगुणः पंचाद्रिभक्तः फलमष्टास्रे याव ४।५०।११६ दमष्ट[illegible]पत्रजफले
तं पद्मकुंडफलं यावदी ४८।११ अतः फलमनेन ०।४८।११ भक्तं भुजमानं स्यात्तस्य संचारः हरे स्मिन्रू
पं गुणस्तदा रूपमिते हरे त्रैगुण इति लब्धो गुणः ०।६।७।१४ तद्गुणितं कुंडफलस्य मूलं पद्मा[illegible]ष्टास्रे भुज
इति रूपत्रं। अथ पूर्वास्रे द्विगुणाष्टचितिरादेशाज्याभुजोऽस्ति तत्रैकषट्चितिरज्यामितिः ०।३५।१६ व्याव०।१७।३८
द द्विगुणं पंचास्रे भुजः व्या०।३५।१६। अत्र तत्तुल्यकर्मो व्यासार्द्धतुल्यभुजाभ्यां यो वलं बस्तदुत्पन्नतस्त्रयस्त्रया
रेकयादायतमुख्याघातस्फलं फल पंचांशरूपं पंचगुणं च पंचास्रे फलं स्यात्तत्र भुजा द्विभुजः व्या०।१७।३८ व्या
सार्द्धतुल्यस्ताद्वर्गान्तरमूलं लंबः व्या०।२४।१७ आयते लंबः कोटि भुजा द्वि भुज इति तद्घाते फलमायते व्याव०।७।५
पंचघ्नं स्वफलं व्याव०।३५।४० अतो विलोमेन फलमनेन ०।३५।४० भक्तं व्यासवर्गस्तत्सवर्णितो हरो गृहीतः २१४०
तेन फलस्य गुणो ३६०० हरश्च २१४० विंशत्या पवर्त्तनात् गुणहरौ १८०।१०७ वेस्रूपपत्रयं यथोक्तं। ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
२ २ २ १०० १६२

४२ ~~नद्रेन भक्तस्य समांशे कृत्स्न मूलमत्र भवति । तुंस्च फले तुल्यं ॥ व्याव ११२।३१।२७ ॥ अत्र गुणहरौ कुं~~
~~भौ पववर्तितं व्याव २१~~ | अतो विलोमेन फलमनेन ग्रहद्रा जुतं व्यासवर्गः | २८२ | ते सवर्णितो गुणा
~~केनहृतौ लब्धा~~ | ११२८ | ५०।५१।१८ । ते नष्ट फलस्य तु ल्या हरा कुलत्रो ५१।८ । २८ षोडशाप वर्तितौ जातौ गुण
~~हरौ २१।२८ रस्थि~~ तमपफलं यथोक्तं ॥ अथवा कुंडक्षेत्रे फलं स्व गुणगुणितं तनः फलं भुजो व्यासश्च

कुंडानि	चतुरस्र	वृत्तकुंड	अर्द्धचंद्र	त्रिकोण	पंचकोण	षट्कोण	सप्तास्र	अष्टास्र	पद्म	द्विपद्म	पंचास्र	सप्ताप्र
भुजगुणकाः	१ ० ०	० ०	० ०	२ १८ ३३	४० ४२	३३ ३०	२२ १०	१३ २४	७	६	३४ ५१	१६ ३०
व्यासगुणकाः	२ ० ०	१५ ५३	३ २७	३ ४५	५४ २७	१ २	३ २७	२४ ५४	५६ ४६	५१ ५१	५० ५६	२० ८१

स्तद्भ्यास ग्रन्थाय्याद्यं फलमास ग्रंसंस्कृत्य । यस्त भाग न पद इष्ट संख्यापरेखेव सकं पदं ॥ ॥ अथ चेष्टोद्भवायाः करण्याश्च फलं व्यं तथेष्टतयोरल्पकं चोत्क्रमज्यां ॥ प्रकृ त्याथ फलव्यां कुके पांकु यो गाद्वने नास्य नालिखेनद्धं तौ हि ॥ ॥ प्रदत्तोत्क्रमज्यां चत मध्यसूत्रे तनस्तत्क्रम ज्याच रेखा लिक्वाया ॥ तदेव स्वरेखा समकं मूलमत्र भवेत्तत्करण्या अत्र कुंडादि सिद्ध्ये ॥ ॥ करणपुक्षिवत्तचेष्टलब्ध्योः करण्योरपीह प्रसाध्ये पदे रेखिकाख्ये । तयोरल्पकं चोत्क्रमज्यांप्रकल्प्य तदेव्या हि विस्तारखंडो भवत्ते ॥ ॥ प थोत्क्रमज्या लिखारेखिकास्या करण्यास्तदेवास्ति मन्यस्य मूलं ॥ इहाभीष्टत्ते दीसदेने व भेदो भवेदिष्टमा चैर्भदन्नां तद्धि चार्थं ॥ ॥ इमानि कुंडानि मयोदितानि स्वागमप्रोक्तदिशा सिद्धानि । भुक्तावनो चांबुसमीव्रलोप्यां कार्याणि तद्दै रिहस्तफलार्थं ॥ ॥ यथोदितक्षेत्रफलस्य साम्यप्रदर्शनार्थं तु ममैष यत्नः ॥ कुंडस्य होमार्थ ४२

श्रीहरिः

६ × त्रिज्यातःशुद्धजाता ×

व ते भवंति । तत्रैक समत्रिभुजे प्रोक्तव त्फलवर्गोयिः व्याव ४३ | अस्य पदं षड्गु णं सर्वफलमिष्टयंवा षड्गु णः सर्वफलवर्गोयं व्याव २७ | अतो विलोमेन फलवर्गो २५६ | ब्धि षड्गुणो भेतस्तन्मूलं व्यासस्तद र्द्धं भुजे रतितद्वर्गवर्गः | ६४ | षोडशाभक्त एव फलितः फलवर्गो व्धिगुणो भेदे इष्टपन्ने ॥ अथाष्टास्रे सार्द्धद्वाविंशति २२।३० भागज्या द्विगुणा भुजो स्तीति तावत्तु प्रसिद्धं । तत्र शरवेदभागज्यावर्गः त्रिव १ ~~चतुर्गु~~
~~णो द्विगुणाया: शरवेदभाग ज्यावर्गः त्रिवर~~ अस्य मूलं ~~द्विगुणा~~ शरवेदभागज्या त्रि० ।~~४२~~ अस्या
~~ज्याः प्रकृ ... व्यास योगांतरघातमूलं व्यासतत्तद्गुणोदलितः ... द्विगुणा त्रिज्यायाः समा न~~
शरवेदभागानामुत्क्रमज्येयं त्रि० ।१७।३४ त्रिज्योत्क्रमज्यानिहतेत्रिव० १७।३४ दलत्रिव० ८।१७ अस्य मूलं सा र्द्धद्विद्विभागज्येति चतुर्गुणदलवर्गत्रिव० ।३५।८ मूलं द्विगुणा सार्द्ध द्विद्विभागज्या स्त्रभुजरूपा त्रि० ।४५।५४। व्यासार्द्धं त्रि... स यंवा षा स्त्रभुजः व्या० ।२२।५७। अत्रैको भुजो भुजः व्यासार्द्ध तुल्यौ द्वौ भुजावितित्रिभुजे नाद्दशान्यष्टावष्टास्रे भवंति । तत्रैकस्य फलं व्या० ।५।१८ अष्टघ्नमष्टास्रेफलं व्याव० ।४२।२४ अतः फलमने न ४२।२४ भक्तं तन्मूलं व्यासः स्यादष्टास्रे । तत्र संवारेण फलं पंचसप्तत्रिकोणं त्रिपंचा शद्द्विहृतं तत्स्वदंच्या स इष्टफलप्रयथोक्तं । अथ पद्मकुंडेयदष्टास्रं तत्फलमेकं तथा तद्भुजार्द्धद्विवतुल्य चतुर्भुजाग्रेष्टसरव्या कान्यष्टास्रे तत्फलं भुजवर्गार्द्ध घात तुल्यं तथा भुजतुल्यव्यासवत्तस्य फलं का राक्त प्रविष्टमत्रिकोण फलानि षोडशासंरव्यो हानि द्विगुणातेद्दलफलतुल्यानीति सर्वफलं स्वफलतुल्यं जातमेवं तत्रान्यदीलाफल

अथात्र जीवानयने कुजांशायेन ज्यकाकोषु गनाशिसिद्धा ॥ अमंदविनैवानयनोपायनानांज्योतिर्विदांअ
नितोपलब्धे ॥ ॥लवाद्यधस्त्रे कूलिकादिकं स्यादतीनभोग्यानरखंडकघ्नं ॥ प्रच्याहृतंनघ्नतयातजा
वाजीवाभवेत्साभिमतास्वार्थं ॥ ॥ याज्याविभक्ता भवतिज्यकांका तच्चापमंशालवस्तिसिद्धं ॥ शेषतुष
ष्यागुणितं ... ज्यकांतरेणाप्तकलादिलब्धं ॥ ॥ युतंलवाद्यं भवतीहचापं कलीकृतं तद्विकलाक्रमं स्यात् ॥
क्रमज्ययोत्क्रमाक्षिंजनीहषधिच्युता कोटिभवेत्क्रमज्या ॥ ॥ स्यादुत्क्रमज्या यदि खंडकानि भुक्तानि खंडै
ष्यवराघधो ज्या ॥ क्रमज्यकासा क्रमखंडकैः स्यात् द्विलोमखंडैरिहचोत्क्रमज्या ॥ ॥ ज्याखंडानिलिख्यंते ॥

त्रिराममितोज्यका भोग्यखंडं स्पष्टं कृतं तु यत् ॥ स्थूले सूक्ष्म तु विश्वासात् तदर्थं किंचिदुच्यते ॥ ॥ अन्वयव्याप्ति
टिकाभ्यां चेत्सन्कोटेः क्रमज्यया ॥ अनुपातः कथं स्तेन तथा कोट्युत्क्रमज्यया ॥ ॥ तुल्यन्यायाद्भवे घेनाभिज्या
र्द्धमतिस्सूक्ष्मतः ॥ कोटिज्यकानुपातेन राशिज्यानैव सिद्ध्यति ॥ ॥ सिद्धभोग्यप्रुतिद्वारा सर्वभोग्यप्रुताविपि ॥
एवं त्रिभज्यकानैवकिंचसंधौतुखंडयोः ॥ ॥ यातैष्यखंडयोगार्द्धं यद्भोग्यं कल्प्यतेलया ॥ तदसद्घेनसत्तं
त्रभुक्तमेवाशिखंडकं ॥ ॥ कोटिज्यकानुपातस्य स्थूलत्वाद्भोग्यखंडकं ॥ ज्याक्षित्वावल्यबुद्ध्या तु यत्कृतं प्रो
ढिनस्तया ॥ ॥ तस्याज्यं भोग्यखंडस्य स्पष्टताकरणं खलु ॥ सत्का सूक्ष्माणि खंडानि वलात्तु स्थूलखंड
कैः ॥ ॥ इष्टं ज्यानयनं तेऽस्तितदैवं स्पष्टखंडकं ॥ यातैष्यखंडभेदघ्नं शेषं खंडांशकैर्भजेत् ॥ ॥ तदूनं भुक्त
मेवाशिभोग्यस्पष्टं भवाद्ध्रुवं ॥ नास्माद्राभिदं सूक्ष्मज्यकाखंडकसाधनं ॥ ॥ अथोच्यते मयास्य
क्ष्मास्फुटीकर्मस वासनं ॥ पूर्वंयादृक्सिद्धांते गदितं रविणास्वयं ॥ ॥ ज्ञिछुजार्कभटभास्करमुख्येरंथ
रुषपरंपरयागं ॥ वासनानिजधियानिजतंत्रेनाश्रितार्करचितानवबोधात् ॥ ॥ तत्तत्वगोत्रोचितगोल
संख्यां ज्ञात्सैव योऽत्रास्फुटनाम याथै ॥ मुन्यर्चिताश्रीरविणाथसैवोच्यते यत्नोपे रुदितानसम्यक् ॥
स्वमंदपारध्यं शास्त्रं योदत्ताकलास्तथा ॥ रवसागरास [illegible] विलिसाख्याः १२ ४ [illegible] ३४विधोस्तथा ॥

×श्वंतुस्त्रिंशत×

४ ×ओजांत परिधेर्भागगर्भाद्वा वर्गतः॥ तत्परिधेः वर्गोने भौ स्ववर्गोकके हृतीत॥॥ पदसदकरूपास्तमौदाःस्युपरि
धेर्जवाः॥ओजांतव्यत्ययपादेत्थं नीजोत्थो स्याद्वासना॥॥ ×

सत्तारीवा द्विद्विकल्प

४४ परिध्यंशाः कुरामाश्च कलाः स्तथा॥ विलिप्ताश्च ३१।४ नपारपरिधेलवाः॥॥
एकलिप्तोनसार्द्धाब्धिपर्वता १३।२९ बोधनस्यतु॥ इषुलिप्ताघनागाब्धिलवा २८।५ देवगुरोस्तथा॥ ॥भृगु
लिप्ताघदंताः शरा ३२।१ भृगुजस्य लवास्तथाः॥ शनेःषट्वलिप्ताघसर्पा अंशा ४८।३६ मांद
जाः॥ ॥ध्रुभ्रदस्रा २३२ धृग्बिभुवो १३२ द्विशैला ७२ रवर्तुदस्रका २६०॥ रवाब्धयः ४० परिधे भागाः
शौ प्राप्तौ मात्कलासये॥ ॥मध्यकक्षाव्यासदलं त्रिज्यायन्मानतः किल॥ तन्मानासपरिधेर्व्यासदलं च यां
स्य फलज्यका॥ ॥द्वयंनृपाब्धेंदवेदा २।१६।४४ मांदास्य फलजज्यका॥ रवेस्तथेषवो सप्त बेदो ५।१७।४८
हिमदीधितेः॥ ॥सां प्रमिता १२।१५ भौमे विश्वांशाः पवकना ४।४० बुधे॥ गुरौ बाणाद्वियमलाः ५।२२
षडंशोनद्वयंकवेः १।५०॥ ॥शनेरष्टौ [redacted] ८।४ मांदाक्रमादंसफलज्यका॥ तथैवाद्याग्नयः श्रून्यसागरा (मौमाद दा ३०)
३८।४० भवस्य च॥ ॥तथाद्विद्विमिताश्चांद्रे २२ स्तथार्कप्रमिता गुरौ १२॥ तथास्त्र्यंशा रामा ४३।२०
प्रमिताभार्गवे तथा॥ ॥शनेः खाब्धयः ६।४० सौरेरेतौ घ्रांत्स फलजज्यका॥ भांशत्रिज्या ६० प्रमाणेन परि ३६०
धेरनुपाततः॥ ॥यदुक्तेन भुक्तो ग्रहस्तस्य केंद्रं भवेत्रिभे रेखमेकं पदं स्यात्॥ अयुग्मं तु युग्मं क्रमात्तानि च ४४
कैभवंती द्रुच बाह्रदोःकोटिसिद्ध्यै॥ ॥अयुग्मे पदे यात मेष्यं तु युग्मे भुजो बाहुनो नांत्रिभं कोटिरुक्ता॥ ततः
८ ×ओजांतेर्कौ द्विकदाश्चैते युग्मीतात व्यधिका गुरो॥ सेकाः शनौ शारसिते बेक त्रिघ्नूनिताः क्रमात्॥॥ ×

भहाधतन्नसो न्योविशेषः सुधियान्यतं स्यात्॥ ॥इति कुंडविचारः॥ रहीं जीवानयनप्रभेदैः प्रसंस्राजज्या
नयनं निचाय॥ षष्टि त्रिभज्यांतर तो विलेख्याः प्रसंस्राजी वाप्यवहारसिद्ध्यै॥ ॥

४५ हृताकर्णहृताभुजज्यातश्चापबाहोर्विवरं फलंवा॥ इयोत्र बाहुप्रतिमंडलस्य फवोदितानि त्रपदैः
सचैवं॥ ॥चापंतु यत्तास फलज्यकायास्त्रिभं युतोनोन युतं तु तेन॥ पदानि तानी हस्वनितेषु
बाहुक्रयातेष्वम युग्मयुग्मे॥ ॥षट्भेदजातं स्वदुकमि हंतपास वृत्तसमम क्षयमेवं।
कर्णानुपातात्स्फुटतां विहायसर्वत्र यद्दोः फलचापमत्र॥ ॥तत्त्रासकृत्साधितमेवसूक्ष्मंस
कृषयोक्तेन फलेन तुल्यं॥ एवं यथात्रैव सकृत्सकारादपि स्वमांदकिलदोः फलं स्यात्॥ ॥
सकृषयोक्तस्य वणोद्भवस्यास त्वं तथा हं प्रवदामि सम्यक्॥ गूढस्फुटत्वानवबोधजातमूढ
मज्ञानविश्वं जनार्थं॥ ॥परंसदैकरूपेषु परिध्यंशैः पुरोदितैः॥ समभेदोद्भवं साध्यं फलं नेदं कथं श्रीशारदाज्ञय
चेन॥ ॥त्रिज्यागुणात्कर्णहृतान्कलाः पवोक्तवत्स्फुटान्॥ युग्मोजांतपरिध्यंशान्तनोनपतना
स्फुटैः॥ ॥स्वेषमध्यपरिध्यंशैः फलं कार्यं विचक्षणैः॥ युग्मोजांतपरिध्यंशान्मांदान्स्यष्टांश्चदा
मितान्॥ ॥विश्वं शामनवः १३।४० सूर्ये दंताख्यं शगोमिता ३१।४० विधौ॥ ओजांतोथपरिध्यंशा
प्रोक्ताश्चोमादथोच्यते॥ ॥ओजेथगा ७२ वसुयमा २८ रदा ३२ रुद्रा ११ गजाब्धयः ४८॥ द्वितीययु ४५
ग्मपादांते सपंचांशेंद्रभागकाः १४।१२॥ ॥रवेरंककलोनेषुवह्न्यंशा ३४।५१ हिमदीधितेः॥ स

यंशा युग्मनंदांशाः ९२।२० कुसुनेकलैकया॥ ॥तुनासार्द्धस्वरामाश्च ३०।२९ बुधेसांधि शराग्नयः ३५।१५॥
भागा गुरौ चसत्यंशाभवांशा ११।२० भृगुनंदने॥ ॥त्रिलिप्तोनाः रसेषुंशाः ५५।५७ शनौ तुर्यपदांतजे॥
युग्मादूये भस्तूर्यस्यसषष्ठांशास्त्रयोदश १३।१०॥ ॥विधोर्नंदाद्विभागाश्च सपंचांशाः २९।१२ कुजे
स्यतु॥ सैकलिप्तैकषष्टिस्तु ६९।१ बुधेवह्निकलान्विताः॥ ॥रसघ्नांशा २५।२ गुरौ भागलिप्ताश्चां
कद्विसंमिताः २९॥ कवेर्विश्वं शारुद्रांशा १०।४० विश्वं शाश्चाब्धि ४२।४० भागकाः॥ ॥शनेः श्रीरवि
णास्वल्पांतरान्नाधवनभ्रवते॥ द्वितीयतुर्यपोगार्द्धं गत हीनाः परिधेलवाः॥ ॥नाद्यांकनीयंनचुलोफ
मिश्रं फलं नासना॥ विचिंत्याक्षिप्तनस्तत्र गोलस्थितिविभेदनः॥ ॥क्रमादोजयुग्मपरिधिदर्शनं॥
यत्रासत्रं युग्मपदंनज्ञा ध्रुवंविबुधोरिह॥ अयुग्मंत्ते कमेवोक्तं परिधि
ज्ञानहेतवे॥ ॥ओजयुग्मांतरगुणा भुजज्यात्रिज्यया हृता॥ युग्म
वृत्ते धनर्णं स्यादोजाद्दूनाधिके स्फुटः॥ ॥कर्णानुपातजस्यष्टाः
परिध्यंशाः पुरा कृताः॥ यथासूक्ष्मफलार्थं वै तद्वदत्रापि चोदिताः॥
सर्वैः प्रकारैः फलमेकमेव प्रवोक्तिभंग्येवयथासुसूक्ष्मं॥ सिद्धांतवे

	र	चं	मं	बु	बृ	शु	श
ओजपदांते	१३ ४०	३१ ४०	७२	२८	३२	११	४८
द्वितीययुग्मांते	१४ १२	३४ ५१	७२ २०	३० २९	३५ १५	११ २०	५५ ५७
चतुर्थयुग्मांते	१३ १०	२९ १२	६९ १	२५ २	२९ २९	१० ४०	४२ ४०
तौ[illegible]युग्मांते	१३ ४१	३२ १	७५ ४०	२८ १६	३२ २२	११ ०	४८ १२

मांदाः परिधयः

४६ तन्मयक्रान्निबद्धं ज्योतिर्विदां सत्तुष्टाय भंजनार्थं ॥ ॥मुग्धं मां तत्कृतो दोज्जपदां तज्जानै मे ध्येनु पाता सारिधेः स्फुट
त्वं ॥ फलोपपत्तिर्विहितं सदास्ति ज्ञानेति तेन्नेहं जडबुद्धयस्तु ॥ ॥इहं मया प्रोक्तं परिधेः स्फुटत्वं तदेव य
द्भीरविणा मयार्थं ॥ प्रोक्तस्य शास्त्रे यथ परं तु तत्र संदृष्टं पन्ने युग्मपदांतपाठः ॥ ॥उक्ता द्विसंवादतया
सत्यायं प्रायो बुधैः रङ्गपरंपरा स्थिते ॥ प्राङ्नाशितः संप्रति सप्रमाणो वृद्धैः स्वयं स्यानि नरांगहीनः ॥ आ
यदि दत्तां च ग्रहगोलसंस्थां ज्ञात्वैव रव्या प्रिय पाठकः ॥ ॥किं सत्यथा तेनुगतः प्रसिद्धः स एव डकोमम ना
गहितत्र ॥ ॥यद्वाकुफले तत्र भ्रवणानुपाते कृते पि सौरे परिधेः स्फुटत्वं ॥ तद्वासना विद्युगता न स एव ना
रायणो मंडलगो न चान्यः ॥ ॥वरुकृतस्तु न हि सौरमतस्य कल्पनां यत्र हभवाम वगंतु ॥ अन्यथा स्थिति श्रीसारदातनया
व ज्ञात्वा दृषिवर्यो पि पत्मो त्र जडबुद्धिनरः कः ॥ ॥अतींद्रियार्थविज्ञानप्रमाणं प्रकृतिरेव हि ॥ कार्यनिर्य
त्र प्रमाणं स्याद्युक्तिः क्वात्र नारद ॥ ॥बुद्धिर्ज्ञाता युक्तिरिहास्ति यदि प्रकृत्यनुसारिणी ॥ इहं ज्ञाकल्प्य
वा हृत्वा हतो मूस्या निबंधने ॥ ॥इत्थं कृतैस्तैः परिधिस्फुटांशैर्यथोक्तवद्दोःफलचापमेव ॥ फलं च कर्णा
ङ्गवत्संकृत्या ज्योतिर्विदां संव्यवहारयोग्यं ॥ ॥आर्यैः कृतं दृढस्फुटतां मम बुद्ध्या मंददोःफलं ॥ स कृ ४६
देवोदितं स्यो कैः भास्करार्धैर्न सज्जनत ॥ ॥तुलादिमेषादिगते च केंद्रे फलं धनर्णं क्रमशस्त्र वेद्यं ॥ सुस्

स्वस्वकेंद्रोत्थदोःकोटिजीवे परिध्यंशाभिर्घ्ने भिभक्ते च भांशौ ॥ ॥क्रमात्स्वस्वदोःकोटिसंज्ञे फ
ले स्तः फलांसज्यया वा हृते त्रिज्यया स्ते ॥ ॥त्रिभज्योद्भवं दोःफलं यद्यथोक्तं या फलांसज्यकैव हृद्वेद्या
बुधैः स्ता ॥ ॥मृगादिकर्क्यादिगते च केंद्रे स्वकोटिजीवांसफलज्ययोर्ष्य ॥ योगोंतरं कोटिरिहाथ दोर्ज्या
भुजस्तयोर्वर्गयुतेः पदं स्याद् ॥ ॥कृतिस्तथा कोटिफलत्रिमौर्व्यो योगोंतरं वात्र यथोक्तकेंद्रे ॥ को
टिघ्नतद्दोःफलवर्गयोगान्मूलं स एव श्रवणोत्र वेद्यं ॥ ॥केंद्रस्य दोर्ज्या गुणिता कृतांसफलज्यया
कर्णहृता स चापं ॥ सूक्ष्मं फलं स्यादिव तन्नोऽहि मध्यस्फुटांतरं भ्रूर्न शरोग्रहस्य ॥ ॥त्रिज्याहतं दोःफ
लमेव कर्णोद्धृतं तु तच्चापमितं फलं वा ॥ सुसूक्ष्ममभिप्संम दुरीप्रमार्यैर्निःसंशयं कार्यमिदं यहज्ञैः ॥ ॥
त्रिज्याहतः कर्णहृतः कृतश्चे यथोक्त एवं परिधिः स्फुटः स्यात् ॥ तत्साधितं दोःफलचापमेव फलं
भवेद्वोक्तफलेन तुल्यं ॥ ॥त्रिज्याहता कर्णहृतैव दोर्ज्या स्फुटा भवेत्सां परिगृह्य वास्यात् ॥ यथो
क्तवद्दोःफलचापमेव फलं यथोक्तेन फलेन तुल्यं ॥ ॥त्रिज्याहता कर्णहृता कृतांसफलज्यकैवा
वात्र भवेत्स्फुटाख्या ॥ यत्तद्वशाद्दोःफलचापमेतत्सूक्ष्मं फलं वोक्तफलेन तुल्यं ॥ ॥त्रिज्या

त्रमतीह बिंबं ॥ तत्र तत्केंद्रं क्षितिगर्भगं नो किंचांतरे तो सफलत्वमकार्ये ॥ ॥ क्रमात्केंद्रमाद्यं च ततो द्वितीयं केंद्रं भ
४७ वेत्स्वां सफलत्वमकार्ये ॥ ताभ्यामिहैये पिभजीव येवं मध्यस्य कक्षाप्रतिमंडलाख्ये ॥ ॥ क्रमाद्यथाद्यादुच्च
तद्द्वितीयस्य कूस्त्रमस्तूर्ध्वं कृतमुच्चसंज्ञं ॥ तथैव यच्चाधरसूत्रयातं नीचाभिधं सूत्रमिलासुकेंद्रात् ॥ ॥
यच्चोच्चसूत्रं प्रतिमंडलेस्मिन् त्रयहोच्चं परिकल्पनीयं ॥ तथैव नीचं किल नीचसूत्रं स्वकक्षिकायामपितद्वदेव ॥ ॥
ठकं हि संज्ञाद्वितयं कुगर्भाद्दूरस्थितत्वात्त्रिकूटस्थितत्वात् ॥ तद्वत्तयोः केंद्रगते धातिर्यगंते च सूत्रे सुधियाविधेये ॥ ॥
तयोर्यदूर्ध्वाधरमंतरालं सर्वत्र तत्स्यां सफलत्वकाख्यं ॥ नीचो च्चसूत्राच्च समांतरेण तद्वत्तयोरंतरगं च सूत्रं ॥ ॥
ऊर्ध्वाधरं स्यात्सफलत्वकाख्यं सर्वत्र तच्चापि विदायबोध्यं ॥ यहस्य बिंबं प्रतिमंडलेस्मिन् मंडलं च भ्रमतीह का श्रीसारदाकुपात
कं ॥ ॥ केंद्रस्य भुक्त्यैकदिने यतेन बिंबभ्रमस्य प्रतिमंडलात्स्यात् ॥ यत्रैष काले भ्रमणाच्च बिंबं भवेत्तत
स्य कूक्षितिगर्भतः स्यात् ॥ ॥ सूत्रं भचक्रे किल यत्र तत्र मेषादितः स्पष्टखगः फलार्थं ॥ प्रकल्पितः पूर्वमतीं
द्रिय दृश्यत्साधनार्थं च वदामि युक्तिं ॥ ॥ उच्चाद्विलोमं खलु तुंगभागे मेषादिरस्मात्खचरोनुलोमं ॥ इयत्त
दुच्चांतरमत्र केंद्रं तज्ज्याभुजज्या खचरावधिस्यात् ॥ ॥ तिर्यक्कुसूत्रं च नीचोच्चकसूत्रं तत्र बाहुस्तथा कोटि ४७
रिहाथवेद्या ॥ ऊर्ध्वाधरा मध्यमकक्षिकास्थतिर्यक्कुसूत्रात्खचरावधिस्था ॥ ॥ सा कोटिजीवां सफलत्वयो
यो स्याद्योगांतराभ्यां मकरादिकेंद्रे ॥ तद्बाहुकोट्योः कृतियोगमूलं कर्णः कुगर्भात्खचरावधिस्यात् ॥ ॥ अथा

त्र तन्मध्यमकक्षिकायां तत्कोटिसूत्रं किल यच्चतत्र ॥ मध्यो ग्रहो यत्र च कर्णसूत्रं तत्र स्फुटस्तत्रफलं तदंतः ॥ ॥
तस्मात्प्रयत्नं च ग्रहबिंबकेंद्राद्यधोमुखे तत्र निकोटिसूत्रे ॥ कुगर्भतिर्यग्गतसूत्रगास्या त्केंद्रस्य दोर्ज्यैव भुजस्तद
तः ॥ ॥ बिंबात्तथैवा सफलत्वकाख्या त्तावीपस्यीय फलाय जातं ॥ तत्कर्णसूत्रेन भुजज्यका दोस्तथास्य वि
बाल्लघुकर्णसूत्रे ॥ ॥ अधोमुखेमध्यमखेटबिंबांतरस्वरूपांस फलत्वकाख्ये ॥ कास्यास लज्ये सतुपानन
स्या दाघ प्रकारेयामहोपपन्नः ॥ ॥ मध्यग्रहं मध्यमकक्षिका हस्थकेंद्रं प्रकल्प्यां सफलत्वयावा ॥ नीचोच्च सूत्रं कुरू
मध्यमस्य कुगर्भतस्तद्द्युतिगं च सूत्रं ॥ ॥ कुर्ध्वाधरं तद्विलिगोर्ध्वपालीलग्नं च तद्यत्प्रवेलदृश्यं ॥ नीचं त
भाधस्थितपालिलग्नं तिर्यक्स्थसूत्रं च तयोश्च मध्ये ॥ ॥ नीचोच्चवृत्तप्रतिवृत्तयोगे बिंबं चरी वर्त्तिसि दे वृषस्मात् ॥
नीचोच्चसंज्ञे परिधौ च भांशांकितेस्य च बिंबावधितुंगदेशात् ॥ ॥ केंद्रांशकास्य प्रतिवृत्तजातात् एवा प्रतत्र भुजकोट
टिजीवे ॥ नीचोच्चसंज्ञासारिधि प्रमाणात्तएव दोः कोटिफला हृयेत्ततः ॥ ॥ क्रमात्तदूर्ध्वाधरसूत्रतस्तत्तिर्यक्स्थसूत्रा ६
त्तत्पाकुमध्ये ॥ तिर्यक्कुसूत्रं सूत्रं स्ययती हृतस्मान्नीचोच्चतिर्यग्गतसूत्रकेंद्रे ॥ ॥ समांतरस्थं त्रिभजीवयास्याद्
नीचोच्च केंद्रमगकर्कि संज्ञे ॥ त्रिज्यातऊर्ध्वाधरसंस्थितत्वात्त्रिभज्यका कोटिफला हृयोक्ता ॥ ॥ योगांतराभ्यां स्वयती हृ को
टिः कुमध्यतिर्यक्कुस्थितसूत्रतत्र ॥ बाहुस्तथा दोःफलमेवताभ्यां कर्णः स एवास्ति कुबिंबमध्ये ॥ ॥ मध्यारव्यकेंद्रा
गतंमध्यखेटात्प्रायक्कुकेंद्रं श्रवणास्त्रिभज्या ॥ कोटिस्तथा कोटिगुणो भुजज्या बाहुस्त्रिदंतात्समधोमुखं स्यात् ॥ ॥

४८ तयोर्ध्वगं स्वांशफलज्यकैव कर्णस्य बिंबावधिमध्यखेटात्॥ कोटिस्तथा कोटिफलं च बाहुस्तद्दोःफलं चेति सजाति
जात्यं॥ ॥त्रिज्याकर्णौ दोर्भुजौ स्यातदा कास्यां सज्याख्यो र्ध्वकनौ दोःफलं स्यात्॥ यद्वा मध्याद्व्यासार्धं तेनु दोज्या कास्या
भीयो शेषे तोलव्यतुल्यं॥ ॥यावद्धा बिंबं श्रवणे द्वितीयप्रकारजैवक्षितिगर्भतः स्यात्॥ कोटिस्तयो र्दोःफलमेव
मध्ये बाहुस्तथास्तीयफलार्थमन्येत्॥ ॥न कर्णको द्युज्यवस्तत्रयोः स्यान्मध्ये फलं मध्यमकक्षिकायां॥ ननु त्रिभ
ज्याश्रवणे कुमध्यादतः फलं स्यात्श्रवणानुपातात्॥ ॥चेद्दोःफलं सश्रवणे भुजोस्तिन दात्रिभज्याश्रवणे थकः स्यात्॥
ज्ञाता फलज्याथ च नतस्वरूपद्वयं लिदं [illegible]ःफलभेदजातं॥ ॥दो·अ·त्रि·। दो·प·त्रि·। त्रिज्याकर्णौ गुणहरौ सकाबषे
षकं लिहु॥ अस्तितद्दोःफलं ते न त्रिज्याप्रगुणहृच्चनद॥ ॥कर्णा त्रि·क·॥ क३५० नुपातात्सलिनाज्या ते दोःफलमेव श्री शारदाउपाति
हि॥ फलज्यास्यात्सादृश्यं स फलज्याभ्यां प्रकारतः॥ ॥ज्ञातान्विद्यादोःफलतः फलज्यां द्वयोपपन्नां कथयाम्यतः॥ एवं
यथोक्तासदृशेस्तभां स फलज्यकाया स्त्रिगुणो गुणोस्ति॥ ॥कर्णो हरस्तस्सलिनानुपातात्स्फुटीकृताभ्यां च सदेवना
भ्यां॥ संसाधितं दोःफलमेव सूक्ष्मा प्रसक्ततः सैव फलज्यका स्यात्॥ ॥कर्णानुपातासदृशैः स्फुटत्वं विनैव नन्वेम
दुदोःफलाख्ये॥ कर्णानुपातो न कृतस्स योग्यो प्यल्पांतरांगीकरणात्सुखार्थं॥ ॥इतीरितं नन्वहि युक्तियुक्तं सदुक्तयुक्त्या
परिबाधितत्वात्॥ अहो कथं तेरच यंतिरागस्त्वं स्वापर्णायायावो नवरागतदुक्त्या॥ ॥कर्णानुपातात्सादृशैः स्फुटत्वं सकोपरे ४८
प्य सयनोनुपातात्॥ नत्स्पष्टतांगीकरणाद्वयो यान्त्रिभ्यायनुल्यं कलमाम्नंति॥ ॥श्रीब्रह्मगुप्तप्रमुखा न नेतत्सात
ल्लोलकुल्ला गणितज्ञ यस्मात्॥ कर्णाग्रसिद्धेमदुच्चनकेंद्रेकर्णाग्रगं बिंबमिदं कथं स्यात्॥ ॥केचित्तु दोर्ज्यां सफलज्य

२ ×येत्थरविचंद्रयोर्हि ×

स्कृतो मंदफलेन मध्यो मंदस्फुटः स्यादथवा स्फुटाख्या॥ ॥कर्णानुपातप्रभवास्य मांदकेंद्रस्य दोर्ज्याविहिता हि
फलं॥ तच्चापमुखेन युतं हि मंदस्फुटो थ [illegible]॥ ॥परं तु तच्चापमिहापि पादे चापं तथा द्यादिपद
क्रमेण॥ विहीनितं चक्रदलान्नदेवं च काद्ययुक्तं वियुतं तु चक्रात्॥ ॥मंदस्फुटावेव सदार्कचंद्रावेवं स्फुटौ
स्तस्त्रयोरभावात्॥ स्त्री प्रोक्तवत्स्यात्थ कुजादिकानां स्फुटक्रियायां वमिमंदकुनाभ्यां॥ ॥स्वमंदफलसंस्कारान्म
ध्यमस्यान्मदुस्फुटः॥ स्वशीघ्रफलसंस्कारात्स्यात्स्फुटतस्स्फुटग्रहः॥ ॥ [illegible]
[illegible]॥ आद्य [illegible] मांदा [illegible] संस्कृतं भवेत्॥ ॥द्वितीयस्तद्वितीयो [illegible] द्वितीये संस्कृतं [illegible]॥ मांदं च
सकलं [illegible] तृतीय [illegible]॥ ॥ [illegible] संस्कार्यं [illegible] भवेत्॥ [illegible]
फलेस्मिन्॥ ॥ [illegible]
[illegible] फलं॥ मध्यमेत [illegible] संस्कार्य [illegible]॥ ॥ [illegible]
[illegible]॥ ॥असकृत्साधितं मांदं फलमेवं स्फुटाकृतेः॥ स्पष्टस्त्वयं विलो
मेन संस्कृतं मध्यमो भवेत्॥ ॥अथोपपत्तिं प्रगुणु मध्यमस्व कक्षास्थित व्यासदले त्रिभज्या॥ अंत्यात्मदंकेम
दुशीघ्रवृत्तव्यासार्धकं स्वांसफलज्यके ह॥ ॥यथा भगोले क्षितिकेंद्रबिंबमध्याद्रमंडलं खाकुलवेः कुकेंद्रं॥ स्वा
कारगोलेपितथैव कृत्याः स्वगामिनां तत्सम सूत्रतः स्फुटः॥ ॥परं तु यत्राकृते मध्यगतखगस्य केंद्रस्य भुज्या
४×मध्ये शीघ्रफलस्याद्वैमांदमर्द्वफलं [illegible] तथा। म्य मध्यगहे मांदफलं सकलं शीघ्रमेव च॥ ॥इत्थं सौरक्रम
प्रामाण्यतः स्पष्टक्रियोदिता॥ तत्फलद्वयमेवाद्युः पूर्वमार्गविरोधिनः॥ ॥ ×

४९ संस्कार्यं ॥ ॥ज्ञाता च कर्णादिनुपातजातं स्फुटलंबमेकं फलसंस्कृताद्वा ॥ ज्ञातग्रहात्केन्द्रजदोर्ज्यकायाः स्फुटलमन्याद्विवि
धंतदिशं ॥ ॥अज्ञातकर्णे फलसंस्कृतो यः स्फुटस्वकेंद्रोद्भवदोःफलं स्यात् ॥ सकृत्फलज्यैव परं लसाध्या स्फुटं
तदल्लानेवराच्चसात्र ॥ ॥अतोत्रमध्यग्रहमेवपूर्वं प्रकल्प्य खेटं फलसंस्कृतं तं ॥ तदुद्भवप्रस्फुटकेंद्रदोर्ज्या
द्वारोद्भवं दोःफलचापमस्मात् ॥ ॥सुसंस्कृतात्खेचरतोयथोक्त्या मुहुःकृतं दोःफलचापमेव ॥ यथोक्तवत्सूक्ष्म
फलं समं तत्सकृत्कृतेनेनभ्रवणोद्भवेन ॥ ॥एवं तु युग्मौजपदस्फुटलंबद्वारा स्फुटलंबपरिधेस्तकृत्वा ॥ तत्साधि
तं दोःफलमुक्त्रीत्या फलज्यकास्यात्सदृदेवचात्र ॥ ॥यद्वा कर्णव्यासखंडेन वृत्तं कक्षावृत्तं खेटजं भ्रमिगभि
तं ॥ पूर्वं यत्स्यात्मध्यखेटस्य चिह्नं तत्स्पृक्तोर्ध्वं भ्रमिकेंद्रात्सूत्रं ॥ ॥कक्षावृत्ते यत्र लग्नं च तत्र मध्यःखेटः
कर्णवृत्ते स्फुटःस्यात् ॥ बिंबस्थानेनतदुक्तो च कक्षा लिप्ताभांनांशाः पात्रे व्यासखंडं त्रिभज्या ॥ ॥अत्रापि तु गात्फ श्रीरुखारदात्रय
लतुंगभागे भृकादिदस्मात्खचरःस्फुटःस्यात् ॥ बिंबावधिस्थःस्फुटमध्यमानःफलं तु तज्जोद्भवसत्रंग
यन्न ॥ ॥तद्दोःफलाख्यं श्रवणप्रमाणात्क्षिप्तंतनत्रिज्यगुणप्रमाणात् ॥ कर्णानुपातात्रिगुणोभयत्रेयाज्याथ
तज्ज्यापमितं फलं स्यात् ॥ ॥एवं च तन्मध्यमकक्षिकाख्यद्वारा स्वकक्षाव्यक्तिजं यदत्र ॥ तत्क्रांतिवृत्तोद्भवमेव
वेधं स्फुटेरा गोलविदासुसूक्ष्मं ॥ ॥मांदफलं केवलमस्ति यस्य तद्वासना प्रोक्ता दिवासदोषा ॥ फलद्व
यं यस्य मतेथ शीघ्रमस्य केंद्रं किल तन्मतेन तु ॥ ॥प्राग्दैवमांदप्रतिमंडलस्थं तद्दृत्तिपालो खगबिंबकेंद्रं ॥ शी ४९
घ्रान्तिदेपि प्रतिमंडलेस्तितत्स्फुटस्यानयनं ह्यलेवं ॥ ॥सुसंस्कृतो मंदफलेन मध्यो मंदःस्फुटःस्याच्छु
२ × मध्यादिधेस्फुटे तस्याद्वयं पृष्ठं रूपाल्तत ॥ प्रतक्रुशाक्तर्द्धवक्रस्थे तुंगाद्विबिंमवैंबकनाव ॥ ॥ ×

२ × गोलमिदैरार्यंतत्वविदां स्फुटा ×
द्विस्थस्यचतोगो ×
फलेनसोपि ॥ सुसंस्कृतःस्पष्टखगःस सूक्ष्मा यो गोलविदो वदंति ॥ ॥फलाद्विशीघ्रं फलाद्यांच संस्काराल
स्फुटता भवेत् ॥ तद्वासनामाधुरी सा मया बालविदो मांदस्य ॥ ॥केंद्रमर्थे प्रोक्तं फलज्याकागे कुम ध्यतो यत्सधि
कर्णकेंद्रं गतनतःस्वमध्यातिवृत्तं यत् कृतिकाख्यत्रिभज्या च व्यासदलेन वृत्तं ॥ काय चतत्स्या प्रतिमंडलाख्यं तत्कुर्के
द्रबीजवृत्तमन्यत् ॥ ॥व्यासार्धकेनैव तुनेनत च स्यात् मंडलं मध्यमकक्षिकाख्यं ॥ ॥उक्तमांदपरिध्यर्द्धपरिधेःकेंद्र
कल्पितम् ॥ ॥ सप्रतिस्थलस्थं तन्मध्यतुंगदिक्स्थितं ॥ ॥मध्यकेंद्रं तु यत्र प्रतिमंडलं मध्यमात् ॥ प्रतिमंडल
जस्थानादिनाबिंबं यथोदितं ॥ ॥अत्र लग्नी च फले च मध्यःसुसंस्कृतो सो नहि तबिंबखेटः ॥ किं बर्द्ध मंदे च क
नीचं तत्तुल्यस्वत्स्य नकेंद्र मस्ति ॥ ॥ तत्केंद्र रूपात्सु मध्यमा च विद्वोच्च वेधो परिधिश्लनेन ॥ स्यात्क
दनीचोच्चवृत्तकेंद्रं च भ्रम सासिद्धौ हि तद्वृत्तं च तत्राद्ई फलं हि मांदं ॥ ॥तत्संस्कृतःसीघ्रफलाद्ध
शीघ्रोनोविनं तनेदःस्वल्पतु मंतुं तन्न ॥ मंदोच्चनीचाख्यवृत्ते स्तकेंद्रं तन्मध्यमातस्पृश्योहितद्वृत्ते ॥ ॥शीघ्रारव्य
शीघ्रारव्यनीचोच्चवृत्ते स्तकेंद्रं यत्स्या सकलं तत्स्पृक्तं हि मांदं ॥ ॥तत्समेतस्कलसंस्कृतो योनह्यनितसो बिंबस्य यो यदि तु ॥
मात्स्फुटःस्यात् ॥ ॥पंचेतकेंद्रं बिंबं च वैसस्थिमेति तत्सं ॥ यथोक्तवत्स्या सकलं तु शीघ्रफलं तु तत्स्फुटे
बिंबस्यस्फुटःस्यात् ॥ ॥एवं च केंद्राभि ध्रममध्यमास्य द्वारा स्फुटस्यास्यस्थित्यात्स्फुटस्यात् ॥ यथोक्तसंस्थासयानीर्हि
स्फुटःस्यान्निजकक्षिकायां ॥ ॥नीचोच्चपरिधिर्मितं प्रतिमंडलतश्चतत् ॥ साम्यात्तद्वृत्तयोर्नेत्रे

५० ~~स्वीकार्यमित्यवगतं बुधैः~~॥ ॥वेदएव रवितंत्रमथास्य वासना कथमतो न कल्पधियां हि॥ दोःफलं च न गुणो रविणोक्तं तेन यु
क्तिमत मेव सदोद्यं॥ ॥रेखास्वरूपाण्युदितानि यानि वृत्तानि यत्रो गोलकबाणितानि॥ वदामि गोलान्फल हेतुभूता
न्कल्पितांदृढाकाशभवान्स्वरूपान्॥ ॥उच्चनीचाख्यधो कर्णौ बिंबार्द्धेनयुतोन्नितो॥ परोच्चपरनीचाख्यौ हि
यौ गोलविदा मतौ॥ ॥परोच्चमंदश्रवणांतरेण कुगर्भतः स्यात्परमोच्चगोलः॥ तथैव मंदाश्रपरनीचकर्णाध्यो
ल्पाद्धृतः स्यात्परनीचगोलः॥ ॥परनीचाख्यगोलाधः परोच्चाख्यो लतो बहिः॥ नैवार्कबिंबसंचारस्तयोर्मध्येतु
सोस्तिहि॥ ॥परोच्चकर्णो रविमांदजात्यफलज्यया योनः खलु पृष्ठकर्णः॥ सचार्कबिंबीयसुगोलकस्य व्यासोनित
क्रोदरसंज्ञकर्णः॥ ॥नतलकर्णविस्तारदलेनाक्षिद्वोप क्रोदराख्यो कुलयस्य गोलौ॥ सच प्रसिद्धः प्रतिमंड
लाख्यो गोलोथ पृष्ठोदरगोलमध्ये॥ ॥स्यात्तस्यपिंडो रविबिंबगोलव्यासोमितोस्मत्र च बिंबगोलः॥ स्थि
तोरवेस्सत्प्रतिवृत्त पृष्ठगोलेतु येस्तः खलु पृष्ठकेंद्रे॥ ॥मिथश्च पृष्ठांतरितेन नतो यत्खार्कस्तत्र च संप्रतिमंडले
स्यात्॥ पृष्ठैतथैवादर गोलकेनेन मध्येतु यत्तत्प्रतिमंडलाख्यौ॥ ॥वदंतिमुख्यौ रविकेंद्रयोगान्मध्याख्यकक्षाप्रमितं
बुधेंद्राः॥ नीचोच्चगव्यासभवोपि हि रेखा तस्मिन्कुत्र च व्यासदलं त्रिभज्या॥ ॥सोर्द्धस्थितान्कराकदंबकाख्यामप्यर्कमां
दांसफलांशकेस्तः॥ सुगंधदेरोगो भवतः प्रसिद्धोय योपि बद्धं सरलं च सूत्रं॥ ॥यथाकदंबद्वयबद्धसूत्रात्सर्वत्रमां
दांसफलज्ययास्यात्॥ समांतरस्थं खलुपृष्ठकेंद्रे सुगंधदेशाद्द्वयगे तथायं॥ ॥गोलस्य लोस्ति प्रतिमंडलस्य तद्व्या ५०
सखंडे प्रतिवृत्तकेंद्रं॥ कुगर्भतः स्यांसफलज्ययाग्रे सदासुगंधद्वयबद्धसूत्रे॥ ॥कदंबकस्यैर्यस्माद्गोलस्य लांशसा

कारव्यकर्णाय योक्ता स्त्रिगुणा यगास्ते॥ कुस्थपमंदश्रवणात्मकांतान्नयद्दोःफलं स्यात्सनुपातजं नत्॥ ॥आ
द्योदितं दोःफलमेव नाशोत्कृतेसमत्वात्रगुणहारयोः स्यात्॥ इत्थं हि धृष्टा प्रवदंतितु ष्टमतं न तद्वीयं प्रतिभातियस्मात्॥ ॥
कर्णाग्रदोर्ज्यांसफलज्ययाख्ये हनौ तु हारस्त्रिगुणो गृहीतः॥ नो मंदकर्णोस्ति दुदोः पृथाख्यभिन्नकक्षयुस्थे वहित
त्रिरासः॥ ॥कर्णानुपातादिह दोर्ज्यकायाः अपि स्फुटत्व परिकल्प्य चैवं॥ यद्दोःफलं तत्समसूत्रकेसरूप फलज्यया
यातिकृत्यं स्यातनं॥ ॥फलज्यया मध्यखेटोस्मात्तत्कर्णानुपातजं॥ स्पष्टकेंद्रोद्भवेनैव दोःफलेन समासदा॥ ५
इत्थं भंग्या क्षेत्री सा यथा निःसंशयं तथा॥ वदाम्यहं नराणां तु यैः संशयग्रस्तदेहिनां॥ ॥कुल्यंकुकेंद्रविवर्तः
श्रवणात्मध्यसूत्रकं॥ मध्यकक्षास्थितामध्यग्रहचिह्नग्रधायावेत्॥ ॥कोटिसूत्रं न यातवत्स्पष्टचिह्नादपी
हनत्॥ कोटिसूत्रं तयोस्तिर्यक्समानं चांतरं सदा॥ ॥मध्योश्चकोटिसूत्रस्थं बिंबस्यात्प्रतिवृत्तगं॥ उच्चाद्दिवाव
धिस्त्रीयं मध्यमं केंद्रमस्तिचे॥ ॥स्पष्टो श्चकोटिसूत्रस्थं प्रतिमंडलदेशगं॥ उच्चात्स्पष्टंभवेत्केंद्रं तत्रमध्या
ख्यसूत्रतः॥ ॥तत्कोटिद्वयसंबंधात्कोणौ योविषमौ च नो॥ एकरूपैतयोर्जातो सेतुल्यैतुल्यकनेवसंस्मात्॥ ॥इत्थंत्रि
ल्पहलुध्वेमा वासना स्फूणुतत्वतः॥ बिंबादंसफलज्याग्रतुल्यकर्णेतु दोर्ज्यका॥ ॥मध्यखेटजन्चिह्नवाक्तना
मध्याख्यसूत्रगा॥ भुजस्यी यफलज्यास्या मध्यधृद्भावनीयथा॥ ॥तद्धनगस्यपष्टत्रिहातमध्यम् बुनाद्धनादपि॥
उत्तवद्दोःफलं कुल्यांभिन्नीचोच्चव्यत्ततः॥ ॥प्रतिवृत्तस्यतत्स्पष्टकोटिसूत्रावधिस्थिते॥ कर्णेस्यांसफल
ज्याग्रेवाहुः स्यान्मध्यसूत्रतः॥ ॥दोःफलं स्पष्टकेंद्रोत्थं तुल्यं पर्वफलज्यया॥ समत्वाकासयोरित्थं चोपपन्नम

भिन्नतोपि नं यात्रयावदसांपत्रमतिस्वदानया ॥ स्वकेंद्रांसाधवतोर्द्धंकरणेनेत्यादिमतिः ॥ नीचोच्चवृत्तसहितं
॥५१॥ नेचलनासममतामतिक्तभंगमाः ॥ इत्यंप्रदर्शितवतोहि मया कुगर्भदृक्सूत्रवशात्स्फुटःसः ॥ अथप्रकारान्तरेण स्फुटान्तरे प्रदर्श्यते तत्र
नीचोच्चस्वरूपसंदर्शनं ॥

उ
प्रतिमंडलं
भू
नी
भू

॥श्रीराम॥
॥५१॥

अत्रार्कवज्रं द्रष्टव्यो पयत्नं द्वैयाथतद्दृक्कुजादिकानां ॥ मंदुच्चनाद्यादिफलं प्रसिद्धेन दण्डगोलाद्यमपीहबोध्यं ॥
नमत्रथोमध्यमकक्षिकायां मध्यग्रहः संजनमस्मभीष्टे ॥ मंदुस्फुटाख्यं रविरत्रबिंबयोगात्स्फुटः स्यात्मंदुकर्णवृ
त्ते ॥ ॥ नैवं कुजादिः सुमंदुस्फुटोत्र तच्छीघ्रवृत्तस्य च केंद्रमस्ति ॥ बिंबं तु तद्दृग्गतं तदत्र मंदस्फुटात्मध्यमतः सुबोध्यं ॥
यदुच्चमांदासरियेस्तकेंद्रात्मध्यग्रहात्तत्सरिधिस्थबिंबे ॥ तत्कर्णवृत्ते हि मंदुस्फुटाख्यमाचार्यवर्याः प्रवदन्ति खेटं ॥
[illegible] मध्यः किलमध्यकक्षाव्रते भ मंदकर्णवृत्ते भ्रमंते ॥ मंदः स्फुटः स्यात्खगस्तच्छीघ्रकर्णे भवते निजकक्षिकायां ॥ ॥ तेन स्फुटस्थानयनाय तत्रो भ्रमन्कं तु मंदस्फुटरूपमध्यात् ॥ विज्ञायतेत्र मंदुकक्षिदेवमध्याख्यकक्षासु भया
प्रकल्प्या ॥ ॥ तत्रापि दोर्ज्यापरिधिप्रकल्पनीमोक्तानाङ्कवेदाप्तफलं सुबोध्यं ॥ परं तु तात्रत्रिगुणो भवंते नो मंदकर्णो भवं
तोतु स्फुटः ॥ ॥ अतो मंदकर्णवृत्ता हतात्सा त्रिभज्यया संविद्धताः स्फुटाः स्युः ॥ स च मंदकर्णो द्विकक्षिकायां सदा फलं
स्थानयनायथोग्याः ॥ ॥ स्वेनाहते परिधिनोन्नतिकुभाष्कसे भ्रमात्स्पष्टीकृतौ च परिधेर्द्दकणनिरूपाः ॥ यदोःफलं भवति सा
सफलज्य कैवस्यप्रतानतः स्फुटं भुजज्यकृयायथोत्सा ॥ ॥ रतंस्त्वद्यो स फलज्यका यास्पष्टीकृता यादिह दोःफलं
यत् ॥ स्फुटाप्तभूकर्णाद तु पातत्रस्ता ऐव्यं फलं भास्यरसं मतंस्यात् ॥ ॥ कक्षाप्रभेदे न फलप्रभेदात्त्वाद्विरोधः भिन्नभु
जं तु स्फुटासा ॥ यथोक्तं तन्नाकुपरिधेस्तकेंद्रस्वरूपसिध्यासं नुसुप्रसिद्धः ॥ ॥ यतो भमंदकर्णाग्रसंस्थो यो मंदखेटोस्ति
यक्तेनकरणं लयुक्तं ॥ ॥ कर्णाग्रकाग्रे सरिधियथोक्तः कर्ण

×केचि×
×[illegible]चैन

×वर्दतिहीश्यंन×

८×नीचोच्चवत्त्वीत्यफलस्फुटत्वेयथोक्तमेवेत्यविशेषएव॥ ॥संसाधने शीघ्रफलस्य[illegible]ने कक्षाभेदेप्यतोगौरवतस्तदुक्तं॥ ×

चेत्रैवतर्हित्रिकृतेपि मंदकर्णस्फुटेतस्मारिचेत्स्फुटोन॥ ॥उक्तस्त्वशीघ्रः पारधिर्यतोत्रम्ं दुष्कं निव्यासदलोपयन्ते॥
५२ भोरशानित्यागान्यरितुल्यनोतदृग्भागमानानरयेचेर्मितिःसा॥ ॥एवंहिदोर्ज्याफलस्यकातकर्णज्यापिस्थादतरानयो
ग्या॥ ॥यद्भूनगंतहलिभोरामाना दोर्ज्यपरिध्यादेन यान्यमानात्॥ ॥केंद्राथमंदप्रकर्णोप्यपत्तेभोराशिज्यापिस्यप्रति
राःकृताये॥ चेतद्भगांत्यवदसिस्फुटदलेपूर्वोदितंतर्हिविभिन्नत्वात्सा॥ ॥स्वदोःफलार्थत्वनुपातउक्तःस्वभोरा
केस्त्रिज्यकयाकथंसः॥ ॥युक्तःस्फुटात्सत्सारिचेत्स्फुटांसफलज्यकातःस्फुटदोज्यकातः॥ ॥स्वेनैनपथ्यात्रिज्यास्व
दोस्याद्विंवाभपरंपरिधिःस्फुटोयः॥ तद्वीतितोनांसफलज्यकात्रस्फुटेतिमोघ्याडुदितेनसत्नत॥ ॥यद्गुणोहप
रिधिःपरिधिमेन गुणागुणकविस्तृतिरेव॥ विस्तृतेभव्यनिवासनेयायंतद्भृदं हनियमोस्तिसुयुक्तः॥ ॥स्व
मंदकर्णाद्विवयनभोराप्रमाणतन्नेक्रियतेपुरोक्तं॥ ॥ययदनेनआदरणीयमायेस्वार्थविरुद्धेःफलनस्तत्तरेदाद॥
× तंत्रे × मिथ्यारायंत्तास्फुरसत्त्वतेम्रयःस्यानुकूलं[illegible]योगोतिं॥ अमुद्रपक्षाध्रुवणाद्विनष्टःस्वयंपरंनायतीह
तंच॥ ॥इष्टांसिद्धाःस्फुटाःक्रितेभवत्तेवाविमंडले॥ संशयप्रस्तावदुर्वानिर्णयंतंवदाम्यहं॥ ॥भवलसस्यप्रति
मंडलस्यभ्रमेणतत्संरविमंडलंहि॥ भवनगंसतत्रकुरोलजादेर्गहांशालिनाविकुलादिभोगं॥ ॥विमंडलस्थ
प्रतिमंडलस्यभ्रमेणचेयंवकूपरविबिंबं॥ ॥विवनगंसतत्रकुरोलजादेर्गहांशालिनाविकुलादिभोगं॥ ॥विवनगां ५२
तसातिमंडलाश्रविबस्यभोगोभवतोनतद्रत॥ भवनगात्साग्निमंडलाद्गिबिंबंयुतेनभवेकुभेचितत॥
पतोपद्धतसस्थेनप्रतिवमेनसम्भ्रमः॥ बिंबस्यतनुतद्भ्रमसस्थितसैवभ्रमस्थल॥ ॥भेदाद्विशोस्तत्रतिवशाबिंब

चलहीकृतदृत॥ ॥परोच्चगोलोपिचलसज्ञस्त्वमैंधांस्वशत्वेबनिजोच्चभुक्त्या॥ ॥सुगंभजस्थैर्यविरातपाय
मैंधांचलोक्षिप्रतिवत्सगोलः॥ इनोश्रयामध्यमकेंद्रभुक्त्यातद्गोलमध्याकृजिबिंबगोलः॥ ॥चलसुडस्त्वप्रति
वृत्तगोलभ्रमानभवेवात्रतयेवगत्या॥ एवंहियत्नभ्रमणाच्चबिंबंकुगर्भदृकूरत्नवदाग्निपयक्रे॥ ॥स्फुटयहोम
षमुख्यात्ततत्रस्याथैःफुलार्थपरिकल्पितोहि॥ ॥कृतेपरोच्चप्रतिवृत्तगोलोकुत्सामिधःकल्पितएवगोलः॥ ॥अधोभवे
चन्न यःप्रतिदेशेदूरेभुवस्तस्यरूनोच्चसंज्ञः॥ नीचंमध्यासभ्रंतरस्तदुच्चाद्यस्तंतदंशेरजवक्रमत्र॥ ॥परोच्चगोलमध्य
स्थःप्रतिवृत्तस्यगोलकः॥ तभ्रातद्गोलमध्येपिरविबिंबस्यगोलकः॥ ॥अभ्यान्यथाकृथयाभिसम्यकृतस्यस्फुटसी
वसुयुक्तिमत्र॥ परोच्चगोलंपरनीचगोलादूर्ध्वपरोच्चावरगोलपिंडः॥ ॥बिंबस्यसंचारवशात्सएवकक्षाख्यगोलो
ग्रसहस्तरश्मेः॥ व्यासभ्रतसिद्धसमोस्तियस्यनीचोच्चवृत्तस्यपरस्यगोलः॥ ॥तद्गोलकेंद्रस्थितभिंततभ्रमध्यस्थ
कृक्षाश्रवणांतरेस्यात्॥ तत्सूत्रकेंद्रेतुकुदंवक्राभ्यांस्याद्दिस्थिताकारागतेकृपार्श्वे॥ ॥मध्याख्यकर्णांतरितस्त्वगंधप्र
देशासकेभवतस्तथायं॥ ॥नीचोच्चगोलोस्तिहिगंधयुग्मस्तंकदंवद्वयस्त्वतश्च॥ ॥सर्वत्रमध्यश्रवणांतरेणसमां
तरस्थंकिलतत्रसिद्धं॥ यथाकदंबद्वयतोभगोलपरोच्चगोलोपिचलस्तथैव॥ ॥गंधद्वयस्थैर्यवशात्रगोलोनी
चोच्चसंज्ञःपरदिकूचलःस्यात्॥ ~~यस्यात्रिपिडेरविबिंबगोलव्यासोर्धमास्तिहिसविंबगोलः~~॥ क्षितिरस्तदाकाशातिमा
नएवंनीचोच्चगोलभ्रमणाद्विमोस्य॥ तद्गोलयत्नाद्दलेनगंधाद्विवाग्भयाघद्भवतीहवसं॥ ॥नीचोच्चतत्रैवतं ×परिधिं×
तिरश्चीनीचोच्चदेशाविहरूवबलेन॥ ~~[illegible]~~
३ ×तस्याश्रयस्थाश्रयउच्चगत्याप्राग्यौबलेनोतश्चकभुक्तं॥ ॥नीचोच्चसंज्ञोस्तितदंतरस्थःसस्थाश्रयीतश्चलतीहवेद्यां॥ ॥केंद्रव
भ्यानिजकेंद्रगत्याध्यातगेतत्प्रदिशिप्रतीची॥ ॥स्वयंतुनीचोच्चकृवृत्तगोलेःकेंद्रस्यगत्यैवाहपश्चिमायां॥ चलोस्तिगंधादिहत
हीजारची गतरवेचरबिंबगोलं॥ ॥गंधात्सदिध्यंच्छिउवांतरेस्यष्टष्टवेर ×

रुस्थाने वक्रतां ॥ ॥ ग्रहोच्चलोमं निजकक्षिकायां भ्रमन्नपि स्वोच्चमुखात्स्फुटो सौ ॥ स्वनीचपीनश्चलनीहवक्रादि
५२ केविलोमं प्रगुणं तत्र युक्तिः ॥ ॥ भौमादिकानां चलतुंगभुक्तिः सदाधिका मध्यमभुक्तितोतः ॥ स्वचोनतुंगंपरिकल्प्य
केंद्रं तदात्मभुक्तेर्द्रुतमेतिस्वतुंगात ॥ ॥ ग्रस्तं त्रिभे स्यप्रतिमंडले सः फलं युतो नो न युतं पदानि ॥ न दृश्यमाने चलकेंद्र
केंद्रं तदात्मभुक्तेर्द्रुतमेतिस्वतुंगात् ॥ ॥ फलांतरस्यापचयो सप्तभावस्थानानि तस्यापचयतः सदैव ॥ एवं न भैवोपु
मध्ये चलोच्चतःस्याभुफलप्रदिष्टो ॥ ॥ मृदुस्फुटगे सधिक पूर्वमृदुस्फुटग्रह एवाग्रिममृदुस्फुटग्रहो
चयोस संकूफलस्थला ग्रोभयतोस्य कर्म ॥ ॥ मृदुस्फुटगे सधिकपूर्वमृदुस्फुटग्रह एवाग्रिममृदुस्फुटग्रहो
क्तिसमानं तो स्वस्व फलत्री ग्रफलसंस्कृतोस्फुटो भवतः तदंतरं स्फुटभुक्तिः पूर्वस्फुटग्रहो नाग्रिमस्फुटग्रहरू
पा फलांतरसंस्कृतमृदुभुक्तिसमा ॥ न घटते पूर्वस्फुट एवाग्रिमस्फुट इति मुख्यासर्वत्रैवासनासुगमा ॥ सायथा ॥
तत्राद्यपदे धनफलवृद्ध्या फलांतरं धनं तद्युतमृदुभुक्त्याद्यस्फुटाद्धिक एवाग्रिमस्फुटः परं तत्र फलांतरापचयादपचयप्रवृत्तस्याधिकूनामं ॥ एवं द्वितीयपदेपि ॥ धनफलापचिसा फलांतरमृणं तदूनमृदुभुक्तिरेव स्फुटा भुक्तिस्तत्र यावदल्पं तं मृदुभुक्तेः फलांतरस्यूनावदूनपूर्वस्फुटादग्रिमस्फुटो ह्रासक्रमादधिक एव फलांतरोपचयात्क्रमं तत्तरं मदो फलांतरमृणं मृदुभुक्तिसमं तदंतरं स्फुटभुक्त्यभावा स्वकीयपरस्पर्शो समो भवतः
नीचासन्नेतत्र वक्रगतिप्रारंभस्तस्त दग्रिमस्फुटस्याल्पत्वात् धनो नीचं यावदुपचयेन मृदुभुक्त्यधिकं फलां ५२ एx
तरे सति मृदुगत्यूनं ऋणफलांतरं रूपमस्फुटभुक्त्या विहीन एव स्फुट एवाग्रिमस्फुटो स्ति ॥ फलांतरापचया
एx तत्र स्फुटभुक्त्युपचिसा नीचं यावदांतं न्यून एवाग्रिमस्फुटः पूर्वस्फुटात् ॥ अनंतरं तृतीयपदे पिऋण

श्रीशारदाउपात

फलवृद्ध्या फलांतरमृणं मृदुगत्यधिकं तन्मृदुगत्यूनितं सदृणमेवेति तत्स्फुटगत्या विहीन एवाद्यो ग्रिमः
स्यात् ॥ नीचासन्ने तत्रापचयेन ऋणफलांतरं यतन्मृदुगतिसमं तत्र तदंतरे स्फुटगत्यभावात्पुनः पूर्वसमएवाग्रिमस्फुट इति नीचासन्ने मार्गगति आरंभो पि न दग्रिमस्याधिकत्वात् ॥ अनंतरमपचयात्फलांतरं मृदुगतेर्यदाल्पं तदा तदंतरेण धनगस्फुटभुक्त्या युक्तः पूर्वस्फुट एवाग्रिमस्फुट इत्यत्र पदेपि ॥ ऋणफलह्रासात्क्रमफलांतरयुक्तं मृदुभुक्तिरूपं स्फुटभुक्त्याधिक एव पूर्वो ग्रिम इति फलांतरवृद्ध्या द्विक्रमेणैव पूर्वस्फुटादधिक एवो त्तरस्फुटो वक्री वर्तिः पूर्वैः स्फुटविलक्षणगतिवक्रगत्यं यमे नैकुरीत्येतदानयनस्यात्राक्लल
स्वल्पांतरेण ग्रहमध्यभुक्तेरेव स्फुटगत्यभावकालज्ञानं चलकेंद्रांशाः पठिताः सुखार्थं तदा सत्र स्थले म्रदु
यदा चलफलांतरं मृदुगतिसमं तदा तत्र स्फुटगत्यभावस्थानं वास्तवं बोध्यं ॥ धनफलह्रासे वक्रारंभजं मृ
णफलवृद्धौ मार्गारंभजमिति ॥ अथो च्चोनग्रहसमेपि चलकेंद्रे तत्केंद्रमपि पीयमानमुच्चादतुलोमगंतृ
दृश्यमेतीयपदे वक्रारंभोद्वितीयपदे मार्गारंभो नीचासन्नपूर्वविक्रमार्गक्रिद्रव्यत्वासेन हेयः ॥ अत्र स्फु
टवन्मंदस्फुटोपि कथं न भवेद्वक्रवत्समिति नाशंकनीयं ॥ मंदफलांतरस्यो केवलमध्यग्रहांतररूपमध्यगतितुल्यत्वाभावात् ॥ मयासद्धिष्यवोधार्थं विक्रमार्गस्तु वासना ॥ सुबोधा विहितान्यैः सा समद्वैर्वोदितायत ॥ ॥
कक्षामध्यगतिर्यस्य रेखा स्वप्रतिवृत्तयोः ॥ संपाते बाहविबं चेत्फलाभावो गते सदा ॥ ॥ नलेखंडनकु
नकुबुद्धेभेतियत्त्वं गोदितं निजतंत्रे ॥ भास्करेण तदसद्दिनितांतं गोलसद्गणितयुक्तिविरोधात् ॥ ॥ येन

५× सपातत: प्राग्गतएव मध्यम क्षाद्व्यत्तु प्रतिवृत्तयोगे ॥ यथोचितत्रीरविरिव ... फलस्य नाबो ... तः स्वशास्त्रे ॥ ॥ सपातगतेतत्र ... कल्प्यत
... वदंतिस्फुटा: ॥ अन्योक्ते ... कोल्यभावे ... भावपरिकल्पनमिथ्या ॥ ॥ अंगीकृत ... कल्प्यते ... यदि ... फलंयद्‌स्य
यथोक्तसंपातगतिग्रहेऽपरफलस्या ... ॥ ॥ नीचोच्चभंग्यापरिघौ ... क्षितिगर्भस्त्र ... ॥ बहिर्गतस्यापि नियमे न तत्र
४× किलिखेत्क दिनांतरेण ×

तत्रपरमं ... ॥ ... स्पष्ट ॥ ॥
स्वस्त ... येन ... नि ... ॥
... सम्यक् ... फलसाम्यात्फलाभावान्न दुःकयेन संगतं ॥ ॥ अथात्र पूर्वं परतस्तादुक्तस्य
... ॥ साम्यं भवेत्तत्फलयो ... स्पतस्त्र्व काले नियतं गतेष्व ॥ ॥ अन्यं फलस्या ... दुद्दीह
तेहि संपातकाले नाहतत्कथंचित् ॥ इत्थं मदुक्तं ग्रहगोलरीत्या सामान्यस्त्वनुप्या सुधिया विभाव्यं ॥ ॥ यथा कदंबद्व
यतोभगोलस्य रूपं कक्षाभिधं गोलकोस्ति ॥ भेकस्य तद्द्वि धु ... क्षिका ख्यो गोलः कदंबाद्विकदंबकाभ्यां ॥ ॥
षड्भांतरेणात्राभिथः स्थिताभ्यां परेषु भागैस्तु विमंडलाख्यः ॥ तद्गोलकेयद्विकदंबमध्यात् खांके ... तुद्वि
मंडलं स्यात् ॥ ॥ तत्केंद्रकं तुक्षितिगर्भ एव ततः स्य मां दां ... कल्प्याः ॥ मध्योक्तवृत्तस्यात्प्रतिमंडलाख्यो गोलो
विवत्तेक्षि यथा भवृत्ते ॥ ॥ यथा भवृत्ते प्रतिवृत्तगोलपरो ... गोलौ रविगोलसंस्थौ ॥ तद्वद्विधोः प्रतिवृत्तसं
स्थ परो ... संज्ञावपि नो विवत्ते ॥ ॥ तदुच्चगोलो ... गतो विपाताख्यो ... स्तिगोलकः ... नतोपि दृष्टः ॥ ऊर्ध्वं भपाताभि
धगोलकस्तद्वयं स्यात् स्पानयनाययोग्यं ॥ ॥ परोच्चगोलो विकदंबकाभ्यां यथा तथोर्ध्वस्थविपातगोलः ॥ नतः
नकाभ्यामथ यस्तद् ऊर्ध्वो भपातगोलः स्वकदंबकाभ्यां ॥ ॥ पातस्य गत्या भ्रमतीह तत्राद्यः प्राकृतथापश्चिम मनो ...
तीयः ॥ आद्यान्यदेशाद्द्वयमध्यतोयेतद्गोलयोः खांकलवैस्तवृत्ते ॥ ॥ विवत्तकाय ... मंडलाख्येतयोः परेषु नरे
कंत्रिभेस्यात् ॥ संपातदेशास्ति तिगर्भ एव केंद्रं च तस्यान्तरगोलयोः स्यात् ॥ ॥ विपातगोलः ... पाततानं दस्फु
टः पातमुतो विवत्ते ॥ ॥ सपातगोल ... णात्स्वपातस्थानं ... भ्रमती दुगोले ॥ ॥ विवत्तमंदस्फुटगं च विंबं भ
७५ × खचरस्यस्यात्फलं बुधनरश्मिमजंतु ॥ स्यात्तदल्पमनयोर्विवरं तु दृश्यते गतिफलं ... ॥ ॥ ×

(margin, left:) ५८ × सपातोत्थितमेवं तद्विनेनेकदिनांतरे ×

(margin, right:) ... ५८ ...

स्पातस्तदुत्स्याथ कदंबवृत्ते ॥ विमंडलस्थस्त्वशरो नास्ति द्विर्नस्पात् कथंचिद्द्विधु परवर्ककाणां ॥ ॥ विंबं यपेषां विवृ
त्तेस्यात्तेस्युः स्पष्टा विमंडले ॥ पातस्थानाद्विवृत्ते यद्विंबावध्यंतरं तु तत् ॥ ॥ सपातखेटतुल्यं स्यात्कर्णस्तपंत्त
रश्मिह ॥ कोटिः कदंबवृत्ते स्यात् शराग्रावधिपातगः ॥ ॥ भवृत्ते वाहुरित्युक्तं यत्त्र्यापज्यासंभवेदिह ॥ सपातखेटबा
णात्स्यां वाहुज्या पातकस्तयः ॥ ॥ गणितागद्भवत्तोसौ तत्कार्यः स्वीयपदक्रमात् ॥ पातोनितोगोलरीत्या भचक्रेस
स्फुटग्रहः ॥ ॥ अतो मध्योक्तरीत्यैव चंद्राद्यायेस्फुटग्रहाः ॥ विमंडलगतास्ते च विज्ञेया भवृत्ते न हि ॥ ॥
अथो भवृत्तेपि यथा भवेयुः स्फुटास्तथाहं प्रवदामि सम्यक् ॥ स्व योग्यतस्पातयुतस्फुटस्य खेटस्य कोटि
न्या ... ॥ ॥ त्रिभज्यकेवद्भुवकोटिमौर्व्या हृतास चापं ... विहीनखांकाः ॥ खाग्न्यद्भतांकाः हरितान्य:
स्फुटः सपातखेटस्य भुजोग्रहाद्यः ॥ ॥ आद्येपदे द्यादिपदेषु भार्द्धभ्रष्टतो भार्द्धनयुतोर्थ नक्रात् ॥ ॥ स्फुटः स्व
पातेनविहीनितोसौ भमंडले स्पष्टखगः सुसूक्ष्मः ॥ ॥ इत्थं मानमनं पूर्वैस्तत्क्ता स्वल्पांतरा कृताः ॥ ... विमंड
विब्धज्ञात् ॥ ॥ यतो ... सर्वत्र भवृत्तौ स्वीकृता ग्रहाः ॥ फलार्थं गणिते ... वलेषु
वेत्तस्समयांतराले ॥ ॥ यत्साव ... दिनांतरेण स्थितो तु यो स्पष्ट खगाविनस्य ॥ तदंतरं स्पष्टगतिर्ग्रहस्य सूक्ष्मा
... सदैव खेटस्फुटग सभावः ॥ ॥ तत्राग्रिमस्व दभिकस्तदा स्यादवक्र गोल्यो यदि वक्रगः स्यात् ॥ ...
... चलकेंद्रं शकैः कुजात् ॥ ॥ कृतर्हु चंद्रे १६४ वेदु दे १४४ ... १३० गुणाधि ... १६३ ॥ ... १९५
॥ भवंति वक्रिणस्ते स्तास्वैः स्वैः ... ॥ ... तुल्यः स्वैः केंद्रे
३ × वक्रस्य मार्गस्य भवे ...
: ७× १६४।१४४।१३०।१६३।१९५। ×

युक्त्यागमो ऽपि मृदुस्फुटैषो सद्वासनं नो भाः स्फुटखेटनस्तं ॥ वदंति पाठो ऽत्र परेषु भागे स्यो ऽप्येंदुवद्दोमसुरवग्र
५५ हाणां ॥ ॥ विधोर्यथोक्तो ऽह्नपरेषु पातो स्फुटो परेषां निजकक्षिकायां ॥ कुजाद्यपाठो ऽत्र परेषु लिप्ताः सौरोदितामं
ध्यमलिप्तिकास्ताः ॥ ॥ निज्याफणाः स्वांशं चलाख्यकर्णोद्धृताः स्फुटाः स्युर्निजकक्षिकायां ॥ लिलो मतं तद्धाकुफल
संस्कृतो ऽत्र पातः स्फुटो स्याद्द्वयमि स्फुटो स्याद्१ ॥ खेटास्तु पाताः खचरः स एव यथोक्तपातो बुधस्य दुस्फुट
ध्व ॥ अस्मात् यथोक्तभावं तत्सपातो यः स्पष्टपाते न विहीनितः सः ॥ ॥ कार्यः स्फुटः स्यान्निजकक्षिकायां मेषादि
तो बिंबकदंबवृत्ते ॥ बिंबीयकक्षास्थशरः कथंचिन्न ज्ञायते त्वार्षविरुद्धरीत्या ॥ ॥ तस्मान्मृदुस्पष्टखगाच्छरस्य
संसाधनं गोलविदां विधेयं ॥ गोलानुसारं रविणा स्वशास्त्रे प्रोक्तं मया [illegible] भूकुलवृत्तयोक्तं ॥ ॥ सतां शरो भू
त्रमभंजनार्थं आनीतिने [illegible] ॥ विधोः स्वकक्षागनएव पातो न्येषां तु शीघ्रप्रतिमंडलस्थः ॥ ॥ परो [illegible]
[illegible] बाणोद्भव [illegible] स्फुटा परेषु [illegible] ॥ [illegible] दलेवयज्ञो लघु [illegible] विशेषतः ॥ [illegible]
मनं सार्वं [illegible] ॥ ॥ चलांशैः सुसंस्कारितः स्याद्यथयस्याग्रिमांशोदयात्राहताः स्वीयभुक्तेः ॥
कलाप्तकलिप्ताद्युताः स्युः स्फुटाख्या अहोरात्रलिप्ताश्च नाम्ना त्वगस्य ॥ ॥ [illegible] चलांशैः सुसंस्कारित
स्यात्स्फुटा [illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ॥
[illegible] ॥ ॥ यदा [illegible] स्फुटः स्यात्स्फुटा [illegible] स्फुटा [illegible]
४× कृतायनांशा [illegible] कल्लवाग्रिमांशोदयाहतं [illegible] फलं कलाद्यं ॥ [illegible] नि शोद्धृतं [illegible] फलं [illegible] ॥×

[illegible] ॥ ॥ [illegible] ॥
[illegible] ॥ ॥ ततः [illegible] स्फुटो स्यात् [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ ॥

चलांशसंस्थकं तस्य तस्य स्फुटा नोः पदस्य ये ॥ यन्मौर्वे चकेंद्रयोर्दयांत्रप्ये प्यफलं क्षमादिह ॥ ॥पदमादिदनः पदं तात्र
५६ नोऽक्रमनतमप्रये ॥ स्वः स्वोदयासाक्षात्तेषामे वोलिमादिकृतत ॥ ॥तदीय मोदयां शैः पुष्टिसंपीडितागिनः ॥ दु
तं समागदिक यत्स्या संदपग्रके संस्कृतानां ॥ ॥म ध्यां पर्वपदयतिष्य भागमध्य चांनरतं ॥ स्वम कुटिंहसंस्
र्वक्रम प्रकूलिको हुतं ॥ ॥तदूर्ध्वं भागात्मकं यतस्यात् दूग्धमणिमुदंगांतरं ॥ स्वां य नां राकस्वचेद्यो युग्मोज पादतो
गतिवियोगगतिरास्त्रितासिद्धे गतिमुतिरूकगतिमुतिसिद्धे ॥ यद्गतिगतिरस्ताभासिद्धेति थिगतिस्फुग
तिः करणार्थं ॥ ॥केवलः स्फुटचंद्रार्कचक्रात्तिथ्यादिकं स्मृतं ॥ स्वागमो स्यायनांशैरुक्तः संस्कृताभ्याभिदनं
विरविचंद्रलवारविपक्षतोः फलाभिनास्ति भयः करणानि च ॥ कुर्यहतानि चतानि च वादितः त्राकुभितोऽस्ति
भुक्तदलादतु ॥ ॥ग्रहक[illegible]लाः सरदीदुकलाहृताः स्वरवगजेभ्य भयोगाभितिक्रमात् ॥ अथ हृताः स्वगतेषु
विलिप्तिकाग्निरुजवेनगतागतनाडिकाः ॥ ॥तात्कालिके दृक्कचक्रात्स्फुटलंभवेत्स्वकालस्यततोऽसकृत् ॥ तिथ्
थ्यादिकानां स्फुटता विधेया सुसूक्ष्मकालानयनप्रवीणैः ॥ ॥यातैष्यनाडीगुणिताद्यूक्तिः षष्टिभाजिता ॥
लब्धोनयुग्महस्ताल्पालिकोवक्रीविलोमतः ॥ ॥अग्निमोदयकालस्यास्त्रेण स्थानपास्मृत ॥ चालनं स्वोदय
सत्रेनतस्वंगातितोऽहितद ॥ ॥श्रीसूर्यमुख्यरचितक्षमपाख्यलोकप्यलोकवलं मुनकृतं नहितं प्रमाणं ॥ तत्स्वकल ५६
ह्वतनकस्तु सूक्ष्ममतो विलोक्य देशाध्रुवाख्यजनलोकबलसद्विवेकात् ॥ ॥यद्गलगुत्तगादितं ननकमतं नृहंगो
लमसंसेकृणितवासनयानलभ्यं ॥ येनायलंबनवशात्प्रहयोगमद्रोतन्नैवसद्बुधवरैरितिचिंतनीयं ॥ ॥

मंडलाब्धिकृदंववच्चे ॥ यदंतरे सोऽस्ति न राशिकत्व एवतत्साधनं चास्ति मदुस्फुटं दोः ॥ ॥यत्क्राभवदीप्रप्रतिमंडल
स्यगोलो वरीवर्ति कुजादिकानां ॥ तत्रस्थिते ग्राकुप्रतिमंडले जातः मदुस्फुटोऽसोऽत्रमतिस्वबिंबे ॥ ॥एकोमदुस्या
षट्ठास्ति मंदकर्णेऽधिमध्यास्तिथकक्षिकायां ॥ चलाख्यनीचोच्चवृत्तकेंद्रेस्यात्तत्समोबिंबगतो द्वितीयः ॥ ॥नीचो
च्चवृत्तप्रतिवृत्तकेंद्रेस्यात्तत्समो बिंबगतो द्वितीयः ॥ नीचोच्चवृत्तप्रतिवृत्तयोगे शीघ्रेचुतन्मेषमुखात्तदिद्धः ॥ ॥च
लाख्यमध्यप्रतिमंडलाख्यविमंडलीपांवरगोलसंस्थः ॥ पर्वादितो नाविहपातगोलोऽनतोलपृष्ठोध्वगतोऽत्रराशौ ॥ ॥
परोऽन्यगोलोध्वगतो विघोक्तो नचास्य सयादनगतौ न दतः ॥ यद्दृशान्यध्यप्रतिमंडलाख्यो गोलः स तद् हानए नर्चा
यं ॥ ॥विपातगोलोऽस्ति चलस्तदूर्ध्वे सपातगोलोऽस्ति परस्तनोऽपि ॥ परेषु भागानरितप्रदेशाभ्रलोपभोल्क
स्वादिनरास्वगत्या ॥ ॥यदास्ति शीघ्रप्रतिवृत्तगोलके द्राहितद्गोलकयोस्तदेव ॥ एवंविहपाताभिधगोलपृष्ठके द्र
स्थिता[illegible]गोलजमध्यदेशात् ॥ ॥गोलार्धयच्चेभवनस्थयते विमंडलस्थापममंडलस्थे ॥ शीघ्राभि
धे स्तात्प्रतिमंडलाख्ये त्रिभेतदेव्यास्यरमांतरंस्यात् ॥ ॥ उक्तः परेषुः प्रतिमंडलाख्यशीघ्राख्यगोलेऽस्थितिरे
वमस्ति ॥ अथास्त्र कक्षाविधगोलकस्थो द्रावत्राबिंबाभ्रपतोऽक्षयेता ॥ ॥अथात्र शीघ्रप्रतिवृत्तगोले बिंबा
र्कदंवोऽभवतो तु यावत् ॥ विभाख्यशीघ्रप्रतिवृत्तगोदृष्यासे तु बिंबाश्रितकक्षिकायां ॥ ॥विभाख्यवृत्तांतर
स्तिङ्गिनीतज्ज्यापंततः क्रमुमितास्य मस्मात्कनतेऽभिहितं यद्विभसंज्ञवृत्तांतरं तु शीघ्रभ्रवणोभवते ॥ ॥तन्मा
नतस्मात्रिगुणप्रमाणात्साध्यं तु तज्ज्यापभिधस्य गोले ॥ विभाख्यतमंडलज्यांतरंस्याद्वा भ्रयणे वक्रदवक्रने ॥ ॥

४४ परेसंस्थ ॥ भकपक्षेनस्थैः कृतायनांशस्फुटखेच
४४ रेथ ॥ ननौडिकामंडलयोगदेशादेवोदितस्तत्क्रिलनिर्णयोस्ति ॥ ४

न्मतंसतत् ॥ ॥ यतस्त्रिभाग्रेचलनेट परस्य २४ तदुक्तरी सानुजिनज्यकाक्रांतिः ॥ चापं च लांशाख्यकलनेतथार्द्रे १२
५७ ज्जिनज्यकाप्तदिलस्यमलात् ॥ ॥ चापं च लांशुगास्त्वयनकं ६ यतो हक्रांसंज्ञकापवनदुक्तरी सो ॥ भचक्रपूर्व
परादिकृष्णमाघस्लिप्तनतस्लि गणितंफलाथीं ॥ ॥ व्रेतार्कचंद्रानुगतेःमुनिद्रैः स्फुटाधिकास्फुटखेच रेख ॥
अजाक्षिसद्रेरुदिताः स्वतमेस्तिथ्यादिकानां फलानिणयोस्ति ॥ ॥ फलोपपत्ते सैव हवाक्पुपाया अतोज
भेदोपपत्तयोर्नबाधः ॥ नेन ॥ विसंधोपाविरोधनोयेः प्रोक्तोदितं स्पीयक्षुतोन स्ततत् ॥ ॥ स्फुलताक्षलसंक्रां
तिर्मकृलोक्तमुनिभिः पुरा ॥ स्फुटमलात्प्राक्तन क्रांतिरमजी प्यूदितोहृतैः ॥ ॥ ग्रहविंबस्त्वमुष्यामष
ध्यिपूर्तद्दलोन्मिताः ॥ नाड्यः कृदपराः स्वस्य पुण्यकालः सुसंक्रमात् ॥ ॥ तथाकेस्यातिपुण्याः स्फुटस्वखे
टस्य संक्रमात् ॥ स्यसंक्रांतौ ग्रहोभिन्नंप्रददातिफलंन्नृणां ॥ ॥ स्याकारागोलेत्रमणाघजखे बिंबगो
लकः ॥ ग्रहाणांक्षितिजाभाघेयोजनैयोजनक्तिः ॥ स्फुटाख्यासामोलावदाइसा मता घनंकपु ॥ नभ्र्य
द्राक्कर्योरेक फलसाकृणनोदिता ॥ ॥ मध्ययोजनकर्णघ्नोत्रिज्यासाधितचंद्रयोः ॥ ज्याकर्णयोजनस्य षो
भवेतामन्यथोच्युते ॥ ॥ कुजादिकानामथमंदशीघ्रचतुःप्रकारस्फुटतान्यथासात् ॥ सुरकृत्समसद्वात्तव
नेउ सीतितस्तत्संसाधैस्मत्रमहान्प्रयासः ॥ ॥ लाघवस्तभानेवमतोऽपि रोषात्तमुख्येनसवहारसिध्य ॥ व ५८
दामिकृणानियनं महर्षिसाकल्यफुर्वाद्दनसोरसी सा ॥ ॥ युक्वेटकां सम्यग्पजनज्यकोथस्तत्रिज्यमे
योगदलांहकर्णः ॥ ॥ प्रकल्प्यसोमध्यमक्षिकास्फकर्णेनिघ्नस्त्रिगुणोद्धतस्त्र ॥ ॥ स्पष्टोभवेद्योजन

कर्णएवषः स्याकाराणो न्यांवरगाद्विसिद्धः ॥ श्रीविष्णुधर्मोत्तरजोपिचायंयत्सर्वराष्टादिहसर्वजीवा ॥ ॥ त्रि
ज्येववोध्याथनदंसकर्णविशेषउक्तःसतुयोगएव ॥ दृष्टंप्रमाणार्थवसोकृशाजभुकाख्यातिद्यंतरितारोम
णोयतः ॥ ॥ यत्तावद्भौमेचवक्रतंतुकर्णसंसाधनंयोजनमानतस्तत् ॥ नशास्त्रीसाप्रवदाम्ययोग्यपरत्रहा
काशजगोलसंस्थं ॥ ॥ ग्रहस्यकक्षाचलदृकर्णनिघ्नीस्फुटाभवेद्वासदलेनभक्ता ॥ तद्यासरवंडांतरित
कुमध्यात्तस्त्रभाम्यतेहिप्रवहानिलेन ॥ ॥ योजनकर्णोगुणितोस्फुटयेद्वामंदकर्णस्याः ॥ त्रिज्याभक्तोस्पष्टोयो
जनकर्णोत्रमोर्भवतः ॥ ॥ भौमादीनांमाकृतियोजिनारख्यात्रिसमकृसासाहनात्रिज्यमाम ॥ स्पष्टाकर्णयो
जनाख्याश्रंतितेभ्यासामीः स्पष्टकक्षोदृवाहि ॥ ॥ पाठोक्तमध्यक्रतियोजनैर्ज्याकृतेः फलस्यानयनप्र
सिद्धात् ॥ दृष्टान्ययुक्त्यासदपीदमुक्तंदुष्टंभवेत्तत्त्वविचारतोत्र ॥ ॥ दृश्यमानयनंदुष्टंदृष्टयोयोजनात्मका
अन्यथानयनंदैवेमुनिभिश्चकृतंपुरा ॥ ॥ विंबान्यन्यान्यपिस्याद्यकक्षास्वानीहृतनमते ॥ अतः कर्णानि
रासोथगाभानेनोन्यभोच्यते ॥ ॥ त्रिज्याघ्नंस्फुटकर्णमंलिमाविंबंद्वृहृतं ॥ ग्राह्यंयद्वासनावाद्युकलाघनं मिनाx
स्फुरुक्लिः ॥ ॥ स्यकृनावुक्तमप्यायैस्तत्रग्राह्यंकृथंचन ॥ अर्कनीचोच्चमध्याख्यस्योच्चकक्षागतंभवेत् ॥ ॥
पंचाप्तिसाधिकंविंवंभवेत्तद्दीनितस्तथा ॥ स्यमध्यकक्षिकासंस्थंनवलिप्तोर्धगंतथा ॥ ॥ स्वनीचकक्षिका
मसंस्थंभवेत्त्रिविंकलोन्मितं ॥ रक्कनीचमध्याख्यकक्षिकास्थंकुडास्यदे ॥ ॥ तथाविंवंभयेत्रदकलो
३२

२× स्वनीचगं भगोर्विंबमर्धं अंशोऽर्गं तु बिंबं ॥ भास्करोक्तमसद् इत्या ×
× हृद्गिरो धा तेद थ्यसत् ॥ ॥×

५८ र्ध्वंस्तीयनीचगं ॥ न धैवमनुलिसोर्ध्वंजायतेनपुनेर्चरात्रि ॥ ॥ इनं तु बिंबेनसमंतद र्धस्य जंनद ऋर्ध्वगमुल्ल
बिंब ॥ लोके विरूद्धकथ मादनंने रसल्प भुक्कारज हरूपर्भिबे ॥ ॥ सम्यक्कृतं तैर्यवनैरपीह त्रत स्फुटं योजनकर्णमा
नं ॥ स्वमार्गजं लिप्तमिदं तु तुल्यं मस्तु पूर्वं तद्रहं नवेद्मि ॥ ॥ दूनो यकक्षो र्ध्वगतासं दैवाधि कास्ति सो माभुजनी
चकक्ष्यिका ॥ सदाधिकाल्पो र्ध्वगता धरस्था बिंबीयमर्द्धप्रतिवत्तयो हि ॥ ॥ समध्यकक्षा समयोर्यदुक्तं संमीलनं
तन्नकथंचिदत्र ॥ प्रसक्षदृष्ट्यापरिबाधितत्वान्नल्लक्कौ सेवेयवनादपीशं ॥ ॥ कक्षासेरव्ययायदृष्टं तदेव बिंबं
समं चाधिकं चाल्पकं स्यात्तदेव ॥ नदृष्ट्यापि नीलांबरे हस्तभिन्नं नजानंति मूढाः स्वकुज्ञानगर्वात् ॥ ॥ इतिश्रीभास्
के७ लाचार्यविरचिते सिद्धांतशिरोमणौ गोले ग्रहणवासनाधिकारः ॥ ॥५॥ दिक्देशकालावरणादि भेदान्न छादको यदिति नेष्ट संख्यारं यान्न
विदंति नूनं ॥ हातुं चनारंगोलस्तु सूक्ष्मस्तीलात्रि प्रश्न संज्ञंगणितं प्रवक्ष्ये ॥ १ ॥ बाधितं स्वपरगोलजं सेस्यासी गीरगारदानय०
क्कानि दृष्टौ समस्तं ॥ तेन सम्यगव भानित गोलभेक्षमेवपरिकल्पयसु गोलं ॥ ॥ लाघवान्तदुदरस्थि
तसूक्ष्मक्षेत्रजातगणनासुधियो ॥ चेत्सरार्थमिह तातु मयानिर्बद्धजाल्यं थ द्दृढानिसु धीभिः ॥ ॥ मंडु
लानि चसुसूक्ष्मतरा ॥ लाघवा संभवानि विरचय्यपिधेयं ॥ गोलसूक्ष्मगणितं गणितज्ञैर्गोलिनं भ्रंत्रह लक्षितानि ५८
गर्भे ॥ ॥ नक्गोलपृष्ठे ध्रुवसंज्ञानि केक्षायेस्य यान्यो तरदिग्गते च ॥ परस्परं गोलदलांतरत्वे हिता थकार्यं
क्रमन्यापि सूत्रं ॥ ॥ द्वंतं तु यत्स्वांकेन्त्लवैर्निरिक्षपर्य परात्स्वंविषुवंतदेव ॥ नाड्या तु यंत्रत्रयं प्रदेशानिर
व

अनादयनंतं कालेस्मिन्नकुदंबाभ्यां चलोनिरं ॥ भगोलोलोस्तौ वृत्तरीवसितं ततं राशिमंडलं ॥ ॥ नहुतोच्चलभा
गैस्तत्पर पूर्वं दिरोगं तुलं ॥ क्रांतौ नैनाहृतोयपश्चिमं चलोयंकथंचन ॥ ॥ नाडीमध्यायनोर्यद्मां संपातः पा
तएवसः ॥ चलांशास्थिर्ष्येसौ रोत्कह्नापास्तजगणाह्युधैः ॥ ॥ मध्ये यन्नतकालेकृतमेघयन्न पूर्वंतु नाडीवृत्तक्रम
स्थितं हि ॥ तनभसस्तामिः २७ भवेषुलांरौपर्मिंडलं पश्चिमतो भगत्वात् ॥ ॥ ततः परावर्तत तेस्य भागोर्यथास्थि
तंमेषमुखं ततः ॥ नेरेयनद्वंद्दहि रीहभूत्वा ततः परावृत्तभवैस्तत्नेच ॥ ॥ यथास्थितंमेषमुखं पुनश्च स्थाक्र
रतः स्यापमथमा ॥ इयं हि देवैर्मुनिभिः स्वंतं नेरुदीरितं स्वीयकृतौ यथार्थं ॥ ॥ चतुः प्रकारा च गतायनेक्रो
यनांशानां भगणोत्थनेच ॥ युगेरवरवांगद ६०० प्रमिताः सहस्त्रं प्राप्ते भवेयुः र्भगणाप्य कल्पे ॥ ॥ स्यार्धा
दितोगता ध्यावेरवरव युगसाहू ९२०० नाडिताः ॥ भगणाधं पूर्णं यस्याद्द्द्यपि दोखेन ग्रहः ॥ ॥ भगणानां परि
साणाक्त्यस्या रास्यभुजांशकाः ॥ नेतुभिश्च दद्याताम्नायिहे यात्र यनांशकाः ॥ ॥ यलोशका मनेस्वर्णं तुलाद्यादि
गतेक्रमात् ॥ अयनांशस्ताहे ये पाक्तास्तस्मरवक्षाक्रसः ॥ ॥ चलास्वरवे यनरवे चरमयं पस्तनक्रांति चरोदया ॥
सा ध्यतु संपातनएवनेत्र रूपस्मिध्य गणितायबोधात् ॥ ॥ अन्देवामपाले नसंपाता भेदवक्रांतः ॥ अहर्
फलसिध्यर्थं साधनं नकथंचन ॥ ॥ चलार्कसं क्रमे पुण्यं कथमुक्तमिदं न्मिल ॥ नारी नीयपिबुधानद् क्तेर्थ
यादतः ॥ ॥ अर्कायुक्तमध्यैवतद्दिरो चापितेमणौ ॥ ॥ कुंजानोप्यनं ता यत्रोक्तास्तापु धैस्फतेने ॥ ॥
कृत्स्नं सर्वत्र बेल नाकुनांशो स्त्रीकृसतमस्याप्यायनग्रहस्य ॥ क्रांसंख्या नुल्यो नयनां शहीनः मंदेः स देयाहनला

१४ नाडीमंडलसंपातो रवौ कैर्वायनमंडले ॥ दृष्टा रव्यकेंद्रयोस्तत्तु विदृक्षानियतं ततयोः ॥ १४

५८ तुन्नतं स्याद्खविरोधतस्तु ॥ ॥ निरक्षक्षितिजस्थका चापांशैर्वितत्क्रांतिभागजैः ॥ ध्रुवाभ्यां यानि वृत्तानि स्वाहोरात्रोत्थिता
नि च ॥ ॥ ध्रुवयोस्सक्तसूत्रगस्त्व स्यापमेनांतरितानि च ॥ एवंसमाख्यान्विद्धाध्य तेंद्रवेरूपवलयकं ॥ ॥ समाख्यमंडलास्तव
स्व भुजांशकाद्वितं चनत ॥ तत्र यत्खेटसंबंधात्सुखेटोपवलयकं ॥ ॥ यच्चायाग्रकसंबंधात्तद्याग्रोपवलयकं ॥ येस्वेट
समाविद्धस्वल्लये सममंडलात् ॥ ॥ यहोपवलयावधिका भुजसंज्ञास्तथा ॥ अयोपवलयावधिकायेचेते याग्राग्राः
सदा ॥ ॥ ग्रहाग्रकोपवलयांत श्रेवंद्राकुलांकाः ॥ इस्समयग्रहाग्राख्यमंडलैरुदितं बुधैः ॥ ॥ एवं खमध्यस्वेटसंपु
स्थितं तद्वेदिह ॥ दृग्मंडलं तच्च चलं स्ययहानुगतं सदा ॥ ॥ यद्गर्भभूजे परिकल्प्य केंद्रं यस्य रश्मिखांकलवेस्कवृत्तं ॥
दृग्मंडलं तत्सुखदंतिद्वयं तत्समाख्ययाम्योत्तरकोणगानि ॥ ॥ ततोन्नतारव्यं चन्तदेवत् सोमदृग्वलयानि बहूनि गो
गर्भः८ ले ॥ प्रयोजनं यस्य च यत्त्रवृत्तेस्त्व स्याधिकारे खलु युक्तियुक्तं ॥ ॥ यद्गोलपृष्ठे किल गोलमध्यव्यासार्द्धमानेन तद्
तं तुल्यं ॥ तद्गोलपृष्ठार्धस्थितं चलस्मिन्व्यस्तस्यमध्यपरिकल्प्यरवांकैः ॥ ॥ यद्गोलपृष्ठार्द्धतवंचवृत्तं ततस्तस्यानियमे श्रीसारदायन
नतिर्यक् ॥ ध्रुवद्वयस्थं विषुवाख्यवृत्ताधपायधावासममंडलाच्च ॥ ॥ एवं समाख्यद्वयचिह्नसक्तं यथाकदंबद्वयगं
तद्वृत्तं ॥ तिर्यग्गतं यच्च यतो भवेत्तद्दृष्टात्तत्स्यानियमेन तिर्यक् ॥ ॥ पश्चार्द्धकेसंद्वयमस्तिगोलेतिर्यक्तदेक्यद्वय
मस्य वर्तयं ॥ षड्गुंतरस्थं चनतयोश्वतात्मांतर्भेतरस्यासु समांतरं हि ॥ ॥ परापमाशाश्रयथास्वचतेनाडयाख्य
वृत्तांतरगाय था वा ॥ ध्रुवद्वयस्थं च कदंबयुग्मस्थितंतयोश्वापि परापमांशाः ॥ ॥ समाख्यनाडीवलयांतरा ५९
लेयं [illegible] धाक्षसंज्ञाश्वतथैव वेधाः ॥ उन्मंडलक्ष्मावलयांतरेस्यादेवं द्वयोस्ताद्दृशधात्र गोले ॥ ॥ स्त्रीयेर्दिना
४४ यत्रिज्याहतनतस्तिर्यक्किञ्च तत्रिज्योथवृत्तयोः ॥ यत्रैकर्यतत्र तस्यास्तिनियतंदृष्टकेंद्रके ॥ ४

द्वचलसंस्कृतोर्कः स्फुटस्त्कलाजादिगतो यदास्यात् ॥ तदारवेर्येनतभागकास्तेपलांशकाबा ध्रुवजोन्नतांशाः ॥ ॥
स्युःकेन्तितांशाः ध्रुवजोनतांशाबालंबभागायमसौम्यवृत्ते ॥ नाड्याह्ययादुत्तरयाम्यभागोगोलस्सकातु त्तरयाम्यगो
लो ॥ ॥ मृगादितोसंचलनं षडंग्यावद्धवेरुत्तरदिग्गदिष्टं ॥ कीटादितः स्याद्दृहंषडं मेवं दृष्टं चतदक्षिणदिक्
तेन ॥ ॥ तेसौम्ययाम्यायनसंज्ञकेसेस्तभाशपासदृशतवोवसंतात् ॥ तद्गोलपृष्ठार्द्धवृत्तोह्यिचकलिमार२६०००
स्फुतेवासदलंनित्सज्या ॥ ॥ उन्मंडकाक्ष्मासममंडलानांयोगोद्विधाप्राक्परतश्वसौय ॥ तत्वस्तिकाख्यमत्र
धारवमध्यंतस्वस्तिकं चोर्ध्वगमिव अपि ॥ ॥ विनोर्ध्वश्रयमन्योस्तिनाम्रयोलंबएवसः ॥ स्यदधेयत्रसंस्पृष्ट
न स्पृष्टस्वस्पतस्पलौ ॥ ॥ कुगर्भास्त्वीयपृष्ठस्पकुस्तत्रंयत्रांबरेस्पृष्टोत् ॥ खमध्यस्तत्रविज्ञेयस्तस्माद्दृग्मंडले
स्युके ॥ ॥ नतांशकायेरवेचरस्पनत्नंतेद्दृग्ज्यकोचोपभवास्तधात्र ॥ येचोन्नतास्ते किलशंकुचापभवास्क्ग
६१ भेक्षितितलं ... वेधाः ॥ ॥ दृग्गोलकुस्पास्त्ययदृर्ध्वखंडसदेवगर्भक्षितिजोर्ध्वगंतत् ॥ स्पृष्टपृष्ठचिह्नकिलदृष्टिवि
द्रुपेषां चतेषांक्षितिजं भवेत ॥ ॥ कुगर्भभूजाकुदलांतरेणसमंततोस्तीतिस्ततांप्रसिद्धं ॥ तद्दृर्ध्वयोः किलतत्तनेषां
दृष्टेनचान्यक्षितिजं भूजात् ॥ ॥ अतश्चयेस्युर्नहजोन्नतांशाः कुपृष्ठसंज्ञांशरविर्हिनितास्ते ॥ कार्यश्चपृष्ठक्षि
तिजाश्चतेस्युर्ग्रहोन्नतांशाक्षितिपृष्ठगानां ॥ ॥ त्रिज्याकुखंडेनगुणो हृतायत्तरवेनकुपृष्ठगुणःसतस्य ॥ चापं
तुकुपृष्ठमितिसुगर्भपृष्ठंतरेदृग्दृत्तिजालवास्ते ॥ ॥ भिन्नधःतिर्यक्कुस्तिनोरेक्याश्चतुर्दिक्स्थितान्नये ॥ समसं
ख्याश्चतेकोणास्तद्भिन्नाविषमाःस्मृताः ॥ ॥ त्रिज्यावृत्तेत्रयोसत्त्र्यंयस्यकोणतयंभवेत् ॥ विषमास्त्रिभुजतस्याश्च्रि
वेसचतुर्थयात ॥ ॥ चापरूपभुजैस्तस्याश्चतुष्ठिश्चतुरस्त्रकं ॥ विषमंविषमैःकोणैःसमैस्तास्त्समसैत्के ॥ ॥
१४ माभ्यातके ताभ्यांसमतःसमं ॥ ४

६०

पक्षो वा युग्मं विषमे सममंतले कोष्ठिक तद्भवेत्॥ त्रिज्या वर्गे अयो समत्रिकोणं जात्यसंज्ञकं॥ ॥समकोणाश्रितौ यस्य
भुजौ चापाख्यकौ तयोः॥ मध्ये चापाख्यकः कर्णश्चापजः समतत्र तत्॥ ॥गोले चापक्षेत्रजानासु युक्तिः क्रांतिक्षे
त्रो कक्षपक्षा रस्पर्शसुः॥ तावत्तेना संज्ञायं क्रांतिजातसूक्ष्मक्षेत्रादुद्दिष्टं तानावदामि॥ ॥यत्स्या क्राडी क्रांतिवत्से
ध्यचिह्नमर्द्धकक्षा गोलेमध्यं प्रकल्प्य॥ यद्गोलस्या धःस्थितं यश्च खंडं छित्वा तत्क्रांसो षड्खंडं समाप्तं॥ ॥क्रमो
स्यापं येन तद्धु यनाख्यं स्वस्थस्यानद्दलमस्यास्ति केंद्रं॥ यत्स्यादाधःस्थितं यत्तत्रास्ति मध्यायावत्र पद्यंगमध्यस्
त्रं॥ ॥याम्योत्तरे सौस्यायनवसलग्नो ध्रुवौ तयो मध्यावलग्नवृत्तं॥ याम्योत्तरं प्रागपरं च नाड्याहूयं भवेत्तो कूलतत्र
तिर्यक्॥ ॥मध्याह्नवृत्ते खचरावधिस्युस्तु जांशकाः कोटिलावा कुतश्च॥ मध्याह्नगोलांशुस्लमानितानि दृश्यानि
वलानि स्फुटं तु यावत्॥ ॥खेटोपरिस्थध्रुवयो र्विलग्नं तदिष्टसंज्ञं त्वपमत ङ्गतं च॥ धृज्यांशके यत्र खेरावधि
स्याद्वेष्टखगस्य धृक्न शाभिधं तत्॥ ॥तर्येव मध्याद्युजभागवृत्त संवृत्तं तत्र भुजांशवृत्तं॥ नाड्याहूयी क्रोश्रे
यतस्ता दिष्टवृत्तैक्य युग्मं तु समांतरेस्ति॥ ॥तदैकायवद्दि किलतत्र तस्या स्पर्शज्यकाख्य मथापकेंद्रात्॥ तन्मेध्यस्
मेरवगकोटिजीवांतरे द्वितीयं किलकेंद्रमहं॥ ॥तत्केंद्रतः क्रांतिवृत्तौ स्वच केंद्रं याव द्युज्याविषुवेपि च तं॥ ॥भुजां
शावृत्ता वधिसेव दोज्याप तद्दलमध्यास्थित स्वरूपा॥ ॥नाड्याहूयेता द्विषुवांशकाह्यं पत्त्रेष वृत्तं व संयुतमाध ६०
केंद्रात्॥ नाड्याहूयं गंत्रिष्टवृत्तिस्थमध्यस्तु भंतयो र्योग इहास्य वर्ण॥ ॥स्पर्शज्यकास्य दले भतेनस्ये वेष्ट व तेन च
भुजो ध्रुव कवेते॥ क्रांसंज्ञका नामथ तत्र तानाड्यास्थेते नाडीवलयांतरे स्यात्॥ ॥आधकेंद्राच्चत धोमावधिस्तु

क्षदेशाः किलते प्रकल्प्याः॥ ॥स्वदेशांशपद्धुवयो र्विलग्नं तत्स्वीय याम्योत्तरवृत्तसंज्ञं॥ लग्नं च तद्यत्र निर
क्षदेशे स एव वेधः स्वनिरक्षदेशः॥ ॥वेत्रेच ये स्वस्वनिरक्षदेशांशभाखांकभागैः किल तत्कुजैते॥ तदैक्यसु
गमे तु निरक्षवृत्ते यो मंडलं यत्र निरक्षभूजं॥ ॥व्यक्षस्वदेशक्षितिजे च भिन्ने तयोश्च याम्योत्तरवृत्तमेकं॥ यन्म
ध्यतः खांकुलवेश्च यस्या सर्वत्र तद्भूमगदेशतोपि॥ ॥वृत्तानि खांके दृहितानि तानि सर्वाणि तन्मध्यगतान्यवत्स्यै॥
निरक्षजाता वणराजधानी लंका यन दक्षिणसौम्यवृत्तं॥ ॥रेखास्ति यंत्र त्रिज्य याम्यसौम्यं वृत्तांतरे प्रागपरं तथा
यत्॥ याम्योत्तरं स्वस्थानिरक्ष मध्ये तिर्यक्स्य रेखास्वनिरक्षमध्ये॥ ॥याम्योत्तरे स्वस्वकुजं तु यत्र लग्नं भवेत्तल
मसंज्ञसूत्रचिह्न॥ इदं समाख्य द्वयनोपरखांके यस्य कूपरंत्तसममंडलं स्यात्॥ ॥उन्मंडलं स्वक्षितिजे च लग्नं
×द्वितीया× तदेव तत्रा कूपरदेशयोः स्यात्॥ भ्रमत्सुजस्त्र प्रवह भ्रमेण ध्रुवात्कदंबः परमापमांशैः॥ ॥सौम्य ध्रुवात्सौम्य
कदंबकस्तस्य [illegible] दपसव्यमन्यः॥ वृत्तं च यत्खांकुलवेः कदंबात्तत्क्रांतिवृत्तं किल राशिवृत्तं॥ ॥तन्ना
डिकावृत्तयुतिद्वयस्थौ तौ सायनौ मेषतुलादिसंज्ञौ॥ पूर्वक्रमात्से किलराशयः स्युर्यतो भषड्वं विषुवाख्यवृत्तात्॥ ॥
सौम्ये च तन्मेषमुखं भषड्कं याम्ये च यस्तत्र तुलामुखं स्यात्॥ प्रोक्ते बुधैस्ते विषुवादिधेय भेपादिनः पाकंत्रि
गद्हांतरेपि॥ ॥भवे ये नत्रीटमुखे न थायसप्र्चाद्युतं तत्कमुखे सदैव॥ ते चायने दक्षिणसौम्यसंज्ञे तयोः क
दंबद्वयसत्सूत्रं॥ ॥लग्नं च तत्स्यादयनाख्यमत्रं नाडीभवृत्तांतरकं परं स्यात्॥ तत्त्रेकरूपं प्रवदंति केचित्

६१ ध्यांद्विलसद्भुवाख्यमिथ्यंभिधोगोलयिदाप्रकल्प्यं ॥ परापमः स्याद्विषुवांशकोटिरल्पापमः स्याद्भुजा च कोटिः ॥ ॥ अत्रा
पि स्याद्विषुवांशकास्ते स्वेष्टापमात्ते स्वदमापमो स्या ॥ ज्ञातांशकैर्हीनरवेनंदभागा ये चान्यभाते विषुवांशकास्तु ॥
भमंडलं वापममंडलं तद्भापनाख्यं वलयं नाख्यमेव ॥ यथाम्यसौम्यं वलयं च नाड्या द्वयं भिरान्निघ्नगुणोष्ट चापं ॥
परापमोस्त्रविषुवाख्ययोगं ध्रुवो द्रुवं वाख्यवनावशिष्टा ॥ क्रांतिस्तथा खेटभुजांशकास्ते भुजांशकाम त्यइरा
ज्ञिम ध्यं ॥ परापमात्संज्ञानितो भुजाप्ये खेटापमोयो नसएव चोक्तः ॥ परापमानां विषुवांशकानामपि घ्न जीवांशगना
मूलं वात्रापि ॥ ॥ अत्रैव वृपरणं पमचापमान्व विलोमतोन्यः परमापमः स्यात् ॥ अतो बुधानां विषुवांशकानां ज्ञानं तु
वै धंगणितप्रकारैः ॥ ॥ इष्टापमज्या कृतिवर्जितायां दोर्ज्या कृतेर्मूलमवाप्य तेन तु ॥ त्रिभज्यका घ्नं धुगुणेन भक्तं लब्ध
स्य चापं विषुवांशकास्तु ॥ ॥ ग्रहस्य कोट्ज्यकया विनिघ्नी त्रिज्या हृता … धुज्यकया स्व चापं ॥ लंबादिकं तद्धि तु तान्य
खांकाइ हे यावु धेन्द्रो विषुवांशकास्ते ॥ ॥ त्रिमधुमौर्व्यागुणिता धुमौर्वी हृता भुजज्यापमफलस्य चापं ॥ नेवाम्नवेयुवि
षुवांशकाः स्युः चलेग्रहस्या घपदस्थितोथ ॥ ॥ द्वितीयपादेतु नरद्रनरवाष्टं … दवस्तृतीये रवगजैर्दृद्युकाः ॥ पदे चतुर्थे
रवरसाग्नि श्रुद्धा जारव्यनक्षो लगर्संधितः स्युः ॥ ॥ ज्ञातायदाते विषुवांशकास्तद्दूराङ्गहांशकानि तं स्वप्रकारं ॥ ॥ विलोम
रीत्याकथ्यात्र सूक्ष्मा यथास्ति गोले पटुनाभिमानः ॥ ॥ या बाहुजीवा विषुवांशकानां स्वक्रांतिजात धुगुणेन भक्ता ॥ त्रिज्या
गुणा लब्धगुणस्य चापं वलयहांशाः प्रथमे पदे स्युः ॥ ॥ पदे द्वितीये … थत दन रवाष्टं दवस्तृतीये रवगजैर्दृद्युकाः ॥ अं ६१
तेन दूनारवरसाग्नयस्ते खरामभक्ता ग्रहपृथक्कः स्यात् ॥ ॥ अओपपत्तिर्विषुवेक्रांतिवर्सैध्यदेशानः ॥ क्रांतिवसेग्रहे

तत्र स्त
पुत्रे ध्रुवेकदंबयो ॥ ॥ सत्रेयेभुयतैत्र ध्रुवकस्त्रभैतरं तयोः ॥ ॥ क्रांतिनाख्यावख्ययोस्तथा क्रांतिरन्यातदंतरे ॥ ॥ क्रां
तिः कदंबसूत्रे स्यात्तयो … भेदः पदांतरे ॥ पदस्यादौ पदस्यांते चाभेदोस्ति तयोरिह ॥ ॥ ग्रहोदयास्तयोरधिकारे
ह्रैयातद्वासनानु धैः ॥ अथ नाम्नाभिष्टे दोस्ति विषुवेक्रांतिवत्तयोः ॥ ॥ नैव स्यृ स्फुटनस्तेन नो ख्याख्ये विषुवांश
तः ॥ तिर्यक् ध्रुवाख्यसूत्रस्थोपिव साबाधिकोपमः ॥ ॥ अ … स एवात्र भवेन्नो विषुवांशतः ॥ तिर्यक् कदंबसू
त्रस्थोपमोन्यो नाडिकावधि ॥ ॥ ग्रहस्यांशार्धे रात्रेतयोभवेत्प्रथमापमः ॥ स एव विषुवांशानाम पमोन्योभ ६४
वेत् ध्रुवं ॥ ॥ तद्ग्रहात्क्षेत्रजांशा ये विषुवद्भगाः स्मृते ॥ क्रांतिर्यस्मिन्नुतावेधा गोले तत्त्वं विजानता ॥ ॥ पराप
मज्यपहानिघ्नी त्रिज्याप्ता विषुवांशजा ॥ जीवोस्ता विषुवांशानां कोटिजं … धुज्यया हृता ॥ ॥ त्रिज्याघ्नी च परक्रां
तिज्यया भक्ता च सा पुनः ॥ त्रिज्यागुणा … परमापमत्रिय हृता … योः ॥ ॥ गुणहारक्रयोः साम्यात्रात्रो संविहित
स्यति ॥ यथोक्तं सर्वमुपपन्नं विषुवांशापदक्रमात् ॥ ॥ तिर्यक् … स्थायान्निधोस्त त्रिभज्या व्यासार्धभंवत्स्य
मंतदैक्यात् ॥ तद्ग्रहस्थाववेधो चापरूपो बाहुकर्णायस्तु यौम व्यसोस्ति … ॥ ॥ तद्वत्रिज्याव … सैलाप्तं त्रि
ज्यावशैः स्यात्रिभिः स्वैः खगोले ॥ तच्चापांशैर्दे स्फुर्णाज्यपक्रांतिर्वा तेन स्याद्यदुक्तं क्षेत्रजांशं ॥ ॥ क्रांतु प्रसक्षेभा
वे … कोणं … तेन … सातो … सिद्धिः … भांचेत् ॥ … न्या … र्येव दुं … बुध्याजास क्षेत्र … मतं ॥ ॥
स्म … लैनातो … वास्पासि … स्तद्धा क्रांति … री सा प्रवाच्य ॥ चापक्षेत्रे यास्मृतिः खेटबाहुर्बाहू देके

कोणजितर्यविषमाभिधकोणत ॥ पार्श्वयोर्भुजौ तौ विषमौ सम कोणत ॥ कर्णाग्रसक्तालम्ब स्त्रौ भुजौ तौ स्तस्समा भिन्नौ ॥

अन्यस्त्र कल्पिते स्फुतयद्गोल त्रायैस्त्रिचार्यैस्त्वबुध्या ॥ ज्ञातेऽपबाहु
६२ क्रान्तीयेतज्ज्याकृत्यौ रंतरा पलदंता ॥ त्रिज्याभिघ्नज्ञातकोटिज्यया प्रतञ्चापस्यान्मानमज्ञातबाहोः ॥ यद्दो
र्ज्याचयाकोटिजीवात्रिज्याभिघ्नीज्ञातकोटिज्ययाप्ता ॥ तच्चापोनौ रूनरंधांकैः समं स्याद्ज्ञातस्यव्यक्त
मानं हि बाहोः ॥ नोक्तं स्यान्मेज्ञातदोःकर्णयोस्तन्मध्ये नलेचाज्ञातबाहो स्फेहेदं ॥ एवं ज्ञातेयोर्ज्यबाहू तयोर्यज्जी
वैकस्यान्यस्य कोटिज्यया घ्नी ॥ त्रिज्याभक्ता स्याच्चधान्याख्यवाहो ज्यायायस्याहृत्योगस्य मल्लं ॥ तच्चापन्य
ज्ञातकर्णस्य मानं मृत्यव्यक्तं जायते नेति लोमात् ॥ यद्वा कोटिज्यैकबाहोस्तदन्यकोटिज्याघ्नी त्रिज्यया प्राप्तफलं यत् ॥
तच्चापं रौरूनरवांकैर्मितं स्याद्ज्ञाताया स्तथुते मीनमत्र ॥ क्रांति भेत्रोक्तान्यभेदैरपीह स्थैर्यात्प्राप्येत तत्प्रकारप्र
भेदाः ॥ ध्रुवमध्याद्दृष्टं विषुवन्मंडलं सिध ॥ तथा होरा त्रयं ज्ञानिलघुवन्मानसंति वे ॥ मानभेदेषु
तद्वृत्तासंख्यातुल्येवव्रतमोः ॥ विषुवेष विषुवांशायेम ध्येस्फुवसत्त्रयोः ॥ स्या होराख्या व तेपतन्त्रिताप ॥ श्रीशारदा
वन्तांशकाः ॥ भसवस्त त्कलाप्रोक्ताः कालज्ञान प्रसिद्धये ॥ उदयादुदयं यावत् स्थिरर्क्षे स्यात् वे दिनं ॥ त्रिज्यया वि
षुवद्वृत्तं द्युज्यया द्युनिशाप्तिधं ॥ द्युज्यायां त्रिज्यकाचे स्याञ्ज्ञांशाः स्युर्द्युज्यकाव्रतो ॥ ते भंत देववृत्ते यंयत्र
दृशांशायः ॥ स्थिरमेषादितः खेटसंबधि ध्रुवसंज्ञकाः ॥ तेभां शास्तत्रविहयायविषुवे विषुवांशकाः ॥ अथ
निरक्षे स्थिरमेषादितोऽशादीनोक्तेशोऽप्यस्तदुभयकालांशज्ञानं ॥ उन्मंडले मेषमुखोदयायक्षेत्रांशकाः ६२
मांस्युदयं चयेन ॥ कालेनेते व्यक्तासमुन्मांशाः कलाभ्रतत्रासवपवबोध्याः ॥ मंडलेज्ञादिन्हृत्रय
६२

द्युज्यात्रहावधि ॥ त्रिज्याभ्रोकोटिवर्णोस्तो बाहुः क्रांतिज्यकानयोः ॥ आघकेंद्रातयाक्रमोसत्रेनाडीभवत्तगे
तयोरायनवतेस्यासरक्रांसराक्रान्तिः ॥ तेषांज्यानाडिकास्ततिर्यक्स्फुटारभवत्तगा ॥ आघकेंद्रात्तथाक्रा
यंस्फुजीयो ममंडलं ॥ त्रिज्याकर्णपरिक्रांतिज्यका दोर्ज्याकृतोच्चका ॥ अनुपातात्तु जन्योथवत्तौ दोज्यापिमज्यक ॥
चलांशासीस्फुतात्खेटाद्दोर्ज्योत्कृपापमज्यका ॥ गुणितात्रिगुणासास्याच्चापभिक्तापमस्ततः ॥ चलसीस्फुतरखे
टस्यगोलदिक्सभवे दिह ॥ अलोकेयापरक्रांतिर्विलोमगणितादुधैः ॥ नभयाम्योसरेस्त्रेपमज्यां चाघकेंद्रतः
दत्वाकेंद्रमहोरात्रवत्तस्यात्र प्रकल्पयेत् ॥ यल्केंद्रात्सोम्ययाम्यस्फुवृत्ताहोरात्रदेशगां ॥ सत्रं द्युज्याचतन्मध्यस्त्रज्ञाहि
यस्यहावधि ॥ सत्रं स्यात्खेटसौबंधिध्यक्षोदयलवज्यका ॥ क्रांतिज्यादोर्ज्यकावर्गांतरमूलं समेवया ॥ सेवाघकेंद्र
विषुवांशाकसत्रेमुतिस्फुले ॥ फज्याग्रेमध्यसत्राच्चतिर्यक्स्थाजायते ध्रुवं ॥ त्रिज्याग्नेविषुवांशानांज्यास्यात्तदु
पाततः ॥ तच्चापं विषुवांशास्युस्तत्कला ध्रुवनिशासवः ॥ अथान्यरीत्याविषुवांशानांज्ञानप्रकारावहवोबुधानां
प्रवंस्वमध्यंपारिकल्प्ययज्ञयाम्योत्तरं तद्विषुवाख्यवृत्तं ॥ यभेयादिषुकिलतद्वृत्तंयज्ञाडिकाख्यंतदिहायनाख्य
त्तनाडिकेथ्यं ध्रुवकृतनोयद्वृत्तो परिस्फुचतद्विवृत्तं ॥ यत्स्या द्युत्स्थ ध्रुनिरारव्यवत्तं भुजां व्रवेकल्पित
ध्रुवास्यात् ॥ ध्रुवादृष्टवृत्ते रव वसावधिस्युर्ध्रुज्यांशाकास्ते विलतद्गुणांशाः ॥ परापमांशाविषुवांशकायेतथापमां
शाअपिते प्रकल्प्याः ॥ प्रकल्पितेचाख्यवृत्ते लुपेस्फुदोःक्रांतिजीवाकृतिभेदमूलात् ॥ चापांशकास्तत्परा
पमांशाः स्वेप्रापमास्ते विषुवांशकास्युः ॥ यद्वायनाख्यं विषुवाशि धंस्याव्रतं सेधत्तंतु यदिघ ॥ यज्ञलम

यस्मात्प्रिवोन्मंडलो र्ध्वेन भागे धोनिरक्षसंस्थितानि॥ षट्नाडुकास्तद्गतौ रवौ भिन्नाभ्यस्तदर्धेब्धिपातैस्तुपंचेंदुना
६३ कृपः॥ ॥सदासौम्यगोलेनिरक्षीयभक्तजाह्वेव भक्ती तत्व घस्त्रो र्ध्वगं याम्यगोले॥ तयोरंतरं कालवत्तैरकं स्यात्तनो
न्नातमकुंयचुन षद्विभक्तं॥ ॥एवे आउडिका घंचत घुरू हीना कमाजोलमारत पंचेंदुनाउयः॥ दिनाघंतवेतत्वा भ्रभुद ७२
निरक्षवित्रिकृतैते घुराभ्युन्नितीत्तः॥ ॥घुरातेयतं क्षितिजोर्ध्वगं यदिनस्यराज्ञे यदचास्थितंस्यात्॥ नसौम्यगो
ले धिक्तमल्पकस्या याम्ये धिकाल्पं दिनमानमस्मात्॥ ॥अल्पाधिकं तत्र निरक्षप्रमाणक्रमप्रभृतिरखेल ये रोहसाम्या
त॥ सदैव साम्यं घुनिरक्षगोल्य सौम्ये याम्ये ध्रुवा धःस्थितयोरपीथं॥ ॥तत्ताव न वार्कवशात्सिर रक्षेव रागडवेदाक्षभि
तिप्रभेदः॥ लंबांशकायत्र परापमाशासमप्रतत्रापममंडलार्धं॥ ॥कुजं च मेषोदमनस्यकाले न्यथानतक्रीटम
खं च तत्र॥ सदा कुजो र्ध्वप्रवहभ्रमेण भ्रमस धोनक्रमुखं च तद्वत॥ ॥लंबाधिका क्रांतिरुदक्च यस्य यावत्रतावक्षि
तिजोर्ध्वगः सः॥ एवं च लंबाप्यधिकानुदस्थाक्रांतिस्त्रतावस्तकुजादधस्थः॥ ॥ यत्रायुग्रवरसा ६९ पलभागा
स्तत्रकामुकमृगौ न हि दृष्टौ॥ किंचकर्किमिथुनौ किल दृष्टौ सर्वदैवमथनागनगा ७८ क्षाः॥ ॥सा घुयां २० किल सदै
वन दृष्टं तत्र वृश्चिकचतुष्टयं तथा॥ दृश्यते च वृषभाद्यं चतुष्टयं लंबमेवनवतिप्रमितोक्षः॥ ॥यत्र तैत्रपदलांत्रय
दिकं दृश्यते नाहि नदातुलादिकं॥ दक्षिणात्तवत्रातः कथयंति व्यत्ययेन किल चोत्तरजाक्षे॥ ॥स्वस्व क्रुवेदाधरसंस्थ
योक्त्रनाड्या हृयस्य क्षितिजोर्ध्वगाधः॥ तद्दर्शनादर्शनतोमिथोलिप्त्यस्यासतस्तादुनिरक्षप्रमाणं॥ ॥रवो कुगर्भक्षिति
जोर्ध्वगे स्याद्दिनं तथा धोरजनीतिपंचा॥ संदर्शनेर्कस्य दिनं सदैवतमातमोहतुरदर्शनेस्यात्॥ ॥चेदापरीसेहदिनंतथा
कं कथंभवेतं चतुरानन स्य॥ चेद्दर्शनो थं च तदा कु पृष्ठकुचित्रतः पृष्ठकुजादधस्तात्॥ ॥अदर्शनाद्भर्मकुजोर्ध्वगं त ६३
दिनं यदुक्तं किल न तत्कथं स्यात्॥ अओच्यते दर्शनतो यदुक्तं तद्दकुफलार्थं यदिहापरीसा॥ ॥अदृष्टतं भो क्रमफलार्थमुन

भिर्यथं न च तदयतो पि दोषः॥ परंतु सिद्धांतशिरोमणौ स्पष्टं वा स्फं दिनं भवतीत्युक्तं॥ ॥भाम्यांत्ययेणे वयथोदयास्तकु
जोंतरे यद्राव दर्शनोथं॥ कुपृष्ठतो भ्रूर्ध्वगदेशगानां दिनप्रमाणं कथयाभिसम्यक्॥ ॥कुखंडकार्कमवणे तु मेरुस्त
स्तदर्गयोरंतरमूलसंज्ञा॥ तयोर्हतिभुवनिरखंडहीनास्या योजनैः पृष्ठदृगोच्छमानं॥ ॥ते योजनस्या व्यववैः सुमेरु
स्वभरभिपक्त्रोर्ध्वगतेर्भरेखा॥ यदृष्टिविहूकिल तद्दृक्षोन दृश्यः कुगर्भक्षितिजोस्थितोर्कः॥ ॥यथायथोर्ध्वे चलतोपतद्दृकु
शिहूतुकुगर्भक्षितिजात्खगोले॥ तथातथा धःस्थितदेशगार्क द्वयोप्लवेचोर्ध्वगदृग्वृत्तोन॥ ॥वदामितत्रानयनंतथास्य
र्लि ताम्रकुहिमभवाङ्गनस्य॥ तद्धकस्य दर्शनं राजकोटिमोर्वी हुतेंत्रिभज्या गुणितं कुखंडं॥ ॥कुखंडहीनं च कुप
ष्ठतो र्ध्वं तयोजनैस्यात्रिजहृष्टिचिह्नं॥ दृग्रूपं राकुरानमतो पिगर्भदिकोदधःस्यात्रविलोमरीत्या॥ ॥क्रवा घःस्थितना
मफीथं प्रकल्प्यं स्वगर्भात्तयोर्यास्ययुजादधोपि॥ इहैकादिराश्यंतजायः क्रमोयः सूर्यस्य तु घटनंति ताभिर्ता
द्यः॥ ॥ततःकोटिमोर्वी हुतंत्रिज्यकाघ्नं कुखंडं कुखंडोनितेयोजनाघ्नं॥ त्रिधैवत्रिशतौरग्नजोथ फलं स्यात्कुपृष्ठोर्ध्वसमेदु
वाणेः॥ ॥तथाघ फलगे योजने वीक्षितदृष्यादृग्वासी हरित्यनननतदृक्षोन॥ क्रमादेक राशिद्विराशित्रिराश्युकाक्री कर्कं
तिभागावधिःस्यात्॥ ॥सदानाडिकाराख्यस्वगर्भीयक्षजादधस्थरवेर्दर्शनस्त्वीयगोले॥ नदृर्ध्वे खदिक्सेंद्कगोले सदा न
रवेर्दर्शनं चेति तस्याघुमाने॥ ॥[redacted] तेन मीनवदनाद्यं तुलांते कुंभसंज्ञकमुखादलिभांतं नक्रसंज्ञकमुखाद्ध
नुषां तं यावदर्कवशतो दिनमानं॥ ॥स्यात्क्रमाद्घदवशिष्टभि हस्यादृष्टा रूढतेरगनक्रवगानां॥ कन्यकावदनतस्तुजोभां
तं सिंहसंज्ञकमुखादृषभांतं॥ ॥कीटसंज्ञकमुखान्मिथुनांतं स्याद्दिनं चयमदिग्घ्नवगानां॥ स्वस्वयोज नमितांतरगानां
स्वीयभक्तमितानैरवं॥ ॥आघौर्यदंओदितमर्क्षितनैनुदैवगर्भोपथिकुजंयदस्यात्॥ अस्तोदयाख्यालिपुरतोक्र मतोन्यथानं
तिसुधीस्त्रिपदनः कृद्य॥ ॥अत्रैकघा दिमा सैयद्वादिनं स्तिनिगर्भतः॥ दृश्य भागेर्यदत्राद्विनोधंश्रोयमुक्तवत्॥

१×श्रव×

६४ तुल्यः कुजिह्न लवा जिनक्षे नतंशा राशिद्वं राकयोगतुल्यैः॥ दृक्पांशाकै रूक्ष्वदेवयत्स्या हकूचिरूपं स्वक्षितिजप्रचिह्नात॥
यैर्योजनैस्तोपि नतसंदोगोकोमितकुनीति चित्रं॥ कुजिह्नकोयांशकदृक्पकांशा
दृग्वैःस्य दकूचिहृत्योजनोक्त॥ सर्वा क्षदेशोपि कुगर्भक्षितिजादधः स्वतद्वृपल
82/1 वैःसमंतातू॥ अस्ति यहे द्रष्टितगोलमध्ये संदर्शनं तदपीह चित्रं॥ ॥कुजिह्न
कोयांशकदृक्पकांशरूकं कुगर्भक्षितिजादधस्थैः॥ उर्ध्वस्थिताद्दृक्पलवायादस्पुःकुजि
भभागादधिकास्तदानी॥ ॥कुजिह्नदृक्पांशानियांशकोटिज्यया हृतं त्रिज्यकुपाकिनिघ्नं॥
कुखंडकं तत्तु कुखंडकोनं कुपृष्ठतो पूर्ध्वगदृष्टिचिह्नं॥ ॥कुखंडयुक्तो धगदृष्टिचिह्न
हृतं कुखंडं त्रिगुणेनानिघ्नं॥ तत्रापकुजिह्न युतिःस्वनं दैर्विश्लेषिता दृक्पलवास्त्रदोषं॥
स्वांकायुताश्चेदधिकाः कुजास्ते ध्वधस्थितास्त्रो धगता पदाल्पाः॥ अन्यो दिताद्धर्धगद
ष्टिचिह्नं दृग्गोलसंदर्शनमन्यथोक्तं॥ ॥सुवत्तुलस्यावनिगोलकस्य पृष्ठोर्ध्वसंस्था नरदृ
ष्टिचिह्नात॥ अर्कस्य दृक्कुस्त्रयराधदृक्तं तस्य धदात्यवधवपापकं न॥ ॥अतोपदपवर्त्तोमदर्शन॥
चक्रांशाक्रांके क्षितिजाख्यवृत्ते प्राकुस्वतक्तिका दृक्स्वमंडलोक्तः॥ दिगंशकाश्चीयभुजां स्वस्य
दिक्कातथा कराभावधिकाग्रकांशाः॥ ॥भमंडलस्थग्रहकोलदिक्कास्त्रैर्वहियाम्योत्तरमंडलेपि॥
अक्षांशकास्तेतु खदेवयाम्याःस्वमध्यदेशाद्ध्रुवतुयावत॥ ॥तथापमांशाग्रहगोलदिक्का॥
ध्रुवादृयाश्च ध्रुवस्थितास्वकृतं॥ एवं स्वमध्यान्नतभागकास्युःध्रुवस्वभावधिकाअतोत्र॥ ॥एवं
दमैक्यांतरकं विक्षेदेवेवहितसंस्कारणं प्रकाशात॥ कांत्यारव्यसंस्कारभिनाननतांशास्तदनत्वं
कादकदलोनतांशाः॥ ॥नतांशाकाक्षांशकयोर्विलोमसंस्कारतस्त्रापमभागकास्युः॥ इत्थंपद
कस्यनतोविलोमाद्गानोभुजांशाःस्यपदस्थितास्युः॥ ॥आद्यंपदं चेद्ध्रुव एव भानुःपदेद्वितीयेपतदूनषद्कं॥ रसाश्चितस्यात्रुपदे तृतीये चक्र
(इति सिद्धान्ततत्त्वविवेकः ६८। – कमलाकरप्रणीतः।

पृष्ठकुजं०
गर्भकुजं०
भकें०
82/1
६४

स्पष्टेनांशाःकायेप्रतिभागजाताः॥ तेषांयथोत्तयाविषुवंशकाब्तेनोदयांशाःस्वनिरक्षदेशे॥ ॥कूर्वोनितं यद्वियहृतं
तदत्रतत्केवलस्वोदयकालमानं॥ एवंचयन्मेषगृहत्रयंतद्विलोमतः कीटगृहत्रयंस्यात॥ ॥इत्थंच मेषाद्विलसात्रिषं
द्वयंतद्विलोमेनतुलादिषट्कं॥ पलप्रभासंगुणितापमज्यानद्वादशांशेनभवतिक्षितिज्या॥ ॥त्रिज्यागुणासाद्युगुणेनभक्ता
चरज्यकाचापमतश्चरासवः॥ इत्थं चरांशाउदयांशराशीसाप्रस्वदेशजाताःसुधियाविधेयाः॥ ॥दिङ्गमसत्र्यंशगुणैर्विनिघ्नी
पलप्रभावाचरखंडकानि॥ पलात्मकानि त्रिगृहोद्भवानि स्फुटानि लोकव्यवहारसिद्ध्यै॥ ॥अथस्वदेशीनांप्रसं
गोदयकालांशज्ञानं॥ मेषादिराशित्रयभागकानांचरासितो ध्यानिनिरक्षजेषु॥ विलोमतस्तानि पुनस्त्वितश्चेवंक्रीटत्रये
स्यादितराशिषट्कं॥ ॥तुलादिषट्कं तदतो विलोमात्स्वोदयांशाःप्रभिन्नभागकानां॥ व्यक्षस्यदेशक्षितिजोदयांतमतोपि
स्वचरखंडमेव॥ ॥निर्यकृस्थितंयत्रभमंडलस्यखंडंतदल्पेनयदूर्ध्वसंस्थं॥ अनल्पकेनोद्गमनंप्रयातिकालेनचो
क्षेकिलदृश्यप्रतीतिः॥ ॥स्वस्वापमेयाम्यनतंमगाधंयक्षोदयेयत्तदतीवनम्रं॥ याम्याक्षतस्तेनततोपिचाल्पकालेननत
धास्फुदयंतथैव॥ ॥उदकुनतंकीटगृहादियत्तदृजुत्वमाप्नोत्यधिकेनतेन॥ कालेनयाक्दूमनंततोपिकालेनतस्मा
धुदयानतुल्याः॥ ॥धन्वंतांशानांतोवाततोनोमिथुनस्ययः॥ व्यक्षेपंचेंदुनाडीभिश्चरोनाभिःस्वकेवसः॥ ॥उदीनं
तदृक्कन्यानोमिथुनांतात्तथाततः॥ धन्वंतस्तामिनाडीभिश्चराणाभिस्तयोःक्रमात॥ ॥भमंडलार्धंचसदैवगाथपुं
जार्धतुल्योर्धमथाग्रनेन॥ उदेतियोयत्समयेनतेननतत्समंशोस्तंसमुपेतितूनं॥ ॥इत्थंमुहूर्तहियाम्याक्षविषयेपुं
नर्ध्वे॥ रसषद्कास्तनतःपूर्वंस्त्रेयंतस्परतोनहि॥ ॥अथस्पर्यादिभिर्दृष्टेःस्वतंत्रेभ्रमहर्षिभिः॥ दिकुदेशकालेभ्यो
नपुनर्लिगितानिताचयमा॥ ॥सापूनाथंचतदृष्टमदृष्टंचाद्विधा--॥ दृष्टंकुपृष्ठगःपृष्ठस्थितानांचकुकेंद्रतः॥ ॥अ
दृष्टंनेनतद्गर्भक्षितिजोर्ध्वोर्ध्वगोलकः॥ दृक्पथेनादृष्टंतस्मादृक्षजेनान्यस्त्वधोस्तियः॥ ॥अथादृष्टेपिहोराभिः

दूरस्थित्वाच्च ग्रहर्क्षानि त्रानां भूस्थैः सम्यग्गोलकस्य स्थितिर्न ॥ इत्थं संसिद्धा बुध्यते ते
न गोले दृश्यं तादृग् धातुजं वस्त्र यथार्हं ॥१॥ दृढध्रुवा तु शलाकाभिः सूक्ष्माभिश्चैव यद्देश
जं ॥ गोलं ताव स्थिरं कृत्वा तदन्तः प्रवहाभिधः ॥२॥ चक्रोऽन्योऽथ तदन्तश्च भगोलोऽभा
श्रयस्तथा ॥ कार्यो गणितविश्वार्थं तज्ज्ञैः सचमत्कृतः ॥३॥ याम्योत्तरं जागपरं च
कोणाभिधं च तद्वत्तु चतुष्कयोगे ॥ तयोश्च यष्ट्यो ध्रुवगतस्तदूर्ध्वं खस्वस्तिकं वान्य
दधः स्थितं च ॥ ॥ तद्योगचिह्नान्न वतिक्रमांशैर्वृत्तं कृतं स्वाक्षितिजं च तत्स्यात् ॥
तद्याम्यसौम्यक्षितिजे च यके ये समाख्यसंज्ञो भवतश्च सौम्ये ॥ ॥ ततोक्षभागे ध्रुवचिह्नम
ध्ये याम्ये च यल्लपरिकल्पनीयं ॥ तत्कील काम्यां च तदंतरस्थः प्रत्यक्कुचक्रोऽन्यः प्र
वहस्य गोलः ॥ ॥ कार्यौ ध्रुवाभ्यामिह खांकभागैर्वृत्तं कृतं तद्धि धुवाख्यवृत्तं ॥ स्वस्वा
पमांशेश्च ततो धुरात्रवृत्तानि याम्योत्तरदिग्गतानि ॥ ॥ तद्गोल याम्योत्तरमंडले तद्ध्रुवाज्जि
नांशेश्च कदंबचिह्नं ॥ सौम्यध्रुवाद्याम्यदिशीह याम्यध्रुवाच्च सौम्ये किल सौम्ययाम्यं ॥॥
भांशे २७ परे प्राक् चलितोभगोलस्तत्कील काभ्यां सुधियाविधेयः ॥ कदंबकाभ्यामिह
खांकभागैस्तद्गोल कवृत्तं किल राशिवृत्तं ॥ ॥ तद्भांशभाशाः किल राशयोजा तत्सधाधि २७
भिश्चाधिमुखानि संति ॥ प्रत्यंशमत्रापि कदंबयुग्मवृत्तानि शाराश्रयाणि ॥॥
असंख्यताराश्रयगोलकोयं कदंबकाद्युज्जिनवृत्तमत्र ॥ भवृ×कार्याणि× तवतच्च चलं
ध्रुवाख्यौ तद्ध्रुवस्थानगतं ध्रुवर्क्षं ॥ ॥ पूर्वं भस्य ततो वायोः स्वदेशस्थस्ततः क्रमात् ॥
कार्याः शिष्यक्रिया गोलाः सुसाध्या अन्यथा न ते ॥ ॥ जीर्णोभवृत्तस्य स्वशंशकानी
त्यस्या गतिं तां ध्रुवगां सदाहुः ॥ एवं भगोलाश्रयतोंतरस्थाः कदंबकाभ्यां चलखेट
गोलाः ॥ ॥ भगोलराशिवृत्तास्युः समसूत्रेण कक्षिकाः ॥ स्वस्वगोलस्थिताः स्व
स्वक्रांतिवृत्तं तदेव हि ॥ ॥ गोलसंदीप्तिबोधार्थं मुख्यो तद्गोलकत्रयं ॥ कार्यं वस्त्रप्रती
त्यर्थं त्यक्त्वाप्यर्वाग्दिनं बुध ॥ ॥ इति गोलबंधः ॥ ॥ शोधपत्रमिदं अष्टादशानं क
एष्ठे वसिष्ठे रिलस्याग्रे लेख्यं ॥